

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBU'L KELÂM ÂZÂD VE MAHATMA GANDHI'NİN
DİNİ DÜŞÜNCELERİNİN SİVİL İTAATSİZLİK
DOKTRİNİNE VE EYLEMLERİNE ETKİLERİ**

RECEP YİĞİT

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALEV ERKİLET**

İSTANBUL, 2023

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBU'L KELÂM ÂZÂD VE MAHATMA GANDHI'NİN
DİNİ DÜŞÜNCELERİNİN SİVİL İTAATSİZLİK
DOKTRİNİNE VE EYLEMLERİNE ETKİLERİ**

RECEP YİĞİT

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALEV ERKİLET**

İSTANBUL, 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri alanında yüksek lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvanı – Adı Soyadı

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZ

EBU'L KELÂM ÂZÂD VE MAHATMA GANDHI'NİN DİNİ DÜŞÜNCELERİNİN SİVİL İTAATSİZLİK DOKTRİNİNE VE EYLEMLERİNE ETKİLERİ

Yiğit, Recep

Din Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 204016004

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0003-1912-4663

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10547616

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alev Erkilet

Temmuz 2023, 89 Sayfa

Dini düşünceler ve inanışlar, toplumsal değişim süreçleri üzerinde önemli bir role sahiptir. İnsanların kültürel değerleri, ahlaki ilkeleri ve siyasi düşünceleri üzerinde derin etkiler bırakan dini düşünceler ve inanışlar, toplumsal hareketler ve ortaya konulan eylem modelleri üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim dini motivasyonla başlatılan toplumsal hareketler, ortaya konulan eylemlere aşkın bir hüviyet kazandırarak hareket üyeleri arasındaki bağların da güçlenmesine sebebiyet vermektedir. Bu durum neticesinde gerçekleştirilen eylemler ilave bir güç kazanarak hareketin başarıya ulaşma şansı da artmış olur.

Bu çalışmada, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önde gelen iki ismi olan Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin ortaya koymuş oldukları toplumsal hareketlere ve sivil itaatsizlik eylemlerine etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada evvela toplumsal hareketler ve sivil itaatsizlik literatürü değerlendirilmiş olup, meselenin teorik arka planına yer verilmiştir. Ardından ise Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin hayatı, dini ve siyasi düşünceleri, ortaya koydukları eylem modelleriyle paralel bir şekilde incelenmiştir. Son olarak iki önemli liderin başlatmış oldukları toplumsal hareketler ve bu hareketlerin bir eylem modeli olan sivil itaatsizliğin günümüze etkileri ve bıraktıkları miras değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l Kelâm Âzâd, Mahatma Gandhi, Hindistan, sivil itaatsizlik, toplumsal hareketler

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF EBU'L KALÂM ÂZÂD AND MAHATMA GANDHI'S RELIGIOUS THOUGHT ON THE DOCTRINE AND ACTIONS OF CIVIL DISOBEDIENCE

Yiğit, Recep

MA in Religious Studies

Student ID: 204016004

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0003-1912-4663

Thesis Center Reference Number: 10547616

Thesis Supervisor: Prof. Alev Erkilet

June 2023, 89 Pages

Religious thoughts and beliefs have an important role in social change processes. Religious thoughts and beliefs, which have a profound impact on people's cultural values, moral principles and political thoughts, have also had a significant impact on social movements and action models. As a matter of fact, social movements initiated with religious motivation give a transcendental identity to the actions and strengthen the bonds between the members of the movement. As a result of this situation, the actions carried out as a result of this situation gain additional power and the chances of the movement's success increase.

In this study, the effect of the religious thoughts of Abu'l Kelâm Âzâd and Mahatma Gandhi, two prominent figures of India's struggle for independence, on the social movements and civil disobedience actions they put forward is analysed. In this direction, firstly, the literature on social movements and civil disobedience is evaluated and the theoretical background of the issue is given. Then, the life, religious and political thoughts of Abu'l Kelâm Âzâd and Mahatma Gandhi are analysed in parallel with the action models they put forward. Finally, the social movements initiated by the duo and the effects of civil disobedience, which is an action model of these movements, on the present day and the legacy they have left are evaluated.

Keywords: Abu'l Kelâm Âzâd, Mahatma Gandhi, India, civil disobedience, social movements

İTHAF

Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme ve değerli hocalarıma...

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans dönemim boyunca gerek sivil gerekse de akademik hayatımda karşılaştığım sorunlara kibarlığı ve nezaketiyle çözüm üretme çabasında bulunan ve akademik gelişimimi sonuna kadar destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Alev Erkilet'e; yüksek lisansta henüz hazırlık sınıfındayken dahi karşılaştığım problemleri çözmek noktasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hasan Kaplan'a; Lisans dönemimden beri gerek maddi gerekse de manevi desteğini hiçbir zaman şahsımdan esirgemeyen Doç. Dr. Süleyman Güder'e; Süreç boyunca motivasyon kaybı yaşadığım zaman dilimlerinde her zaman yeniden çalışmalarıma dönmeye vesile olan Prof. Dr. Kemal Ataman ve Dr. Vahdettin Işık hocalarıma; lisansa başladığım günden bugüne kadar ağabeyliğini üzerimden esirgemeyen Ar. Gör. Muhlis Selman Sağlam'a; lise yıllarımdan bu yana dostluğumuz devam eden Mustafa Sami Özaydın'a; üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma ve büyüklerime teşekkür ederim. Ayrıca her daim varlığıyla yanımda duran kıymetli aileme de teşekkürü borç bilirim.

Recep Yiğit
İSTANBUL, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
TEŞEKKÜR	ix
İÇİNDEKİLER	x
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Amaç	2
1.2. Araştırma Soruları	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Araştırmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Yöntemi	4
1.5. Literatür Değerlendirmesi	5
BÖLÜM II TOPLUMSAL HAREKETLERDE TEORİK TEMELLER VE KAVRAMSAL ÇERÇEVELER	10
2.1. Toplumsal Hareketlerin Tanımı	10
2.2. Toplumsal Hareketlere İşlevselci ve Çatışmacı Yaklaşımlar	12
2.3. Klasik ve Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı.....	14
2.3.1. Klasik Toplumsal Hareketlere Dair Yaklaşımlar	14
2.3.2. Klasik Toplumsal Hareketlere Yöneltilen Eleştiriler	16
2.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler	16
2.3.4. Yeni Toplumsal Hareketlere Yöneltilen Eleştiriler	20
2.4. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı	21
2.4.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramına Yöneltilen Eleştiriler	23
2.5. Çerçeveleme Teorisi.....	24
2.6. Toplumsal Hareketlerde Kültür ve Kimlik.....	27

BÖLÜM III SİVİL İTAATSİZLİK: TEORİK TEMELLER VE YAKLAŞIMLAR 31

3.1. Sivil İtaatsizliğin Tanımı	31
3.2. Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Teorik Arka Planı	32
3.2.1. Thoreau'ya Göre Sivil İtaatsizlik	32
3.2.2. Tolstoy'a Göre Sivil İtaatsizlik	34
3.2.3. Rawls'a Göre Sivil İtaatsizlik.....	35
3.3. Bir Eylemin Sivil İtaatsizlik Eylemi Olabilmesi İçin Temel Unsurlar	36
3.3.1. Yasadışılık	37
3.3.2. Alenilik.....	37
3.3.3. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi	38
3.3.4. Şiddetin Reddedilmesi.....	38
3.3.5. Ortak Adalet Anlayışına - Kamu Vicdanına Yönelik Çağrı.....	39
3.3.6. Haksızlıklarla İlgili Çifte Standart Kullanılmaması	40
3.4. Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Sivil İtaatsizlik	40
3.5. Toplumsal Hareketlerin Sivil İtaatsizlikle İlişkisi ve Etkileşimi.....	41

BÖLÜM IV EBU'L KELÂM ÂZÂD'IN DİNİ VE SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN ORTAYA KOYMUŞ OLDUĞU EYLEMLERE ETKİSİ 44

4.1. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Hayatı	44
4.2. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Dini Düşünceleri	46
4.3. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Siyasi Düşünceleri	50
4.4. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Cihad Düşünceleri.....	53
4.5. El-Hilâl Dergisi	56
4.6. El-Belâğ Dergisi	57
4.7. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Sivil İtaatsizlik Düşüncesi.....	57
4.8. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Etkileri ve Mirası.....	59

BÖLÜM V MAHATMA GANDHI’NİN DİNİ VE SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN ORTAYA KOYMUŞ OLDUĞU EYLEMLERE ETKİSİ	61
5.1. Mahatma Gandhi’nin Hayatı	61
5.2. Mahatma Gandhi’nin Din Düşüncesi	62
5.3. Mahatma Gandhi’nin Din ile Siyaset Arasında Kurmuş Olduğu İlişki.....	63
5.4. Mahatma Gandhi’nin Afrika Tecrübesi	65
5.5. Mahatma Gandhi’nin Eylem Modeli.....	67
5.6. Hindistan’ın Bağımsızlık Mücadelesinde Mahatma Gandhi’nin Etkisi.....	70
5.7. Mahatma Gandhi’nin Etkileri ve Mirası	72
5.8. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin Gerçekleştirmiş Oldukları Ortak Eylemler ve Bu Eylemlerin Günümüzdeki Eylemlere Etkileri	74
5.8.1. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi’nin Öncülüğünde Gerçekleşen Eylemler	74
5.8.2. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin Eylemlerinin Günümüzdeki Hareketlere ve Eylemlere Etkileri	77
BÖLÜM VI SONUÇ	79
REFERANSLAR.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	89

BÖLÜM I

GİRİŞ

Tarih boyunca dini düşüncelerin toplumsal değişim ve dönüşüm süreçleri üzerinde önemli bir rolü olmuştur. Nitekim dini inançlar, insanların kültürel değerleri, ahlaki ilkeleri ve siyasi düşünceleri üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu nedenle, dini argümanlarla çeşitli söylemlerde bulunan düşünürlerin fikirleri ve ortaya koydukları eylem modelleri, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Ortaya çıkan bu toplumsal hareketler, otoriteler tarafından uygulanan haksız uygulamalara kolektif bir şekilde karşı koyulmasını sağlar. Toplumsal hareketler tarafından takınılan bu tavrın dini motivasyon ile birleştiği takdirde söz konusu eylemlere aşkın bir hüviyet kazandırarak üyeleri arasındaki birlikteliği de pekiştirdiği görülmektedir. Bu minvalde 18. Yüzyılda kendisini gösteren İngiliz sömürgeciliği karşısında gerek Müslüman gerekse de Hindu dinine mensup Hindistan halkının ortaya koymuş olduğu ortak mücadele, bu mücadele neticesinde ortaya çıkan toplumsal hareketler ve bu hareketlerin eylem formu olan sivil itaatsizlik gösterileri dikkate değerdir. Söz konusu süreçte farklı dinlere mensup olmalarına rağmen Müslümanlarla Hindular birçok noktada ortak mücadele etmişlerdir. İki farklı dini grubun ortak bir eylemde bulunması ve bunu yaparken de eylemlerini şekillendiren dini düşüncelerin anlaşılması oldukça önemlidir.

Bu doğrultuda bağımsızlık mücadelesinin iki etkin ismi olan Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin, bu düşünceyle şekillenen siyasi yaklaşımlarının ve eylem modellerinin detaylı şekilde incelenmesi gerekmektedir. Âzâd ve Gandhi'nin dini düşüncelerinin, ülke geneline yayılan toplumsal hareketlere ve eylem modellerine tesiri oldukça büyüktür. Örneğin Ebu'l Kelâm Âzâd'ın dârü'l-İslam düşüncesi, Hindistan'da başlatılan mücadeleye Müslümanların daha sürecin en başından itibaren katılmalarını sağlamıştır. Âzâd'ın bu kavramlaştırmasının, Hindistan genelinde Müslüman hakimiyetinin oluşmasını sağlamaktan ziyade Müslümanları belli bir yerde konumlandırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim dârü'l-İslam

olan bir beldenin işgal edilmesi, toplu bir cihadı gerektirdiğinden, Âzâd'ın bu düşüncesinin birleştirici bir güce sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Her ne kadar Âzâd'ın cihad düşüncesinde şiddet formunu görsek de Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi sürecinde şiddet dışı mücadelede bulunduğu ve sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Çalışmada ise Âzâd'ın söz konusu düşüncelerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Diğer taraftan ise Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynayan Mahatma Gandhi'yi görmekteyiz. Gandhi, bağımsızlık mücadelesinde Hindu inancıyla temellendirdiği ve "Satyagraha" ismini verdiği felsefesiyle şiddet dışı eylemin öncüsü olmuştur. Söz konusu iki önemli düşünce ve hareket adamı, dini düşüncelerini adalet, barış, insan hakları ve değerlerine dayalı bir toplum idealine dönüştürmek gayesiyle sivil itaatsizlik adı verilen bir eylem modeli benimsemişlerdir. Ortaya koymuş oldukları bu eylem modeliyle geniş halk kitlelerinin bağımsızlık mücadelesine dahil olmalarını sağlamış, Hindistan genelinde bağımsızlık sürecini de beraberinde getiren toplumsal hareketlerin başlamasına sebebiyet vermişlerdir. Benzer şekilde başlatmış oldukları bağımsızlık mücadelesi sürecinde ortaya koydukları eylem modelleri, Müslüman-Hindu birlikteliğinin Hint milliyetçiliği temelinde oluşmasına olanak sağlamıştır.

Bu tezde, Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin ortaya koymuş oldukları sivil itaatsizlik eylemlerine ve bu eylemler vesilesiyle başlattıkları toplumsal hareketlere etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir. İki düşünürün benzerlikleri ve farklılıkları da dikkate alınarak Hindistan bağımsızlık mücadelesinde toplum üzerinde oluşturduğu etki ve bıraktıkları miras araştırılacaktır. Bu doğrultuda tezde, iki önemli düşünürün dini düşüncelerinin toplumsal değişim ve dönüşüme etkileri, ortaya koydukları eylem modelleri ve Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine katkılarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Amaç

Bu tezin amacı, Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin ortaya koymuş oldukları toplumsal hareketlere ve sivil itaatsizlik eylemlerine olan etkilerini anlamaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda iki önemli liderin hayatları,

düşüncelerinin oluşmasındaki temel faktörler ve ortaya koydukları eylemler ile söz konusu düşünceler arasındaki ilişki detaylı şekilde incelenecektir. İkisinin ortaya koymuş olduğu eylem modelleri, her ne kadar farklı dini arka plana sahip olsalar da Hindistan gibi çok dinli bir toplumda önemli karşılık bulmuştur. Öte yandan, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olan Hindistan'da birisi Müslüman diğeri ise Hindu olan iki ismin nasıl ortak mücadelede bulduklarının anlaşılması tezin amaçlarından birisidir. Bu doğrultuda Âzâd ve Gandhi'nin dini düşünceleri ve bu düşüncelerinin toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik eylemlerine yansımaları, dini görüşleri, inançları, ahlaki değerleri bağlamında incelenecektir.

1.2. Araştırma Soruları

Bu tezde, Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin farklı dini ve sosyal arka plandan gelmelerine rağmen nasıl ortak bir zeminde bağımsızlık mücadelesi başlattıkları incelenecektir. Bu doğrultuda aşağıdaki soru ve alt sorular sorulmuştur

1. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde gerçekleştirilen eylemlerin ve bu eylemler neticesinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin teorik temelleri nelerdir?
2. Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin değerleri sivil itaatsizlik anlayışının yapılanmasına ve biçimlenmesine nasıl katkıda bulunmuştur?
3. Âzâd ve Gandhi'nin dini düşüncelerinin sivil itaatsizlik eylemlerine etkisi ve bu hareketlerin başarıya ulaşmasındaki katkıları nelerdir?
4. İki düşünür tarafından ortaya konulan ortak eylemler nelerdir? Bu eylemler günümüze nasıl bir etki ve miras bırakmıştır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, dini düşüncelerin sivil itaatsizlik doktrinine, toplumsal hareketler ve sivil itaatsizlik eylemlerine etkisini anlamaya yöneliktir. Toplumsal hareketler ve ortaya koydukları eylem modelleri üzerindeki dini motivasyonun etkilerinin anlaşılması, ileride ortaya çıkabilecek olan toplumsal hareketleri tanımak ve tanımlamak hususunda büyük bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda Hindistan bağımsızlık mücadelesinin iki önemli ismi olan Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine etkileri toplumsal hareketler literatürü bağlamında incelenmiştir. Öncesinde ise toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik literatürü, teorik tartışmaları analiz edilmiş, iki önemli düşünürün ortaya koyduğu eylem modelinin teorik arka planı anlaşılmasına çalışılmıştır.

Diğer taraftan bu çalışmada Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin ortaya koymuş oldukları eylemleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyerek günümüzdeki etkilerinin izi sürülmektedir. Bunu yaparken de kendilerinin ortaya koymuş olduğu eylemlerden etkilenen düşünürler ve farklı ülkelerde ortaya çıkan toplumsal hareketlere yer verilmektedir. Nitekim Âzâd ve Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi sürecinde başlatmış oldukları toplumsal hareketler ve bu hareketin bir eylem modeli olarak gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri, birçok ülkede otoritelere karşı başlatılan eylemler için motivasyon kaynağı olmuştur. Bu sebepten dolayı toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik meselesinin anlaşılması, ileride de gerçekleştirilecek eylemleri tanımlama noktasında önem arz etmektedir.

1.4. Araştırmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Yöntemi

Bu tezde, Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin Hindistan'da başlatılan sivil itaatsizlik eylemlerine ve bu eylemlerle birlikte ortaya çıkan toplumsal hareketlere etkisi incelenecektir. Tezde, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesindeki eylem modellerine ve bu eylemlerle birlikte ortaya çıkan toplumsal hareketlere odaklanılmış olup bu doğrultuda bağımsızlık mücadelesinin önde gelen iki ismi Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin hayatı, dini ve siyasi düşünceleri incelemeye konu edilmiştir. Böylece dönemin politik meselelerine doğrudan kapsam dahilinde olmadığından dolayı değinilmemiş; Âzâd ile Gandhi'nin dini düşünceleri ve felsefelerinin Hindistan'ın bağımsızlık sürecine etkisiyle sınırlı tutulmuştur. Öte yandan Gandhi özelinde yaptığımız çalışmalarda onun teorik yanlarından ziyade daha fazla aksiyon ve eylemlerine dair çalışmalara rastlanılmıştır. Bu sebepten ötürü çalışmamızda, Gandhi'nin düşünceleri, ortaya koymuş olduğu eylemlerden anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu doğrultuda tezde nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmış olup veri toplama sürecinde Âzâd ile Gandhi'nin dini ve siyasi düşüncelerinin anlaşılması için birincil kaynaklar merkeze alınarak literatür taraması yapılmış; karşılaştırmalı yöntem kullanılarak düşünce dünyalarının anlaşılması

amaçlanmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler, araştırma sorularını açıklayacak şekilde sunulmuştur.

1.5. Literatür Değerlendirmesi

Hindistan'ın çeşitli kültürlere ve dini inanışlara ev sahipliği yapmış olması birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve geniş araştırmalara konu olmuştur. Yapılan bu çalışmalar genel hatlarıyla uluslararası ilişkiler ve siyasal bilimler bağlamında gerçekleştirilmiş olup bu çalışmalarda Hindistan'ın bağımsızlık sürecinin politik yönleri, etkileri ve diğer ülkelerle kıyaslamaları merkeze alınmıştır. Ancak ülkenin çok dinli yapısı üzerine kapsamlı çalışmaların yapılmadığı tespit edilmiş, yapılan çalışmalarda ülkenin bağımsızlık sürecinde ortaya konulan eylem modellerine ve ortaya çıkan toplumsal hareketlere dini motivasyonların etkilerinin göz ardı edildiği görülmüştür. Tespit edilen bu eksikliklerden hareketle yapmış olduğumuz çalışmada, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde gerçekleştirilen eylemler üzerinde dini motivasyonun etkisi incelenmiş olup ülkenin iki önemli ismi olan Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi model olarak ele alınmıştır. İkisinin ortaya koymuş oldukları eylemleri ve bu eylemler neticesinde ortaya çıkan toplumsal hareketleri anlamak adına evvela toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik meselelerinin teorik arka planı incelenmiştir.

Bu doğrultuda ilk olarak toplumsal hareketleri anlamak adına Donatella della Porta ve Mario Diani tarafından kaleme alınan "*Toplumsal Hareket*" başlıklı kitap ele alınmıştır. İlgili kitapta toplumsal hareketler meselesinin tarihsel süreci, teorik arka planı ve öncü isimleri yer almaktadır. Ancak çalışmada, süreç içerisinde yaşanan toplumsal dönüşümlerin ve hareketlerin günümüzdeki karşılığının kapsamlı bir şekilde ele alınmamış olmasından dolayı Charles Tilly, Ernesto Castaneda ve Lesley J. Wood'un "*Toplumsal Hareketler (1768-2018)*" isimli eserinden faydalanılmıştır. Öte yandan toplumsal hareketlerde gerçekleşen söz konusu dönüşüme kültür ve kimlik faktörünün etkilerini, hareketlerin örgütlenme modellerindeki kültür ve kimlik yapısı arasındaki ilişkiyi ve otoriteler tarafından bu hareketlerin nasıl karşılandığını anlamak adına David S. Meyer'in "Social Movements: Identity, Culture, and the State" isimli kitabının çalışmaya konu olan kısımları incelenmiştir. Söz konusu bu incelemelerin yapılması, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ortaya çıkan toplumsal

hareketlerin köklerinin, motivasyon kaynaklarının teorik çerçevede anlaşılmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Süreç içerisinde toplumsal hareketler eski-yeni toplumsal hareketler olarak yeni bir form kazanmıştır. Eski-yeni toplumsal hareketlerin temel dinamiklerini, motivasyon kaynaklarını ve değişenin ne olduğunu anlamak adına, bu ayrımı ilk kullanan Immanuel Wallerstein'in "New Revolts Against the System" isimli makalesi incelenmiştir. Wallerstein'e göre toplumsal hareketler ilk olarak sosyalist partiler ve sendikalar olarak tasarlanmışlardır. Bu hareketler burjuvaziye veyahut işverenlere karşı sınıf mücadelesi vermişlerdir. Öte yandan klasik toplumsal hareketler başlığı altında zikredilmesi gereken ikinci kategori ise anti-kolonyal hareketlerdir. Söz konusu hareketler emperyal ve baskıcı olduklarını düşündükleri devletlerden ayrılarak ulusal devletler yaratmak adına savaştan, mücadeleye girişen hareketlerdir. Çalışmamıza konu olan Âzâd ile Gandhi'nin Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğine karşı başlatmış oldukları bağımsızlık mücadelesi de aynı şekilde anti-kolonyal hareket olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu hareketlerin zaman içerisinde yeni bir form kazandığından yola çıkılarak eski-yeni ayrımına gittiğini, yeni hareketlerin eski hareketlerin sahip olduğu devrimci önceliklerini reddederek, devlet gücünü ele geçirme amacı taşımadığını ve kadın hakları, çevre hakları, azınlık hakları gibi konulara yoğunlaştığını belirtmiştir. Söz konusu meseleyi daha anlaşılır kılmak ve eski-yeni hareketler arasındaki teorik ayrımları detaylı şekilde inceleyerek çalışmamızı genişletmek adına Aylin Yonca Gençoğlu'nun "Social Movements Regarding the New and the Old Paradigms" makalesinden faydalanılmıştır. Akabinde toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimleri ve kaynak mobilizasyonu süreçlerini anlamak için Charles Tilly'in yayına hazırlamış olduğu "From Mobilization to Revolution" isimli kitap ve Ahmet Uysal'ın "Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri" isimli makalesine müracaat edilmiştir. Tilly kitabında, toplumsal yapı, toplumsal yapıdaki değişimleri incelemiş; toplumsal hareketlerin örgütlenme süreçleri ve liderlik dinamikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Kaynak mobilizasyonu kuramına yöneltilen eleştiriler için de Ahmet Uysal'ın makalesi çalışmamıza rehberlik etmiştir.

Toplumsal hareketler literatürü detaylı bir şekilde incelendikten sonra teze konu olan sivil itaatsizlik meselesi birincil kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk

olarak sivil itaatsizlik kavramının isim babası olan Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" isimli kitabı incelenmiştir. Thoreau ilgili eserinde haklı sebepler ve sosyal zemin oluştuktan sonra mevcut otoriteye karşı çıkmak için sivil itaatsizlik eyleminde bulunulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bu davranış, bireysel vicdan ve ahlaki değerlerin de göstergesidir. Bunun ise toplumsal bir dönüşüm başlatmak için elzem bir tutum olduğunu savunmuştur. Sivil itaatsizlik hakkında farklı teorik tartışmaların anlaşılması adına Hannah Arendt tarafından kaleme alınan ve Yakup Çoşar tarafından Türkçe'ye kazandırılan "Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik" isimli eserden faydalanılmıştır. Nitekim söz konusu eserde bireysel özgürlük, toplumsal adalet ve otoritenin sınırları gibi konular ele alınarak sivil itaatsizlik tartışmalarının bağlamı genişletilmiştir. Öte yandan Gandhi'nin sivil itaatsizlik düşüncelerinden etkilenmiş olduğu Tolstoy'un konuyla alakalı düşüncelerinin anlaşılması adına kendisinin "Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir" isimli çalışması incelenmiştir. Tolstoy'a göre sivil itaatsizlik, bireylerin vicdanları ve ahlaki normlarına göre hareket etmelerini sağlamak adına bir araçtır. Tolstoy'a göre barışçıl bir şekilde gerçekleştirilecek olan bu eylem biçimi, kendisinin de mensubu olduğu Hristiyan dininin temel buyruklarından birisidir.

Toplumsal hareketler ve sivil itaatsizlik meselelerinin teorik arka planı ve tarihsel serüveni detaylı bir şekilde incelendikten sonra teze konu olan Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin hayatı, dini ve siyasi düşünceleri, ortaya koymuş oldukları eylemler ve eylem modelleri incelenmiştir. Bunu yaparken de iki hareket insanının kaleme almış oldukları eserlere ulaşılmaya çalışılmış; temin edilen kitaplar merkeze alınarak hayatları ve düşünceleri karşılaştırmalı şekilde ortaya konulmuştur.

Gerçekleştirdiğimiz araştırma neticesinde Ebu'l Kelâm Âzâd hakkında Türkçe literatürde çok fazla çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmaların genel olarak kendisinin çıkarmış olduğu el-Belâğ ve el-Hilâl dergilerini merkeze aldığı görülmüş; Âzâd'ın düşüncelerinin nasıl şekillendiği ve toplumsal hareketlere nasıl bir etki sağladığı üzerinde pek durulmamıştır. Âzâd, her ne kadar İslam dünyasında gerek ilmi hayatı gerekse de dini düşüncelerinden dolayı tanınır olsa da Türkiye'de gerekli ilgiyi görememesi araştırılması gereken bir husustur. Yapmış olduğumuz araştırmalar ve incelemelerden anladığımız kadarıyla Âzâd'a yönelik ilginin az olmasının muhtemel sebebi, kendisinin Pakistan'ın kurulmasına karşı çıkmasıdır. Nitekim Âzâd,

Hindistan'dan ayrı bir Müslüman devletinin kurulmasının Müslümanların Hindistan'dan vazgeçmesi manasına geleceğini düşünüyordu. Bu sebepten Âzâd, Pakistan'ın bağımsızlığını desteklememekle beraber Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından ülkenin ilk Eğitim Bakanı olarak görev almıştır. Âzâd'ın sergilemiş olduğu bu politik tutum, o dönemin önde gelen Müslümanları tarafından da eleştirilmiştir. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında da görüleceği gibi İslam dünyasının önemli bir düşünürü olan Mevdudi kendisini çok ağır şekilde eleştirmiş ve kendisini Nehru ile bir tutarak İslam'ın baş düşmanı olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan ilgili dönemde Türkiyeli Müslümanlar da Pakistan'ın bağımsızlığını desteklediği bilinmektedir. Tüm bunlar ise Türkçe literatürde Âzâd hakkında pek fazla çalışmanın yapılmamış olmasının gerekçesi olarak kabul edilmesi mümkündür.

Âzâd'ın düşüncelerinin anlaşılması adına ilk olarak kaleme almış olduğu "India Wins Freedom" isimli eser incelenerek Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde takınmış olduğu tavrın dini boyutu anlaşılmaya çalışmıştır. Eserde Âzâd, bağımsızlık mücadelesi ve dönemin önde gelen önemli liderleriyle kurmuş olduğu ilişkileri anlatmaktadır. Ayrıca eserde Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde karşılaşmış olduğu engellere, ortaya koymuş olduğu eylemlere ve o dönemde gerçekleşen milliyetçilik temelli ulusal birlik çabalarına yer vermiştir. Diğer taraftan kendisinin göz altına alınıp mahkemeye çıkarıldığında yapmış olduğu savunmasını aktaran "Ölümsüz Müdafaa" kitabından düşüncelerinin anlaşılması adına faydalanılmıştır. Âzâd'ın sivil itaatsizlik düşüncesi ve bu doğrultuda gerçekleştirmiş olduğu eylemleri spesifik olarak incelemek için Hayat Alvi'nin "Nonviolent Activism in Islam: the Message of Abul Kalam Âzâd" isimli kitabı incelenmiştir. Söz konusu kitaptan Âzâd'ın sivil itaatsizlik düşüncesi, Gandhi ve dönemin önemli liderleriyle ilişkisi, milliyetçilik söylemi ve bu söylemin dini motivasyon kaynağının anlaşılması adına faydalanılmıştır. Ayrıca Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde farklı dinlere mensup olmalarına rağmen Gandhi ile ortaya koymuş oldukları ortak eylemlerinin dini düşüncesi tarafından nasıl meşrulaştırıldığını anlamak adına Nanang Nurcholis'in "Abul Kalam Âzâd's Thought of Inclusive Theology and Education for Religious Pluralism" isimli makalesi incelenmiştir. Ancak Âzâd'ın düşüncelerine yönelik ağır eleştiriler de mevcuttur. Nitekim Irfan Ahmad'ın "Hindistan'da İslamcılık ve Demokrasi Cemaat-i İslami'nin Dönüşümü" isimli eseri, Âzâd'ın söz konusu

dönemdeki etkileri ve kendisine yöneltilen eleştirileri anlamak hususunda büyük bir öneme sahiptir.

Mahatma Gandhi hakkında ise Âzâd'ın aksine birçok detaylı çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Ancak kendisinin ortaya koymuş olduğu mücadelenin toplumsal hareket literatürü bağlamında değerlendirdiği pek fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Âzâd'ın aksine Gandhi'nin ortaya koymuş olduğu eylem modellerinin dini arka planını anlamaya yönelik çalışmaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Talat Ahmed'in "Mohandas Gandhi: Experiments in Civil Disobedience" kitabı ve Nuray Özenç'in "Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsâ" isimli makalesi önem arz etmektedir. Özellikle Talat Ahmed'in Gandhi'nin düşüncelerini incelerken dini arka planından hareketle eylemlerini incelemesi, çalışmamızın genişlemesi adına büyük bir öneme sahiptir. Diğer taraftan Gandhi'nin hayatını ve düşüncelerini anlamak adına birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu doğrultuda Gandhi'nin kendi çalışması olan "Peace: the Words and Inspiration of Mahatma Gandhi" eseri incelenmiş; Louis Fischer'in Gandhi'nin sözleri ve yazılarını derlemiş olduğu "The Essential Gandhi: an Anthology of His Writings on His Life, Work, and Ideas" çalışması kullanılmıştır. Kendisinin sivil itaatsizlik düşüncelerinin anlaşılması hususunda ise Dennis Dalton'un "Mahatma Gandhi: Nonviolent Power in Action" eseri ele alınmıştır.

BÖLÜM II

TOPLUMSAL HAREKETLERDE TEORİK TEMELLER VE KAVRAMSAL ÇERÇEVELER

Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ortaya koymuş oldukları sivil itaatsizlik düşüncesine dayanan eylem modelleri zaman içerisinde bir toplumsal hareket formu kazanmış, Hindistan'ın bağımsızlığı için önemli rol oynamıştır. İkilinin mücadelesini daha iyi anlamak adına öncesinde toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik konuları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. Nitekim toplumsal hareketler ve sivil itaatsizliğin teorik arka planının anlaşılmasının mücadelelerini daha anlaşılır ve anlamlı kılacağını düşünmekteyiz. Bunun göz ardı edilmesi ise Âzâd ve Gandhi'nin eylemlerinin felsefi arka planından mahrum bir şekilde okunmasına sebebiyet verecektir. Bu durum mücadelelerinin net bir şekilde anlaşılmasını engelleyecektir. Bu sebepten dolayı Âzâd ile Gandhi'nin toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik eylemlerini değerlendirmeden önce toplumsal hareket ve sivil itaatsizlik meselesinin teorik temelleri çalışmamıza konu olacaktır.

2.1. Toplumsal Hareketlerin Tanımı

18. Yüzyılın sonlarına doğru başta Fransa ve çevre bölgelerde görülen ve statükoya karşı çıkan yeni siyasi güçleri tanımlamak için kullanılan toplumsal hareket kavramı, zaman içerisinde birtakım anlam genişlemelerine uğrayarak günümüzde mevcut sistemlerin dışında kalan yapılanmaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Marshall'a göre günümüzdeki toplumsal hareket kavramı “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek ya da değiştirilmesine karşı direnmek için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim (Marshall, 2020, s. 76)” olarak kullanılmaktadır. Toplumsal hareket teorisyenleri, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına dair geleneksel olarak üç ana araştırma alanı

ortaya koymuşlardır: toplumsal çöküş, siyasi fırsat yapıları ve toplumsal örgütlenmenin mevcut koşulları.

Toplumsal hareketlerin, sosyal düzende vuku bulan gerileme veyahut bozulmalara tepki olarak ortaya çıktığını öne süren toplumsal hareket teorisyenleri, iktidar tarafından karşılanmayan talepler veyahut toplumdaki engellenemeyen bozulmaların neticesinde sosyal yapıda bir gerilimin meydana geldiğini belirtmektedirler. Bunun neticesinde giderek daha fazla kişi, sisteme karşı marjinalleşmeye başlar ve böylece kolektif toplumsal hareket eylemi ortaya çıkar (Dobratz vd., 212, s. 285)

Her ne kadar düzen karşıtı bir oluşum olsa da Alain Touraine'ye göre toplumsal hareketler, salt bir şekilde mevcut düzenin marjinal bir reddi olarak tanımlanamazlar. O'na göre toplumsal hareketler, toplum tarafından üretilen ve toplumda var olan normları belirleyen anlam sistemlerini biçimlendirmek için sınıfların ortaya koyduğu eylemleri kontrol etmek adına farklı grupların birbirlerine karşı savaşan merkezi kuvvetleri manasına gelmektedir (Porta vd., 2020, s. 12). Öte yandan Smelser toplumsal hareketleri, modernleşme süreci ile birlikte yeni yapıları tepki olarak ortaya çıkan rasyonel olmayan sürekliliği de bulunmayan hareketler olarak değerlendirmektedir (Çayır, 1999, s. 12).

Toplumsal hareketler üzerine farklı yaklaşımlar merkeze alınarak oluşturulan çeşitli tanımlamalar bulunsa da toplumsal hareketlerin ne olduğuna dair en genelleştirici tanımı toplumda gerçekleşen ve genel olarak kalıcı izler bırakan, toplumsal değişim ve dönüşümü teşvik eden veyahut engelleyen örgütlü, kitlesel faaliyetler olarak ifade edebiliriz. Nitekim Alberto Melucci'ye göre toplumsal hareketler, yapıları sistematik bir şekilde ve belirli bir alanda devam eden amaçların, inançların, kararların ve fikir alışverişlerinin inşa ettiği eylem sistemleridir (Çayır, s. 79).

Tilly'e göre toplumsal hareketler, şu üç unsurun sonuçlarının beraberinde getirdiği yenilikçi sentezden doğmuştur:

- i. Toplumsal hareket kampanyası: imza kampanyaları, demeçleri ve kitlesel mitingler vb.
- ii. Toplumsal hareket repertuarı: özel amaçlı dernekler vb.

iii. DBSB¹ gösterileri (Tilly vd., 2022, s. 32).

Toplumsal hareket paradigmaları, toplumsal hareketleri kendi dönemleri içerisinde anlamak ve analiz etmek için kullanılan farklı teorik çerçevelere ve yaklaşımlara atıfta bulunmaktadır. Bu paradigmalar, toplumsal hareketlerin motivasyonları, dinamikleri ve sonuçları hakkında farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu doğrultuda başlıca karşımıza çıkan toplumsal hareket paradigmaları şunlardır: işlevselci ve çatışmacı yaklaşımlar, klasik ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, kaynak mobilizasyonu ve çerçeveleme kuramlarıdır.

2.2. Toplumsal Hareketlere İşlevselci ve Çatışmacı Yaklaşımlar

Toplumsal hareketler, toplumda var olan eşitsizlik ve adaletsizlik gibi problemlere tepki göstermek amacıyla bir grup insanın katılımı ile gerçekleşen kolektif eylemlerdir. Bir çeşit sosyal değişimi hedefleyen bu hareketleri ele alan yaklaşımlar arasında en başta işlevselci ve çatışmacı yaklaşımları zikredebiliriz.

İşlevselci teori, toplumsal olanı birbiriyle ilişkili parçacıklardan tevarüs eden bir yapı olarak tasavvur ederken, bu yapıya mensup olan her bir parçanın kendisine has olarak ifa etmesi gereken vazifelere sahip olduğu varsayımına dayanır. Toplumsal hareketlerin ise toplumsal farklılaşmanın beraberinde getirdiği anomik durumdan dolayı ortaya çıktığını ve bu hareketlerin farklılaşmayı gideren bütünleştirici bir işleve sahip olduğunu düşünmektedirler. İşlevselci yaklaşımın önde gelen isimlerinden birisi olan Smelser'e göre mevcut normların ve rollerin geçerliliğini yitirdiği bir durumda insanlar doyumsuzluk ve memnuniyetsizlik içine düşerler. Bunun neticesinde insanlar arasında bir çözülme boy gösterir. Çözülmenin göstergeleri de bu durumda sosyal hareketler olmaktadır ve bu hareketler toplumun yeniden düzenlenmesi adına itici bir gücü oluştururlar. Smelser'e göre toplumsal hareketleri insanların yaşadıkları yoksunluk duygularından ve çok çeşitli kırılmalardan dolayı kaynaklanan saldırganlık duygusu meydana getirmiştir (Porta, s. 10). Bu noktada toplumsal hareketleri bir nevi toplumu yeniden örgütleyen ve onlara bir dinamik kazandıran yapılar olarak görebilmekteyiz.

¹ Değer, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlerine bağlılık ilkesi

Öte yandan Smelser, toplumun yeniden örgütlenme sürecinde iki temel ayrımın söz konusu olduğundan bahseder: norm yönelimli ve değer yönelimli hareketler (Smith, 1998, s. 111). Bu ayrıma göre norma yönelik eylemlerde temel mesele kuralların eksikliklerini gidermek ve yenilerini yaratmayı amaçlamaktır. Değere yönelik eylemler toplumda mevcut olan ve onu şekillendiren değerlerin değişimine yönelik harekete geçmektir.

Diğer taraftan çatışmacı yaklaşımı toplumsal hareketleri açıklamada kullanan Dahrendorf'u görmekteyiz. Toplumların her an bir değişim sürecine sahne olduğunu belirten Dahrendorf, bu değişimin temeline çatışmayı yerleştirmiştir. Böylece çatışmacı bir yapıya sahip olacak toplumsal hareketler, toplumsal olarak ilerlemenin ana mekanizmasını ve itici gücünü oluşturacaktır. Öte yandan çatışmacı kuramı merkeze alarak toplumsal hareketleri formüle etmek isteyen Dahrendorf, toplumdaki bazı üyelerin diğer üyelere baskın olduğunu belirterek bu durumun ise ortaya çıkacak olan değişime katkı sağladığını savunur (Erkilet, 2015, s. 157).

Dahrendorf'a göre söz konusu çatışmalar ancak kurumsallaşma yolu ile bir düzene oturtulabilir. Söz konusu bu düzen olmadığı takdirde toplumsal değişimin bir anlamı olmayacaktır. Bu doğrultuda Dahrendorf, toplumsal hareketlerin kurumsallaşma yoluyla ancak sistematize edilerek düzene oturtulabileceğini düşünmektedir (Gençoğlu, 2014, s. 313). Della Porta'ya göre, gerilimlerin ve yapısal çatışmaların yalnızca mevcudiyetini keşfetmek, bir hareketi var edebilmek için yeterli değildir; aynı zamanda toplumda var olan hoşnutsuzluğu hareketlendirecek ve bir harekete dönüştürecek sosyal koşulları da araştırarak ortaya çıkarmak gerekmektedir (Porta, s. 21).

Aynı şekilde Melucci, toplumsal harekete katılımın gerçekleşmesi için herhangi bir çatışma halinin elzem olduğunu düşünmektedir (Yanık vd., 2015, s. 50). Alain Touraine, hayata geçirildiği takdirde başkalarıyla çıkar çatışmalarına sebep olacak ortak hak taleplerinin toplumsal hareketleri doğuracağından hareketlerin yapıları bakımından çatışmacı bir yaklaşım sergilediğini belirtmektedir (Tilly, s. 31).

İşlevselci teori, mikro bir seviye olarak bireysel zeminde deneyimlenen bazı duyguların, ortaya çıkacak olan makro seviyedeki toplumsal hareketlerin veyahut

devrimlerin nedenlerini ve dinamiklerini göz ardı etmesinden dolayı eleştirilmiştir (Porta, s. 17). Genel olarak toplumsal yapıdaki dengesizliklerin giderilmesi amacıyla ortaya çıktığı savunulan toplumsal hareketler, aynı zamanda toplumda var olan çelişki ve çatışmaları ortaya çıkarma potansiyeline de sahiptir. İşlevselci yaklaşımın bütünlendirici tutumu, sosyal zemindeki bu çelişkili durumu gereğince ele almadığından dolayı eleştirildiği görülmektedir. Öte yandan Alain Touraine “Modernliğin Eleştirisi” isimli eserinde, işlevselci teorinin indirgemeci yapısını şu cümlelerle eleştirmektedir:

... Bu işlevselcilik, toplumun, artık, tanımsal olarak tikelci olan gelenekler ve ayrıcalıklara göre değil, evrenselliğiyle toplumun tüm üyelerine o çerçevede toplumsallaşmayı garanti eden akıl çevresinde örgütlenmesini varsayar. Bu toplumsal düşünceyle oluşturulan okul, çocuğu gerek bilimsel kültür, gerek felsefeden sanata insan tininin büyük yapıtları aracılığıyla akılla ilişkiye sokmak için, tikel mirasından koparmaya çalıştı (Touraine, 2020, s. 387).

Buradan da anlaşılacağı üzere işlevselci yaklaşım, toplumun kültürel dokusunu, gelenek ve göreneklerini kendilerine has bir formda bırakmayarak evrenselleştirerek bir nevi itibarsızlaştırmıştır. Nitekim bu değerler, sadece akıl zaviyesinden değerlendirilmeye çalışılarak kendi gerçekliğinden, kültürel mirasından da koparılmıştır.

2.3. Klasik ve Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı

Klasik ve Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı, toplumsal hareketleri anlamak, anlamlandırmak ve analiz etmek adına kullanılan iki farklı teorik yaklaşımı ifade etmektedir. İlgili yaklaşımlar, toplumsal hareketleri farklı perspektiflerden ele alır ve farklı vurgular yapar. Bu hareketler, toplumsal dönüşümü teşvik etmekte, siyasal yapıları ve toplumu etkilemekte ve dönüşümünde etkin bir rol oynamaktadır. Bu bölümde, söz konusu iki teorik perspektif derinlemesine incelenecek olup her ikisine yöneltilen eleştirilere yer verilecektir.

2.3.1. Klasik Toplumsal Hareketlere Dair Yaklaşımlar

Kapitalizmle beraber mülkiyet merkezli sosyal adaletsizliğe bir tepki olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler, ilk ortaya çıktığı 19. Yüzyılda işçi sınıfı hareketleriyle özdeş bir şekilde anılmıştır. Söz konusu yüzyılda geleneksel dini gruplar tarafından

gerçekleştirilen eylemlere nazaren daha kalıcı ve organize hareket ve eylemlere doğru bir dönüşümün olduğunu belirten Tilly, klasik toplumsal hareketleri, işçi sınıfının başlattığı adaletsiz sermaye dağılımına karşı başlatılan hareketler olarak tanımlamaktadır (Tilly, s. 70-71).

Devletin ortaya çıkan toplumsal eşitsizliğe karşı halktan gelen talepleri karşılama noktasında yetersiz kalmasıyla birlikte mağdur kesimlerin mevcut toplumdan yabancılaşması, belli bir dayanışma süreciyle birlikte ortak bir bilinci geliştirmiş ve bunun neticesinde toplumsal hareketler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu hareketler, ilk ortaya çıkış şekli itibariyle mevcut siyasi gücü ele geçirmeyi hedefleyerek bir devrimi amaçlamışlardır.

Klasik toplumsal hareketleri tesiri altına alan önemli düşüncelerden birisi de Marksist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ilgili toplumsal hareketlerin sosyolojik olarak kaynağında hareketi meydana getiren aktörlerin sınıfsal konumları bulunmaktadır. Bu anlayış, toplumsal hareketleri salt bir ekonomik alana indirgemektedir. Bu doğrultuda bir toplumsal harekete katılan kolektif bilinç, yoksun oldukları şeylere karşı bir kazanım elde etme arzusuyla hareket etmektedir. Özetle klasik dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin temelinde sınıfsal farklılıklar, kaynaklara ulaşmada ve kullanmada artan eşitsizlikler olduğunu ifade edebiliriz.

Bu doğrultuda Wallerstein'e göre ortaya çıkan toplumsal hareketler ilk olarak sosyalist partiler ve sendikalar olarak tasarlandılar. Bu yapılar, burjuvaziye veyahut işverenlere karşı sınıf mücadelesi verdiler. Öte yandan klasik toplumsal hareketler başlığı altında zikredilmesi gereken ikinci kategori ise anti-kolonyal hareketlerdir ki bunlar, emperyal ve baskıcı olduklarını düşündükleri devletlerden ayrılarak ulusal devletler yaratmak adına savaştan, mücadeleye girişen hareketleri içerisinde barındırmaktaydı (Wallerstein, 2002, s. 29-39). Çalışmamızın konusu da bu bağlamda ilerleyecek olup Hindistan özelinde Âzâd ile Gandhi öncülüğünde dini motivasyon ile başlatılan eylemlerin bağımsızlık sürecine, eylem modellerine nasıl etki ettikleri ve onları dönüştürdükleri incelenecektir.

2.3.2. Klasik Toplumsal Hareketlere Yöneltilen Eleştiriler

Toplumsal hareketlerin Marksizm ile birlikte anılarak tanımlandığı daraltıcı yaklaşım, zaman içerisinde bu hareketlerin düzen bozucu, irrasyonel bir davranış biçimi olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Ancak yeni toplumsal hareket teorisyenlerine göre klasik Marksizm, iki tip indirgemecilikten dolayı toplumsal hareketleri yeterince anlayamamışlardır. Bunlardan ilki, tüm meseleleri ekonomik zemine indirgeyen ve fertler ile üretim ilişkileri denklemine sıkıştırılmış anlayış, ikincisi de Marksizm'in sınıf indirgemeciliğidir (Korkmaz, 2017, s. 483).

Öte yandan klasik toplumsal hareketler, devlet iktidarından kısmen pay aldıktan sonra muhalif kimliklerini kaybettiklerine yönelik bir eleştiri de mevcuttur. Bu eleştiriye göre temelde işçi hareketleri olarak ortaya çıkan klasik toplumsal hareketler, süreç içerisinde elde ettikleri imkanlarla birlikte artık eskisi gibi sistem karşıtı bir tavır içerisinde değiller (Wallerstein vd., 2020, s. 90).

1960'lı yıllara gelindiğinde toplumsal hareketlerde bir dönüşüm gerçekleşmiş; geleneksel olarak işçi sınıfı ve emek merkezli toplumsal harekete yönelik yoğun ilgi yerini, kadınların özgürleşmesi, çevresel koruma, kimlik vb. kaygılara bırakmıştır (Porta, s. 9). Bunun neticesinde çeşitli toplumsal hareket paradigmaları ortaya çıkmıştır. Bunların en başta gelenleri ise yeni toplumsal hareketler paradigması ve kaynak mobilizasyonu paradigmasıdır.

Söz konusu ayrımı ilk olarak gündeme getiren kişi Wallerstein'dir. Ona göre evvela sosyalist partiler ve sendikalar olarak kendilerini tasarlayan toplumsal hareketler, kendi dönemleri içerisinde işverenlere yönelik karşı bir sınıf mücadelesi başlattılar. Ancak ilerleyen zaman dilimince bu hareketler, varlıklarını sürdürürebilmek adına düşüncelerinden fazlasıyla tavizler vermeye başladılar (Wallerstein, 2020).

2.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler

1968'den sonra ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, klasik toplumsal hareketlerin merkezinde bulunan ekonomik temelli beklentilerden ziyade hayatın ekonomik olmayan niteliklerine vurgu yapmaktadır. Klasik sosyal hareketlerin toplumsal

tabanını ağırlıklı olarak işçi sınıfı oluştururken yeni toplumsal hareketlerin toplumsal tabanı ise yeni orta sınıftan insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Bu noktada yeni toplumsal hareketlerin mücadele ettiği alanlar salt bir adaletsiz kaynak dağılımından ziyade ortak toplumsal anlamlar ve gerçekliğin tanımlanma yollarıdır (Porta, s. 19).

Bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin öncü isimlerinden birisi olarak kabul edilen Alain Touraine, klasik sosyolojinin toplum kavramlaştırmasının yeterince açıklayıcı olmadığını belirterek klasik sosyolojinin tanımlamış olduğu toplumun, toplumsal hareketleri dar bir alana hapsettiğini düşünmektedir. Touraine'ye göre toplumsal hareketler, bir toplumsal duruma tepkiden ziyade toplumsal durumu kültürel olarak oluşturmuş olduğu modeller ve tarihsellik çerçevesinde kontrol etmek adına savaştan grupların birbirleriyle çatışmasının sonucudur (Porta, s. 75).

Söz konusu bağlamda ortaya çıkan toplumsal hareketin ilgili hareketin aktörlerinin temelleri bağlamında ele alınması ve anlaşılması gerekmektedir. Nitekim Touraine, toplumsal hareketlerin birer aktör hareketi olduğunu ifade etmektedir. Yine Touraine'ye göre yeni toplumsal hareketler endüstriyel topluma bir tepki olarak ortaya çıkan ve post endüstriyel bir toplum yapısına dayanan hareketlerdir. Böylece yeni toplumsal hareketler, materyal değerlerden ziyade, daha çok ahlaki olanı, bireysel gelişimi ve yaşam kalitesini arttırmayı ve özgürlük gibi savunuları ifade etmektedirler (Porta, s. 76).

Touraine ile benzer doğrultuda Melucci'ye göre yeni toplumsal hareketlere katılan kişiler, yalnızca maddi kaygılara, ekonomik ihtiyaçlara odaklanmış vaziyette değildirler. Bu kişiler sembolik ve kültürel menfaatleri için de mücadele etmektedirler. Melucci için merkezi sembol ise kimlik talebidir. Melucci, yeni toplumsal hareketlerin kullandığı taktiklerin temel amacının kimlik talebi olduğunu ifade ederek, bu hareketlerin kamuoyunda bir hareket başlatmak için farklı kostümler ve sembolik gösterimlerden oluşan dramatik ve planlanan formları kullanmaya meyilli olduğunu belirtmektedir (Topal, 2014, s. 141).

Benzer şekilde yeni toplumsal hareketlere dair düşüncelerini derinleştirerek devam ettiren Melucci, günümüz toplumsal hareketlerinin odak noktalarını sınıfsal, ırksal ve diğer geleneksel politik meselelerden kültürel bir zemine doğru kaydırıldığını belirterek

klasik ile yeni toplumsal hareketler arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan Melucci şunları ifade etmektedir:

Bugün toplumsal hareketler, odaklarını sınıf, ırk ve diğer daha geleneksel politik konulardan kültürel zemine doğru kaydırmış görünüyorlar. Son yirmi yılda gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan toplumsal çalışmalar, kendilerini siyasal eylem üzerinden ifade etmek yerine egemen dile, bilgiyi düzenleyen ve toplumsal pratikleri biçimlendiren kurallara kültürel bir meydan okuma geliştirdiler. Gündelik hayatın çok önemli boyutları (zaman, mekân, kişilerarası ilişkiler, birey ve grup kimlikleri) bu çatışmalara dâhildi ve yeni aktörler kendi hayatlarını anlamlandırma özellikleri üzerinde hak iddia ediyorlardı (Korkmaz, s. 486-487).

Bu doğrultuda Melucci, yeni bir toplumsal hareket analizinin yapılması gerektiğinden hareketle, ampirik genellemelerden ziyade analitik tanımlara geçilmesi gerektiğini vurgular. Bu yeni dönemi de post-materyal dönem olarak tanımlayan Melucci, bu toplumların kültürel imajların dışında kalan doğa ve gerçekliğin giderek kaybolduğunu belirtmektedir. Bu durumun neticesinde ortaya çıkan toplumun bir enformasyon toplumu olduğunu belirten Melucci, bu topluluğun kültürel artı değer ürettiğine inanır. Bunun neticesinde üretimde maddi temeller mutlak belirleyiciliğini kaybettiğini ve temel üretimin enformasyon ve değerlerin üretimi olduğunu savunur. Böylece yeni ortaya çıkan hareketleri “büyüsü olmayan peygamberler” olarak tanımlayan Melucci, bu hareketlerin sergiledikleri değişim ise günlük hayatta pratik bir hal aldığını belirtir (Çayır, s. 87). Çünkü Ona göre oluşan bu yeni toplumsal hareketler, herhangi bir sınıfsal çatışma ve kendilerini bir siyasal oluşum veyahut eylemler üzerinden ifade etmek yerine mevcut toplumsal pratikleri ortaya koyan kurallara kültürel bağlamda bir meydan okuma girişimidir.

Wallerstein, sistem karşıtı olarak isimlendirdiği toplumsal hareketlerin 1968 yılından itibaren kazandığı “yeni” toplumsal hareket formunun daha kalıcı bir hareket ortaya koyduğunu ve bu hareketlerin 1970’lerden daha uzun tarihlere dayanan bir varlığa sahip olmalarına rağmen 1970’li yıllardan sonra ön plana çıktığını belirtmiştir. Ortaya çıkan bu yeni hareket biçimi de eskiye nazaran daha militanca bir form içermekteydi. Bu yeni hareketler, eski solun ekonomi ve iktidarı ele geçirmeyi öncelmesini, kadınların, çevrenin ve azınlık haklarının ikincil plana atmasına karşı çıktığını belirterek devletten ve devlet yönelimli eylemlere de kuşkuyla baktığını ifade etmektedir. Wallerstein’e göre yeni hareketler eskiden yeniye doğru gerçekleştirdiği bu geçiş dönemlerinde dört strateji belirlemek zorundadır:

- i. Geçiş ve elde etmeye çalıştıkları sonuç için sürekli müzakerelerde bulunmalıdır.
- ii. Bu hareketler, siyasi seçimler dahil olmak üzere kısa vadeli savunma hareketlerini ihmal etmemelidir. Öte yandan dünya nüfusunun acil ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğinden dolayı bu yeni hareketler onların da ihtiyaçlarını gözetmelidir. şayet bunu yapmadığı takdirde genel desteğı kaybedeceklerdir.
- iii. Yeni toplumsal hareketler kesin suretle geçici ve orta vadeli hedeflerini oluşturması gerekmektedir. Günümüzdeki neoliberal politikalar neticesinde metalaşmaya doğru ciddi kayışa yalnızca karşı çıkmakla kalmamalı; bu dönüşüme karşı olarak harekete geçilmesi gerekmektedir.
- iv. Mükemmel olmasa da daha iyi bir toplumun nasıl olacağını yalın bir şekilde varsaymayı bırakarak, bu daha iyi toplum tahayyülünü tartışmalı, ana hatlarını izmeli ve gerçekleştirmek için de alternatif yapıların denenmesi gerekmektedir. Ancak bunu yaparken de yukarıda sayılan sistemsel geçişteki ilk üç maddeyle beraber eş güdümlü hareket etmek gerekmektedir (Wallerstein, 2002).

Hank Johnston ise yeni sosyal hareketlerin toplumsal taban noktasında sınıfsal yapıları aşan bir eğilime sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu yeni hareketlerin katılımcıları, klasik toplumsal hareketlerin iş hareketi ve kolektif hareketleri birleştirici unsuru olan Marksist ideolojiden zıt bir uçta kendilerini konumlandırmaktadır. Böylece yeni hareketler, bir yenilik olarak daha önceleri kendilerinde zayıf olan kimlik ve kültür boyutunu belirgin bir şekilde vurgulamışlardır (ayır, s. 125).

Klasik hareketlerde bulunan kolektif hareket mantığının yeni toplumsal hareketlerde mevcut olmadığını belirten Johnston, ilgili hareketlerin artık bireyi merkeze aldığını ifade etmektedir. Bu yeni hareketlerin eylem taktiklerinde de çatışmacı yaklaşımdan ziyade şiddet karşıtı ve sivil itaatsizlik olarak beliren eylem biçimlerini kullandığını belirtmektedir (ayır, s.127). Benzer şekilde Della Porta yeni hareketlerin başlıca yenilikleri arasında, “iş hareketlerinden farklı olarak, modernizm ve ilerleme ile ilgili eleştirel bir ideoloji; merkezsizleşmiş ve katılımcı örgütsel yapılar; büyük bürokrasiler

yerine kişilerarası dayanışma savunusu; maddi avantajlardan ziyade özerk alanların yeniden kazanımı (Porta, s. 13).” yer aldığını belirtmektedir.

2.3.4. Yeni Toplumsal Hareketlere Yöneltilen Eleştiriler

Klasik toplumsal hareketlerden çeşitli veçhelerle ayrıldığı iddia edilen yeni toplumsal hareketlere yönelik ciddi eleştiriler söz konusudur. Bu eleştirilerin en başta geleni ise kendisine yönelik birçok tanımlamanın yapılmasından dolayı yeni olanın ne olduğu noktasında var olan muğlaklıktır. Diğer taraftan yeni olarak ortaya konulan birçok şeyin aslında abartılı olduğu da yeni toplumsal hareketlere yöneltilen eleştirin başında gelmektedir. Öte yandan yeni toplumsal hareketlere karşı gelen en önemli eleştiri de kapitalizm karşıtlığı ile ortaya çıkan bu hareketlerin, süreç içerisinde kapitalist bir veçheye bürünmeleridir (Demiroğlu, s. 5).

Yeni toplumsal hareketlerin elit, okumuş bir zümre tarafından gerçekleştirildiğine dair ortaya konulan genel yaklaşım, bu hareketlerin ortaya koyduğu mücadele neticesinde yeni bir elit zümre oluşturmaya yöneliktir. Ayrıca bu yeni hareketlerin kesin olarak kurguladıkları bir gelecek tasarılarının ve mevcut sisteme alternatif bir model sunmuyor olmaları da kendilerine yöneltilen başlıca eleştirilerden biridir. Öte yandan bazı akademisyenler, ortaya çıkan yeni hareketlerin aslında sanıldığı kadar da yeni olmadığını belirterek, yeni hareket olarak tanımlanan kadın hareketleri veyahut dini hareketlerin aslında 19. Yüzyılda da var olduğunu düşünmektedirler (Dobratz, s. 276).

Yeni toplumsal hareketlere yönelik dolaylı bir eleştiri de Gramsci'nin sivil toplum düşüncesi üzerinden okunabilir. Gramsci'ye göre ilgili hareketler, yönünün devletten sivil topluma doğru kaymış olmasından dolayı devletin sınırlarını aşamadığı gibi sivil toplumun da sınırlarını aşamayacaktır. Devlet ile sivil toplumun aynı şeye tekabül ettiğini düşünen Gramsci, devletin kapitalist sisteminin zora dayalı bir şekilde ortaya çıkan iktidarı olduğunu düşünmektedir. Bu doğrultuda gelinen noktada mevcuttaki sivil toplum, devletin zora dayalı olan bu sistemini görünmez kılan şeye tekabül etmektedir. Gramsci'ye göre tam da bu noktada sivil toplum, devlet otoritesinin zora dayalı veçhesini onaya dayalı bir zemine taşıdığından ötürü aslında devletten ayrı bir şey değildir ve yeni toplumsal hareketler de böylece dolaylı olarak devletin kontrolü içerisinde; devletin mevcut sınırlarını aşamamaktadır (Dağdeviren, s. 161).

Diğer taraftan Touraine ve Melucci, mevcut toplumsal hareketleri kültürel bir zemine yerleştirerek toplumsal hareketleri siyaset alanının dışına taşımaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda toplumsal hareketlerin dahilinde bulunduğu devleti dönüştürmek veyahut devirmek gibi bir hedefinin olmamasından hareketle de bu savlarını desteklemeye çalışmışlardır. Ancak kültür ve siyaset alanında ortaya konulan bu kesin ayrımlar, reel zemin ile uyuşmamaktadır. Toplumun değişirmek amacıyla ortaya konulan kültür merkezli değişim neticesinde mevcut değişim de devleti değiştiren bir gücü içerisinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda toplumsal hareket ile devlet mekanizması arasında net ayrımlardan söz edilmesi mümkün görünmemektedir.

Öte yandan yeni toplumsal hareketlerin eski işçi sınıfı taleplerinden azade olduğu savı ön plana çıkmaktadır (Demiroğlu, s. 136). Bu noktada işçi sınıfında bir daralmanın meydana geldiğini ve yerini ise yeni orta sınıfın aldığı düşünülmektedir. Genel olarak bu sav pek fazla doğrulanmamaktadır. Nitekim mevcut sistem içerisindeki işçi sınıfının gücünün azalmasından ziyade kol gücüne dayalı olan işçi sınıfı formunun değiştiğinden söz edilebilir. Ayrıca söz konusu bu tavırla birlikte kafa gücüyle çalışan insanların işçi sınıfına dahil olmadıkları sonucunun da ortaya çıkması muhtemeldir ve bu bir yanılsamadır.

Batı'nın sosyo ekonomik temelleri merkeze alınarak ve Batı'da ortaya çıkan siyasal süreçler bağlamında ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, post endüstriyel dönem olarak adlandırılan toplumlarla eş zamanlı olmayan farklı toplumsal zeminlere ve sosyal yapıya sahip olan toplumları göz ardı etmektedir. Böylece Batı merkezli bu yaklaşım, Batıyla eş zamanlı olarak bu dönüşümü gerçekleştirilmeyen topluluklara hiyerarşik bir zeminde alt sınıf muamelesi yapmaktadır (Demiroğlu, s. 136).

2.4. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı

Kaynak mobilizasyonu kuramı, toplumsal hareketlerin kaynaklarını nasıl topladığını ve toplamış olduğu bu kaynakları kullanarak nasıl etkili bir şekilde harekete geçtiğini açıklamaya çalışan bir paradigmadır. Bu kurama göre, toplumsal hareketler belirli kaynakları kullanarak başarılı olurlar ve kaynakların doğru şekilde toplanması, dağıtılması ve kullanılması önemlidir. Kaynaklar, maddi (para, malzemeler) ve imaterial (bilgi, beceri, sosyal ağlar) olarak çeşitli şekillerde olabilir. Charles Tilly'e

göre kaynak mobilizasyonu kuramı, bir grubun eylem için gerekli kaynaklar üzerinde kolektif kontrol elde ettiği süreçtir (Tilly, 1978, s. 7).

Kaynak mobilizasyonu, toplumsal desteğin ve toplumsal hareket olgusunun kısıtlamasını vurgulamakta beraber seferber edilmesi gerekli olan kaynaklardaki çeşitliliği, toplumsal hareketlerin öteki gruplarla kurmuş oldukları bağlantılarını, hareketin başarısı için dışarıdan desteğe bağımlılığını ve liderlerin söz konusu hareketleri kontrol etmek veyahut dâhil etmek adına kullanmış oldukları taktikleri incelemektedir (Avcil, 2022, s. 1094). Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketlerin kendisinden yararlanması mümkün olan ve hareketlerin gelişim, değişim ve gerileme süreçleri gibi dinamik yapısını gözetecek bir biçimde kaynak toplama veyahut kaynakları harekete geçirme işlemidir (Uysal, 2009, s. 219). Bu yaklaşım, ortaya çıkan herhangi bir toplumsal hareketi verili bir şekilde izah etmeye çalışmaktadır.

Cohen'e göre söz konusu kuram, 1960'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'da gerçekleşen toplumsal hareketlerdeki klasik yaklaşımların yetersizliğin görünür hale gelmesinden dolayı ortaya çıkmıştır (Çayır, s. 104). Böylece kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, toplumsal bir hareketin meydana gelmesi için gelişmiş örgütsel formların ve yeni iletişim biçimlerinin oluşturulması gerektiğini düşünürler. Della Porta'ya göre aynı şekilde ilgili kaynakların harekete geçirilmesi ve toplumsal hareket aktörlerinin ortaya çıkması, ancak örgütsel ağı meydana getirecek olan sosyal ağların oluşturduğu iletişim ve mübadele kanalları aracılığıyla gerçekleşecektir (Porta, s. 168).

Söz konusu sebepten dolayı kaynak mobilizasyonu kuramcıları, duygu veyahut psikolojik faktörlerin toplumsal hareketler üzerindeki etkilerini reddederek (Porta, s. 105) kâr ve çıkarın maksimize edilmesini amaçlamaktadırlar. Johnston'a göre toplumsal hareket içerisindeki aktörler, tam olarak kendi düşünce ve eylemlerine rehberlik eden mevcut ideolojilerin etkisi altına girmezler. Aktörün nihai amacı daha çok kâr ve maliyet hesaplamasıdır (Porta, s. 123).

Öte yandan kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, sosyal ve ahlaki kaynakları hareketlerin içerisinde mobilize ederler. Böyle bir durumda ise ilgili toplumsal hareketin itici güçlerinin araçsallaştırıldığı görülmektedir. Bu araçsallaştırma işlemi neticesinde herhangi bir harekete katılım sağlayan birey, fayda ve zarar hesaplamasını

merkeze alan bir tutum sergilemektedir. Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, harekete geçen grupların mevcut stratejik avantajları, harekete dahil olan kişilerin bireysel çıkarlara sahip olduğunu ve söz konusu avantajlar ve çıkarlar sebebiyle hareketin gerçekleştiğini iddia etmektedirler (Çubukçuoğlu, 2016, s. 31).

Cohen'e göre kaynak mobilizasyonu teorisyenleri genel olarak aşağıdaki varsayımları paylaşmaktadırlar:

- i. Toplumsal hareketler, farklılıklar neticesinde ortaya çıkan çatışmalardan hareketle meydana geldiği için kolektif davranışın çatışmacı perspektifinden anlaşılmalıdır;
- ii. Kurumsal ve kurumsal olmayan kolektif hareket arasında temel bir farklılık yoktur;
- iii. Gerek kurumsal gerekse de kurumsal olmayan her toplumsal hareket, kurumsallaşmış çeşitli güç ilişkileri bağlamında fayda ve çıkar merkezli çatışmalar içermektedir.
- iv. Kolektif hareket ilgili grupların çıkarlarını rasyonel bir biçimde savunmalarını içerir;
- v. Amaçlar ve şikayetler güç ilişkilerinin daimî ürünleridir ve hareketlerin oluşumunu açıklayamazlar;
- vi. Hareketin oluşumu kaynaklar ve fırsatlardaki değişimlere bağlıdır;
- vii. Başarı grubun bir siyasal aktör olarak tanınması veya artan maddi fayda ile gerçekleşir;
- viii. Hareketlilik büyük ölçekli, özel amaçlı, bürokratik ve resmi örgütlenmeleri kapsar (Çayır, s. 105-106).

2.4.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramına Yöneltilen Eleştiriler

Genel olarak tek boyutlu ve evrensel bir yaklaşım benimseyen kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, bu tavırla birlikte bir hareketin iç dinamiklerini harekete geçiren o hareketin nitel yönlerini göz ardı edebilmektedir. Bu doğrultuda takındıkları ilk indirgemeci tavır, kültürel kaynakların salt bir şekilde maddi kaynaklar gibi ele almalarıdır (Uysal, 233). Kültürel kaynakların maddi kaynaklar gibi ele alınması, kültürel farklılıkların söz konusu hareketi etkileyen farklı değerler ve inanç

sistemlerinin göz ardı edilmesine sebebiyet vererek hareketin geniş bir tabanda yer almasını engeller. Öte yandan söz konusu kuramın kolektif kimlik kavramına gerekli ilgiyi göstermediği görülmektedir. Kültürel kaynaklar ve kimlik meselesi toplumsal hareketler tarafından kullanılabilir simgeler, anlamlar veyahut çeşitli meşrulaştırıcı ideolojileri kapsamaktadır. Bunların salt bir şekilde maddi kaynaklara indirgenilmesi, toplumsal hareketlerin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ayrıca kaynak mobilizasyonu kuramı, herhangi bir toplumsal hareketin yalnızca iç kaynaklarını en iyi şekilde kullanmayı amaçladığından ötürü hareketin devamını sağlamasına olanak sağlayacak veyahut etki alanını genişletecek dışsal faktörlerin göz ardı edilmesine sebebiyet verebilir. Bu da kaynak mobilizasyonu teorisine yöneltilebilecek bir diğer eleştiridir. Ayrıca Avcil makalesinde kaynak mobilizasyonu teorisine yöneltilen eleştirileri şu şekilde ifade etmiştir:

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, dinamik ilişkilerden çok statik ilişkilere odaklanmaktadır. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, toplumsal hareketlere odaklanıldığında en iyi sonucu verir ve daha geniş çekişme dönemleri için daha az işe yarar. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin Amerikan "altmışlar"ının görece açık siyasetinde ortaya çıkışı, tehditlerden çok fırsatlara daha fazla vurgu yapılmasına, birçok meydan okuyucunun maruz kaldığı örgütsel açıklardan ziyade örgütsel kaynakların genişletilmesine daha fazla güvenilmesine yol açmış ve tartışmanın sonraki aşamalarından çok kökenlerine aşırı derecede odaklanmıştır (Avcil, s. 1094).

2.5. Çerçeveleme Teorisi

Çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlerde ve iletişim süreçlerinde kullanılan bir teoridir. Bu teori, toplumun bireylerinin olayları, sorunları veya durumları nasıl algıladığını, anlamlandırdığını ve yorumladığını anlamak için kullanılır. Çerçeveleme, bir olayın veya durumun nasıl sunulduğunu ve anlatıldığını belirleyen bir iletişim stratejisidir. Toplumun yeniden anlam üretme süreci olarak da tanımlanan çerçeveleme teorisi, belirli bir grubun kendi yaşam alanlarını ve içerisinde bulunacakları alemi belirleme, anlama, tanımlama ve etiketleme imkânı vermektedir (Güran vd., 2015, s. 37). Goffman'ın, insanların toplumda meydana gelen şeyleri belli bir kalıba yerleştirmesini, algılamasını, tanımlamasını ve etiketlemesini sağlayan yorum şemalarına (Dobratz, s. 279) atıf yapan çerçeveleme teorisi, bireyin gerçeklik duygusunun içinde bulunduğu toplum tarafından oluşturulmasına işaret eder.

Entman'a göre çerçeveleme, "algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçip onları bir iletişim metninde daha önemli hale getirerek belli bir problem tanımını, neden sonuç

yorumunu, ahlaki yargıyı ve/veya çözüm önerisini destekleyecek biçimde kullanmak demektir (Güran, s. 37).” Goffman’a göre oluşturulan bu çerçeveler neticesinde kişinin etrafında gerçekleşen olaylar, anlamlı kılınarak elde edilen deneyimler belirli bir çerçeve içerisinde organize edilir ve ortaya çıkan eylemlere nihai amaç ve hedefler sağlar (Güran, s. 40). Öte yandan çerçeveleme ve diğer yorumlama süreçlerinin paylaşılan anlamları, siyasi fırsatları ve yapıları gerçek toplumsal hareket katılımıyla ilişkilendirmeye yardımcı olmaktadır.

Robert Benford’a göre çerçeveleme, gerçekleştirilecek olan çalışmayı anlamlandırmaktır. Bu süreç neticesinde hareket mensupları, ortaya çıkan olaylara ve koşullara anlam verme veyahut yorumlama ile ilişkili süreçleri anlamlandırmaya başlar. Böylece hareket, etkin bir anlam kazanarak bileşenlerini harekete geçirerek farklı kişi ve gruplardan da destek bulmaya başlar. En önemlisi de hareket, temel motivasyon olarak kendilerine ilham veren anlamlı ve meşrulaştırıcı inanç setleri oluşturur (Meyer vd., 2002, s. 209).

Bu bağlamda toplumsal hareketler, bir çeşit çerçeve üreticileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim toplumsal hareketler, toplumda ortaya çıkan herhangi bir problemi çözmeye yönelik örgütlü bir girişimdir ve bu doğrultuda toplumsal hareketler, probleme yönelik bir çözüm geliştirebilmek için ilgili problemi anlamlı kılacak birtakım çerçeveler üretmek zorundadır. Çerçeveleme süreçlerini herhangi bir toplumsal hareketin gösterilerine ilham veren ve ilgili hareketlerin meşruluk elde etmesine yönelik inanç ve anlam grupları olarak tanımlayan Goffman, oluşturulan çerçeveler neticesinde kişiler etrafında gerçekleşen olayların anlamlı kılındığını ve bunun neticesinde elde edilen deneyimlerin belirli bir çerçeve içerisinde organize edilerek ortaya çıkan eylemlere nihai amaç ve hedefler sağlandığını belirtmektedir (Güran, s. 40).

Ortaya konulacak olan bu çerçeveler, belirgin ve güvenilir olduğu takdirde kendisine meşru bir zemin bulur. Snow ve Benford’a göre bir toplumsal hareketin başarılı olabilmesi için çerçevelerinin teşhis, tedavi ve bazı motivasyonel işlevler sağlaması gerekmektedir (Porta, s. 114). Yani söz konusu hareketin, katılımcılarına yönelik neyin yanlış olduğunu, ilgili yanlışın düzeltilmesi için nelerin yapılabileceğini ve harekete neden dahil olmaları gerektiğine dair bir şeyler söylemesi gerekmektedir.

Çerçeveleme teorisini sistematik bir zemine oturtan Gamson'a göre toplumsal hareketler üç çeşit çerçeve kullanmaktadırlar: Toplu çerçeveler, uzlaşma çerçeveleri, toplu eylem çerçeveleri (Güran, s. 41).

Toplu çerçeveler, toplumda ortaya çıkan herhangi bir sorunu evvela toplumsal olarak algılayıp tanımlayarak, hedef kitleye toplumsal bir sorumluluk yüklemeyi amaçlar. Bunun neticesinde kişiler, var olan sorunlara karşı kendilerinde bir mesuliyet hissederek ortaya konulacak olan toplumsal harekete yönelik bir aidiyet hissi bulurlar. Bu sürecin ardından ise uzlaşma çerçeveleri devreye girer. Toplu çerçevede sorunun toplumsal olduğu kabul ettirilene yönelik kullanılan uzlaşma çerçevesi neticesinde kişiler, kendi içlerinde harekete dair güçlü bir kolektif kimlik hissiyatı inşa ederler. Bunun neticesinde harekete olan aidiyet hissi artırılır ve kişi hareketin bir üyesi gibi kendisini hissetmeye başlar. Son olarak toplu eylem çerçeveleri kullanılarak o ana kadar ortak bir aidiyet hissi oluşturulan insanlar, biz ile onlar ayırımına giderek ötekileştirdikleri karşı grupla hasmane ilişki kurarlar. Kullanılan bu üç çerçeve neticesinde kişi, harekete dair bir aitlik hissiyatına en nihayetinde ulaşır.

Snow ve arkadaşlarına göre toplumsal hareketlerin kendi yapısal çıkarlarını ve yorum çerçevelerini, aday üyelerin ve hareketin kaynak sağlayıcılarının çıkar ve yorum çerçeveleriyle ilişkilendirme sürecini ifade etmek olarak tanımlanan dört tür çerçeve hizalama süreci vardır. Bunlar sırasıyla: çerçeve büyütme, çerçeve genişletme, çerçeve dönüştürme ve çerçeve köprülemedir (Dobratz, s. 279). Snow'a göre çerçeve büyütme, toplumsal hareket bileşenlerinin ortak değerlerini güçlendirmektir. Böylece harekette öne çıkan ve hareket içerisindeki aidiyet duygularını güçlendiren bazı değerler diğerlerine göre daha da ön plana çıkarılır. Bunun neticesinde ilgili hareket, büyütmüş olduğu çerçeveye birlikte üyeler arasındaki ilişkiyi belirlenen ortak değerler ekseninde güçlendirir. Bu değerlerin başlıcaları da adalet, özgürlük ve eşitlik.

Diğer hizalama süreci de çerçeve genişletmedir. Çerçeve genişletmeye göre bir toplumsal hareket, potansiyel üye ve destekleyicilerin sayısını arttırmak ve bunun neticesinde ortaya çıkan hareketlerini genişletmek adına mevcut çerçeve sınırlarını aşarak yeni meseleleri ve sorunları kapsamına alır. Böylece hareket üyeleri arasında ortaya çıkan yeni önemli olaylar, ortak çıkarı veyahut bakış açılarını da içeriğinde barındıracak şekilde genişler ve böylece hareket mevcut çerçevesini genişletmiş olur.

Çerçeve dönüşümünde hareket, eskiden sahip olduğu anlayışları ve anlam dünyalarını değiştirerek ve genişleterek yeni anlayış ve anlam dünyaları ortaya çıkarır. Böylece günceli yakalayan hareket, yeni değerler, etkinlikler ve olaylar ortaya sürüp, yeni bir şekilde tanımlayarak destek toplamaya çalışır. Son olarak çerçeve köprülemede, mevcut bir mesele veyahut problem, ideolojik bakımdan uyuşmasına rağmen yapısal olarak bir bağı bulunmayan birden fazla çerçeveyi birbirine bağlanır. Bunun neticesinde hareket, yaşam ve hareket alanını genişletmiş olur ve tanınırlığını da bu vesileyle arttırır.

Her ne kadar bir çerçeveleme teorisi olarak değerlendirilemese de çerçeveleme teorisiyle ilişkilendirilebilecek birçok alt başlığı içerisinde barındırdığı için toplumsal hareketlerde kültür ve kimlik oldukça önemlidir. Nitekim kültür, toplumsal değerleri, inançları, ritüeller, kimlik ise bireyin kendisini tanımlama, aidiyetlik algısını ifade etmektedir. Bu doğrultuda kültür ve kimlik meselesini anlamak, ortaya çıkan toplumsal hareketin daha anlaşılır bir şekilde tanımlanmasını mümkün kılar.

2.6. Toplumsal Hareketlerde Kültür ve Kimlik

Toplumsal hareketler, kurmuş oldukları kimlik ve kültür merkezli yapılar ile birlikte toplumda mevcut olan sınıf yapılarını aşarak ortak anlam katmanı oluşturmaktadırlar. Bunun neticesinde toplumsal hareketler, çeşitli kültür ve kimlik oluşturma mekanizmaları ile birlikte bireyi kolektif bir yaklaşım içerisinde bir araya getirerek hareketin hedeflerini gerçekleştirecek kişileri meydana getirir. Kültür ve kimliğin araştırmaya çalışıldığı söz konusu durum, Touraine'e göre toplumsal aktörler tarafından idare ve kontrol edilmeye çalışılan modeller ve kaynaklar bütünüdür (Çayır, s. 38).

Birbirleriyle bu denli içli dışlı olan kültür ve kimlik, Tarrow'a göre toplumsal hareketlerin oluşturmaya çalıştığı temel amaçlardan birisidir. Bu noktada Tarrow, hareketlerin mevcut kamuoyunu harekete geçirebilmek adına kültürel ve kimlik merkezli kostüm, sembol gibi dramatik ve önceden tasarlanmış formları kullandığını belirtmektedir (Tarrow, 1994). Della Porta'ya göre kolektif bilinç oluşumu, bir taraftan ötekiyi oluşturmak, diğer taraftan oluşturmuş olduğu bu ötekiyi şeytanlaştırmak adına bazı anlatılar sarf etme sürecidir. İnşa edilen kimlik ve kültür ile birlikte toplumsal

hareketler kendi durumlarını meşrulaştırırlar ve üyeleri arasındaki iletişimi de güçlendirirler (Porta, s. 539).

Kültür ve kimliğin kolektif bilinci oluşturmaya yönelik gösterilen bu yoğun çaba neticesinde birey, bütünleşik ve sürekli bir sosyal benliğe yönelik içsel bir ihtiyaç nedeniyle kolektif kimlik çatısı altına girmek ister (Dobratz, s. 278). Böylece kimlikler, kendine has olan koşullar bağlamında ele alınma fikrinden dolayı öteki olarak nitelendirilmiş olan kimliklerin görünür olmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan Johnson ve Scholes kolektif kültürünün, dolayısıyla da kimliğin oluşumunu veyahut var olan kolektif bir kültürü etkilemek için kullanılacak altı basamaktan bahsetmektedir: kontrol sistemi, organizasyonel yapılar, güç yapıları (karar vericiler), gücün yaygınlığı ve kaynağı, semboller, ritüeller, hikayeler ve mitler (Irbo, 2021, s. 35-44). Söz konusu altı basamağın neticesinde ortaya çıkan kolektif kültür, bireyi ortadan kaldırarak kolektif bir “biz” inşa etmektedir. Böylece ilgili hareketlerin ortak hedefler, kabuller ve retleri benimsemesi de kolaylaşmaktadır. Bu ise kolektif bir hareketin başarıya ulaşması için önemli bir noktadır.

Tilly’e göre herhangi bir toplumsal hareketin elde ettiği çıkarları ve kültürel etkilerini anlamak adına kolektif kimlik konularının detaylıca ele alınması gerekmektedir. Ona göre kolektif kimliği anlamamıza yardımcı olabilecek üç anahtar kavram vardır: sınırlar, bilinç ve müzakere. Toplumsal olarak bir baskın grup ile ona meydan okuyan öteki grup arasındaki farklılıkların temellerini oluşturan fiziksel, psikolojik ve sosyal yapılar olarak tanımlanan sınırlar, gruplar arasındaki farklılıkları ortaya koymak adına oldukça önemlidir.

Bilinç, hareket üyelerinin mevcut sisteme karşı ortak çıkarlarının, deneyimlerinin ve kolektif birliklerinin farkına varmasını ifade eder. Son olarak müzakere, bir harekete mensup aktivistlerin karşılaştıkları olumsuz tanımları daha olumlu bir şekilde değerlendirmelere dönüştürmek adına girişmiş oldukları karşılıklı diyalog olarak tanımlanır (Dobratz, s. 278). Bunların neticesinde grup üyeleri arasında oluşan kolektif kimliğin temel saikleri daha anlaşılır bir hüviyet kazanacaktır.

Toplumsal hareketin kendi öz kimliğine bürünebilmesinin çeşitli ön şartları vardır. Smelser’e göre bunlar: “yapısal uygunluk, (hareketin ortaya çıkması için gerekli olan

en genel toplumsal koşullar); yapısal gerginlik (adaletsizlik ya da kırgınlık duygusu); genelleşmiş bir inancın büyüüp yayılması (halkın problemlerine çözüm öneren bir ideoloji gibi); hızlandırıcı faktörler (eyleme geçiren olaylar); katılımcıların eyleme seferber edilmesi (örneğin saflara katılmalarının sağlanması) ve son olarak, toplumsal denetim işleminin kendisi”dir (Marshall, s. 746). Tilly, grupların kimlik iddialarının "biz" olarak tanımlanan iddia sahiplerinin alınacak kararlarda dikkate alınması gereken kolektif bir güç oluşturduğunu belirtmektedir (Tilly, s. 47). Bu doğrultuda kimlik, hem bir harekete meşruiyet kazandıran, hem de söz konusu hareketi sürekli kılmak adına ötekiyi oluşturan önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Toplumsal hareketleri kültürel bir zemine oturtan Melucci, yeni toplumsal hareketlerin, içerisinde bulunduğu topluluğun hâkim kültürel kodları ve kendi sisteminin empoze ettiği manalar karşısında hakikatin yeni tanımlarını, yaşam tarzlarını ve yeni bir dili ürettiğini belirtir (Çayır, s. 22-23). Her ne kadar Melucci yeni toplumsal hareketleri bu şekilde tanımlasa da aynı tanım eski toplumsal hareketler için de kullanılabilir. Nitekim tüm toplumsal hareketler mevcut düzen içerisinde kendilerine has bir yeni tanımlama, yaşam tarzı ve dil üretmektedir.

Öte yandan Melucci'ye göre toplumsal hareketler, ilk ortaya çıktığı dönemde kendilerini siyasal bir eylem üzerinden ifade etmekten ziyade bilgiyi tekeline alan ve toplumda var olan pratikleri şekillendiren kurallara kültürel olarak bir meydan okumaydı. Bu bağlamda düşünüldüğü takdirde toplumsal hareketlerin kültürel alanda gerçekleştirdiği bu dönüşümün neticesinde mevcut hareketlerin salt bir şekilde kültürel hareketler olarak kalmayacağı kesindir. Söz konusu toplumsal hareket yapıları zaman içerisinde politik bir veçhe kazanacaktır ve bunun neticesinde de hareketler, siyasi olarak da yeni taleplere sahip olacaktır.

Zaman içerisinde politik bir veçhe kazanan bu toplumsal hareketler, siyasi olarak yeni talepleri elde edebilmek için birtakım yeni eylem modeli geliştirmektedirler. Bu doğrultuda etkili ve toplumsal hareketin bir bileşeni olarak da kabul edebileceğimiz sivil itaatsizlik eylemi, etkin bir eylem modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleri, tıpkı toplumsal hareketleri ortaya çıkaran hükümetin haksız, adaletsiz ve yanlış politikalarına karşı çıkmak için ortaya konulan eylem biçimidir. Diğer taraftan da sivil itaatsizlik eylemleri, birçok toplumsal hareketin temelini

oluşturmaktadır. Martin Luther King tarafından başlatılan Amerikan Siyah Hareketi, Mahatma Gandhi tarafından Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi için ortaya konulan Satyagraha eylemleri, toplumsal hareketi meydana getiren önemli sivil itaatsizlik eylemleridir.

Toplumsal hareketlerin hem bir eylem modeli hem de kendisini ortaya çıkaran bir eylem biçimi olarak sivil itaatsizliği örnek şahsiyetler ve eylemler üzerinden incelemek, tezin sorularına cevap bulabilmek hususunda önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Hindistan bağımsızlık sürecinin iki önemli ismi olan Mahatma Gandhi ve Ebu'l Kelâm Âzâd'ın ortaya koymuş oldukları sivil itaatsizlik eylemlerini ve bu eylemleri ortaya çıkaran kültürel ve dini motivasyonun incelenmesi tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Meseleyi anlaşılır kılmak adına evvela sivil itaatsizliğin teorik ve tarihsel arka planı incelenecek olup akabinde Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin eylem modelleri örnek olaylar üzerinden incelenecektir. Ardından gerçekleştirmiş oldukları eylem biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları, eylemlerini ortaya çıkaran kültürel ve dini motivasyonları göz önünde bulundurularak mukayese edilecektir.

BÖLÜM III

SİVİL İTAATSİZLİK: TEORİK TEMELLER VE YAKLAŞIMLAR

3.1. Sivil İtaatsizliğin Tanımı

Sivil itaatsizlik ya da pasif muhalefet, yürürlükteki yasa veyahut hükümet politikasını kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeyi amaçlayan, kamuoyunda herkese açık bir şekilde icra edilen, herhangi bir şiddet eylemine dayanmayan vicdani, fakat yasal bir yanı bulunmayan politik bir eylemdir (Coşar vd., 2013, s. 56). Bu kavram, ilk defa 1848 yılında Thoreau tarafından kullanılmıştır. Thoreau, gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eyleminin hedeflediği amacın demokratik olandan taviz vermeden iktidara almış olduğu kararları yeniden gözden geçirmesini telkin eden eylemler olduğunu düşünmektedir. Toplumsal olarak gerçekleşecek düzelmelerin bireysel alanda fert fert gerçekleşecek olan sistematik atılım ile ortaya çıkacağını belirten Thoreau, bu doğrultuda gerçekleştirilecek olan eylemin amacının nihai olarak anarşist bir kalkışmadan farklı olarak bireylerin mevcuttaki bilinç seviyesini yükseltmek olduğunu belirtmektedir. Böylece gerçekleşecek olan bireysel farkındalık artışıyla savaş ve köleliğin de son bulacağını düşünen Thoreau, “sadece on dürüst kişi kölelerinden vazgeçerse, bu yardakçılıktan gerçek anlamda sıyrılırsa ve bunun için hapse atılmayı göze alırsa, bu; Amerika'daki köleliğin sonu olur. Küçük bir başlangıç olarak görünebilir: bir kez tam yapılmış olan, sonsuza dek kalır (Thoreau, 2013, s. 24).” sözleriyle de sivil itaatsizlik düşüncesinin temelini ortaya koymaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemi, adalet, eşitlik ilkesine gerekli önemi vermeyen ve hukuki normlara uygun olmadığı düşünülen devlet/siyasi erkin eylem veyahut almış olduğu kararlara karşı bireysel ya da kolektif bir şekilde şiddet içermeden gerçekleştirilen protesto biçimi olarak da tanımlandığı görülmektedir (Kırlı, 2015, s. 447). Bu tanımdan hareketle sivil itaatsizlik eylemleri her ne kadar siyasi yapılar tarafından gerçekleştirilen uygulamalara karşı bir tavır olarak tanımlanmış olsa da sahip olduğu

politikayı değiştirme ve dönüştürmeye tesirinden dolayı hareketin kendi içerisinde politik bir yanının olduğu sonucuna varılır. Gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemiyle birlikte söz konusu otorite mevcuttaki politikasından vazgeçerek, itaatsizlik içerisindeki sivil yapının söyleminden hareketle yeni bir politika ortaya koyma zorlanmaktadır. Bu ise gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eyleminin, siyasi duruma etki etme ve onu yönlendirme gücüne sahip olmasından dolayı kendi içerisinde politiktir. Ancak gerçekleşen bu eylem, devletin varlığına karşı olmaması dolayı gerçek bir anarşizm olarak isimlendirilemez

Hedefi devlet sistemindeki adaletsizliğe yönelik hukuki ve demokratik alan sınırını aşmadan itaatsizlik eyleminde bulunmak olan sivil itaatsizlik, var olan demokratik yaşam biçiminin tüm kitlelere eşitlik ve adalet ilkesi bağlamında uygulanmasını talep etmektedir. Ancak söz konusu eylem biçimi her ne kadar hukuk talebi bağlamında gerçekleştiriliyor olsa da düzenin eylemlerini kabul etmediğinden ötürü bir hukuk ihlalidir (oşar, s. 94). ilgili eylemi, sivil itaatsizlik formuna dönüştüren unsur da burada yatmaktadır: eylemde bulunacak kişinin gerçekleştireceği eylemin yasadışlılığın farkında olması ve bunun neticesindeki yaptırımları kabul etmek.

3.2. Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Teorik Arka Planı

Sivil itaatsizlik, toplumsal hareketlerin eylem biçimi olarak kullanılan, hükümetin veya otoritenin haksız veya adaletsiz politikalarına karşı bilinçli olarak kurallara uymamayı içeren eylem modelidir. Söz konusu eylem modeli, toplumun dikkatini çekmek, mevcut düzeni sorgulamak ve değişim taleplerini dile getirmek için kullanılır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin teorik arka planı, çeşitli düşünürler ve teorisyenler tarafından ele alınmıştır. Bazı önemli teorik yaklaşımlar şu şekildedir:

3.2.1. Thoreau'ya Göre Sivil İtaatsizlik

Amerikalı filozof olan Henry David Thoreau, önemli bir yazar ve sivil haklar savunucusudur. Ona göre sivil itaatsizlik bir adalet eylemidir ve haksız veya adaletsiz yasalara karşı bilinçli olarak itaatsizlik göstermek her bir bireyin ahlaki sorumluluğudur. Thoreau, adaletsiz bir yönetimin olduğu yerde adil bir insanın ya da adaleti savunanın yerinin hapis olduğunu düşünmektedir (Thoreau, s. 25).

Demokrasiye yönelik yaptığı eleştirisinde insanların verdiği oyu bir kâğıt parçasından ibaret görmemesi gerektiğini düşünen Thoreau, vermiş olduğu oyunun karşılığında yönetime yönelik tüm nüfuzunu beraberinde kullanması gerektiğini ifade etmektedir. Thoreau'ya göre çoğunluğun isteklerine tabi olan bir azınlık güçsüzdür. Thoreau'nun adaletsizliğe karşı bireysel olarak gerçekleştirilecek atılıma dair verdiği diğer bir örnek memurlara yönelik tavsiyedir. Thoreau “Ne zaman ki insanlar bağlılığı reddederse ve memurlar istifa ederse, o zaman devrim tamamlanmış olur (Thoreau, s. 26).” sözüyle sivil itaatsizlik düşüncesinin portresini çizmiştir. Her ne kadar sivil itaatsizlik eylemlerinin kansız bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini belirtse de “ama yine de kan akacaktır. Ama vicdanlar yaralandığında da kan akmış sayılmaz mı? (Thoreau, (s. 26)” sözleriyle bu eylemin neticesinde kan dökülmesini normalleştirildiği görülmektedir.

Diğer taraftan, Tiran yönetimden kurtulmanın tek başına bir özgürlük olmadığını düşünen Thoreau, ekonomik boyundurluğun da benzer şekilde özgürlüğe ket vurucu bir şey olduğunu belirtmektedir. Thoreau'nun bu ifadesiyle birlikte sivil itaatsizlik eylemlerinin yalın bir şekilde hükümet faaliyetlerine değil, ayrıca kapitalist yapılara karşı da gerçekleştirilebileceğini anlamaktayız. Nitekim “eğer özgürlük savunusu temel ilke ise vergiler ne anlama gelmektedir? Vergiler aracılığıyla vergi yükleyen mercileri birer parçamız haline getirmiyor muyuz? (Kirli, s. 451)” sorusuyla aslında kapitalist dayatmalara karşı çıkışı bünyesinde barındıran bir sivil itaatsizlik düşüncesi içerisinde olduğu görülmektedir.

Demokrasiye de kesin bir özgürlük getirici sistem olarak görmeyen Thoreau, “insan haklarını tanımaya ve düzenlemeye doğru daha başka ileri adımlar atılamaz mı? (Thoreau, s. 45)” sorusuyla başka alternatif sistem arayışında olduğu düşünülebilir. Kendisinin demokrasiye yönelik en temel eleştirisi, sistemin yalnızca sayısal üstünlüğe dayanmasına yöneliktir. Sayısal bir çoğunluğun adaleti tesis edemeyeceğini düşünen Thoreau, “çoğunluğun kararı önemliyse her birey neden vicdan sahibidir? (Kirli, s. 453)” sorusuyla da makul bir yönetimin ancak herkesin nasıl bir hükümet arzu ettiğini söylemesiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

Vicdan üzerinden bir yönetim mekanizması geliştirilmesi gerektiğini düşünen Thoreau, kurumların kendi başlarına vicdana sahip olamayacağını, ancak vicdan sahibi insanlardan oluşan bir kurumun süreç içerisinde vicdanlı bir hâl alabileceğini

düşünmektedir. Öte yandan insanların çatışma içerisinde olmasını ve aralarındaki anlaşmazlıklarının temelinde doğal hukuka aykırı bir şekilde yaşamının olduğunu düşünmektedir. Ona göre insan, kendi doğasıyla ve doğanın kendisiyle arasındaki ahengi yakaladığı takdirde daha özgür bir varlık olacaktır (Thoreau, s. 33).

Bu doğrultuda Thoreau'nun düşüncesinde doğa, özgür olmayı çağrıştırmaktır. Buradan hareketle Thoreau, bireysel özgürlüğün bireyi toplumu meydana getiren bir parçası olarak değil, doğanın kendisinin bir parçası olarak görüldüğü takdirde elde edilebileceğini düşünmektedir. Thoreau'nun söz konusu düşünceleri, kendisinin sivil itaatsizlik düşüncesinin aslında doğa durumuna erişmek olduğunu ve bunun da ancak bireysel olarak gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Nitekim doğa durumundaki insan, doğanın uçsuz bucaksızlığından esinlenerek kendisini doğanın sınırsızlığından hareketle özgürlük alanına çekecektir. Bu doğrultuda sivil itaatsizlik, kendisini özgürlükten, yani doğa durumundan uzaklaştıran yasalara karşı koymak manasına gelmektedir. Thoreau buradan hareketle insan doğası ile tabiat arasında bir ilişki kurmuş ve sivil itaatsizliğin insana içkin olan özgürlük duygusuna karşılık geldiğini ortaya koymuştur.

3.2.2. Tolstoy'a Göre Sivil İtaatsizlik

Rus roman yazarı ve sivil itaatsizliğin önemli düşünürlerinden birisi olan Lev Nikolayeviç Tolstoy 9 Eylül 1828'de Rusya'da doğmuştur. Genel olarak insan doğası, ahlaki değerler, toplumsal sorunlar ve dinin rolü üzerine derinlemesine çalışmalar yapan Tolstoy, eserlerinde inşa ettiği karakterlerle insan psikolojisini büyük bir ustalıkla tasvir edebilmiştir. Çalışmalarında toplumsal adalet, savaş karşıtlığı ve şiddetten kaçınma gibi konulara yoğunlaşan Tolstoy, sivil itaatsizliğin öncüsü kabul edilen Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" eserinden etkilenmiş; Mahatma Gandhi ile yazışmalarıyla da sivil itaatsizlik düşüncesini pekiştirmiştir.

Tolstoy'a göre sivil itaatsizlik, bir bireyin hükümet veyahut devlet tarafından gerçekleştirilen her türlü adaletsiz veya baskıcı politikalarına uymayı aktif olarak reddetmesi anlamına gelmektedir (Tolstoy, 2005, s. 27). Tolstoy sivil itaatsizliği, bireylerin vicdanlarına ve yüksek ahlaki değerlere göre hareket etmeleri için bir araç olarak görmektedir. Bu doğrultuda şiddeti de bir ahlaksızlık olarak gören Tolstoy,

şiddet içermeyen direnişin ve barışçıl protesto araçlarının önemini ifade etmektedir (Tolstoy vd., 2018, s. 48).

Kötülüğe kötülükle karşı koymamayı kendisine ilke olarak benimseyen Tolstoy, bu ilkeye sadık olmasından dolayı komplo, kargaşa ve şiddet gibi şeylerden uzak durduğunu ifade etmekte (Tolstoy, s. 13) ve sivil itaatsizlik eylemlerinin sadece bir protesto biçimi değil, aynı zamanda toplumun ahlaki bilincini uyandırmanın bir yolu olarak görmektedir. Ona göre adaletsiz yasalara açıkça meydan okuyan bireyler, başkalarına ilham verebilir ve toplumsal dönüşüm için kolektif bir hareket yaratabilir.

En nihayetinde Tolstoy, sivil itaatsizliğin gücünün, kamuoyunda ve toplumsal değerlerde bir değişikliğe yol açacak şekilde, hükümetin adaletsiz eylemlerine meydan okuma ve ifşa etme yeteneğinde yattığına inanmaktadır. Tolstoy'un şiddette başvurmama öğretilerinde genel olarak İsa'nın ahlak öğretisi yattığı görülmektedir (Tokgöz, 2019, s. 68). Bu doğrultuda Tolstoy sivil itaatsizliği, bireylerin adaletsizliğe direnmeleri, ahlaki inançlarını ifade etmeleri ve olumlu sosyal değişimi teşvik etmeleri için güçlü bir araç olarak görmektedir.

3.2.3. Rawls'a Göre Sivil İtaatsizlik

Ünlü siyaset felsefesi teorisyeni olan John Rawls, sivil itaatsizlik konusunu ele alırken, bireylerin adaleti gerçekleştirmek ve haksız politikalara karşı durmak için sivil itaatsizlik eyleminde bulunma hakkına sahip olabileceğini savunur. Rawls'a göre, sivil itaatsizlik hukuka uygunluğa ve toplumsal düzenin istikrarına karşı bir meydan okuma şekli olabilir, ancak aynı zamanda haksızlıkla mücadele etme hakkının da bir ifadesi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Rawls'a göre sivil itaatsizlik eylemlerini, otoriteye karşı başlatılan direniş tarzındaki şiddete meyilli eylemlerden ayıran diğer özellik, sivil itaatsizlik eyleminde bulunacak olan kişinin, kendisine karşı uygulanacak olan müeyyideyi kabul etmesidir (Coşar, s. 56).

Rawls'ın düşüncesinden hareketle, her ne kadar sivil itaatsizlik eylemleri yasalara karşı gerçekleştirilen faaliyetler olsa da anayasaya yönelik bir sadakat içerisinde olduğu görülür. Bu ise sivil itaatsizlik eyleminin en önemli özelliklerinden biridir. Öte yandan Thoreau, bireye uyguladığı müeyyidelere dair devletin yalnızca insan bedenini

cezalandırabildiğini ve insanların akıyla, entelektüel bilgisiyle ve ahlaki yönüyle karşı karşıya gelemeyeceğini ifade etmektedir (Thoreau, s. 32).

Sivil itaatsizlik eylemlerinin direnme eyleminden farklı bir yanı daha söz konusudur. Nitekim sivil itaatsizlik eylemleri, şiddet içermeyecek bir şekilde hukuksuzluğa tekabül eder iken direnme eylemi, şiddete başvurarak yürürlükte olan bazı hukuki adaletsizlik ve eşitliğe karşı koyma girişimidir. Rawls'a göre gerçekleştirilen eylemlerin sivil itaatsizlik formu içerisinde okunabilmesi için bazı temel özellikleri bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bunlar, yasadışı, aleni bir eylem, şiddetin reddi gibi özelliklerdir (Coşar, s. 10-16).

Öte yandan genel kabule göre sivil itaatsizlik eyleminde bulunulabilmesi için demokratik bir yönetimin mevcut olması gerekmektedir. Bu düşünceye sıkı bir şekilde bağlı olarak Rawls'ı görmekteyiz. Ona göre dini bir yönetim altında bulunan toplumlarda sivil itaatsizlik bir anlam ifade etmeyecektir. Rawls'a göre devlet, demokrasi ile yönetilmelidir ve bu bağlamda teorisi de sivil itaatsizliğin ancak demokratik rejimlerde ortaya çıkabileceğidir. Rawls, dine dayalı yönetim biçimlerinde otoriteye kesin bir itaat talebinin söz konusu olduğunu düşünmektedir (Uyanık, 2017, s. 55). Bu sebepten dolayı dini rejimlerin olduğu devletlerde sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunmak mümkün değildir. Öte yandan Rawls, sivil itaatsizlik teorilerinin anayasal demokrasiye etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Modern anayasal yönetim anlayışının orta çağ anlayışını ilerletmesine benzer biçimde sivil itaatsizlik teorisi de anayasal demokrasinin sadece yasalara dayalı olma anlayışını genişletiyor, ileri götürüyor. Bu teori, yasaya sadakati ifade etmek ve demokratik bir yönetim sisteminin temel politik ilkelerine dayanmak suretiyle meşru demokratik devlet otoritesine yasadışı bir biçimde karşı çıkışın koşullarını formüle etmeye çalışıyor. Bu şekilde anayasal formlara yasal eylemler yanında, temel anlayışları itibariyle demokratik anayasanın hedeflerine ters düşmeyen belirli yasadışı protesto biçimleri eklenebilir (Tilly, s. 70).

3.3. Bir Eylemin Sivil İtaatsizlik Eylemi Olabilmesi İçin Temel Unsurlar

Sivil itaatsizlik eylemleri, adalet, eşitlik ve anayasal ilkelere uygun olmadığı varsayılan devlet ya da siyasi erkin gerçekleştirmiş olduğu eylemlere veya almış olduğu kararlara karşı gerek bireysel gerekse de toplu bir şekilde gerçekleştirilen şiddet dışı protesto olarak tanımlandığı görülmektedir (Kirli, s. 447). Bireysel veyahut

toplu olarak da gerçekleştirilecek olan bu eylemlerin sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmesi için bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Bunlar ise aşağıdaki gibidir:

3.3.1. Yasadışılık

Sivil itaatsizlik eylemi, toplumda ortaya çıkan haksız veyahut adaletsiz uygulamalara karşı bütün anayasal yollara başvurulduktan sonra gerçekleştirilen toplu ve yasal olmayan bir eylemdir (Coşar, s. 10). Ancak eylemin yasadışılığı sistem karşıtlığından dolayı ortaya çıkmamaktadır. Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan kişi, mevcut sistemin tamamından ziyade belli bir uygulamaya karşı duyduğu kaygılardan dolayı söz konusu eyleme girişmektedir. Singer'e göre sivil itaatsizlik, her ne kadar yasadışı olsa da çoğunluğu tehdit etmemektedir. Ona göre sivil itaatsizlik eyleminde bulunan kişi, yasanın mevcuttaki gücüne direnmeyerek ve kendisine yöneltilecek her türlü yasal cezayı da kabul ederek hukukun üstünlüğüne ve demokratik değerlere saygısını göstermektedir (Singer, 2015, s. 399). Öte yandan Rawls'a göre sivil itaatsizlik eylemi, mevcut yasalara karşı itaatsizliği yine yasalara sadakat içerisinde ifade ettiği için barışçıldır (Coşar, s. 59). Bu ise sivil itaatsizlik eylemlerinin sistemin tamamına karşıt olmayışından dolayı anarşizm olarak tanımlanamacağını göstermektedir.

3.3.2. Alenilik

Sivil itaatsizlik eyleminin önemli bir diğer konusu da eylemin aleni yani kamusal olarak icra edilmesidir. Alenilik, ortaya konulan sivil itaatsizlik eylemlerinin etkisini artırmaya yardımcı olur. Sivil itaatsizlik eylemcileri, genellikle toplumun yoğun olduğu veya medyanın kolaylıkla erişebileceği alanlarda eylemlerini gerçekleştirirler. Bu da diğer insanların eylemleri görebileceği, duyabileceği veya fark edebileceği bir şekilde eylemcilerin toplumda bir etki yaratmalarını sağlar. Gerçekleşecek olan eylemin sivil itaatsizlik eylemi olabilmesi için gizli bir yanının bulunmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda sivil itaatsizlik eylemleri, kamuya yönelik gerçekleştirilen açık çağrı olarak ifade edilebilir. Habermas'a göre de sivil itaatsizlik eylemleri, kural olarak eylem öncesinde ilan edilen ve güvenlik güçlerinin ortaya konulacak olan eylemin devamını kestirebileceği, aleni ve kamusal bir eylemdir (Coşar, s. 121). Ancak bu özelliklerden aleni bir eylem olma şartında birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir eylemin aleni olabilmesi için söz konusu eylemin

kamu tarafından algılanabilir özellikleri barındırması gerekmektedir. Aslında burada sistem tarafından tanınma neticesinde sivil itaatsizlik eyleminde bulunabilme imkânı mevcuttur. Bu ise dolayısıyla sivil itaatsizlik eyleminin yine mevcut sistem içerisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu noktada gerçekleşen eylemin ne kadar sivil bir itaatsizlik olduğu tartışılabilir hal almaktadır.

3.3.3. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi

Gerçekleşecek olan sivil itaatsizlik eylemlerinde politik ve hukuki sorumlulukları üstlenmek, eylemcilerin eylemlerinin sonuçlarına katlanmayı ve gerektiğinde yasal süreçlere tabi olmayı kabul etmeyi ifade eder. Bu, eylemcilerin bilinçli veyahut yasa dışı eylemlere katıldığının ve bu eylemlerin hukuki sonuçlarıyla karşılaşabileceklerinin farkında olmalarını gerekli kılar. Diğer taraftan ortaya konulacak olan sivil itaatsizlik eylemlerinde politik ve hukuki sorumluluğu üstlenmek, söz konusu eylemlerin toplumda ve hukuki sistemin içinde bir etki yaratmasına olanak sağlar. Eylemciler, hukuki sorumluluğun üstlenilmesiyle ilgili olarak yasa dışı eylemleri nedeniyle tutuklanabilir, cezalandırılabilir veya yasal süreçlere tabi tutulabilirler. Bu durumda, eylemciler genellikle hukuki mücadele yürütmek veya savunma stratejileri geliştirmek için avukatlarla çalışır. Politik sorumluluk, sivil itaatsizlik eylemlerinin politik ve toplumsal sonuçlarına katlanmayı içerir. Eylemciler, hükümet veya otoriteye karşı duruşlarını açık bir şekilde ifade ederler. Böylece eylemciler, eylemden önce gerçekleşecek olan sürecin kamuoyuyla paylaşmak durumundalar. Öte yandan söz konusu eylemin kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilmesi kamu vicdanını harekete geçirmek adına önemlidir (Sekmenli, 2019, s. 35). Eylemin yasadışılığının da önceden kabul edilmesi, eylemcinin cezai müeyyideleri göze aldığını göstermektedir. Bu tavır, eylemin sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmesi için oldukça önemlidir. Öte yandan bu tavır, toplumun dikkatini çekmek, destek kazanmak ve taleplerinin yerine getirilmesi için politik mücadele yürütmek anlamına gelebilir.

3.3.4. Şiddetin Reddedilmesi

Sivil itaatsizlik eyleminin temel özelliklerinden bir diğeri de ortaya konulacak kamusal eylemde şiddete başvurmamak, şiddeti reddetmektir. Sivil itaatsizlik eyleminin

sembolik bir yansıması olan şiddet dışılık, girişilen eylemin anarşist bir eylemden ayrılmasını sağlamaktadır. Martin Luther'e göre, şiddete dayanmayan eylemlerin dört basamağı vardır:

- i. Adaletsizliğin varlığının tespiti için materyalin toplanması,
- ii. Görüşmeler,
- iii. Öz Arınma,
- iv. Doğrudan eylem (Coşar, s. 186).

Sivil itaatsizlik eyleminin şiddet dışılık barındırması gerektiği düşüncesinin ardından şiddetin ne olduğuna ve şiddetin sınırları hakkında da tartışmalar başlamıştır. Genel kabule göre şiddet, karşıtlarının ya da olaya dahil olmayan üçüncü kişilerin fiziksel ve psikolojik bütünlüklerine zarar verilmesidir (Coşar, s. 121). Sivil itaatsizlik, karşıtlıkları yok etmekten ziyade muhatabı ikna etme yöntemini kullandığından dolayı şiddet kullanımı ile örtüşmemektedir. Her ne kadar sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddet karşıtlığı ön plana çıkarılmış olsa da sivil itaatsizliğin isim babası olan Thoreau, son çare olarak şiddet kullanımını “Ama yine de kan akacaktır. Ama vicdanlar yaralandığında da kan akmış sayılmaz mı? (Thoreau, s. 26)”

3.3.5. Ortak Adalet Anlayışına - Kamu Vicdanına Yönelik Çağrı

Sivil itaatsizlik eylemleri, kamusal vicdana seslenen, meşruiyetini kaybetmemeye dikkat eden bir eylem biçimidir (Coşar, s. 27). Çeşitli sosyal aktiviteler yoluyla (toplu kitap okumaları, müzikler vb.) kamunun hoşgörüsünün kazanılması amaçlanmaktadır. Sembolik olarak girişilen bu tarz aktiviteler ile birlikte, ileride gerçekleşecek olan yeni eylemlere de katılımcı çekmek amaçlanmaktadır. Öte yandan kamu vicdanında yer edinen eylemlere yönelik devlet müdahalesi de genellikle şiddet içermekten uzaktır. Devletler, kamu vicdanında yer edinmiş bir eyleme doğrudan müdahale ettikleri takdirde demokratik yönetim anlayışına aykırı düşebilmektedirler. Bu sebepten kamu vicdanını kazanmaya yönelik girişilen sembolik eylemler, yönetime etki bakımından oldukça etkili olabilmektedirler.

Sivil itaatsizlik eylemlerinde kamu vicdanına çağrı adına dini ve manevi değerler büyük bir öneme sahiptir. İlgili değerlerin sembolik etkileri, toplumsal hafızayı

müşterek bir zeminde buluşturmaya olanak sağlar. Bunun neticesinde ise toplumda kolektif bir bilinç oluşarak sivil itaatsizlik eylemlerinin toplumsal zeminde kabulü kolaylaşır. Rawls'a göre sivil itaatsizlik yalnızca bireysel veyahut grup çıkarlarıyla gerçekleştirilemez; politik düzenin temelinde yatan ortak adalet anlayışına gönderme yapması gerekmektedir (İnaç vd., 2015, s. 412). Öte yandan Aquinolu Thomas'ın "adil olmayan yasa, kökü Tanrısal hukukta ve doğa hukukunda olmayan insan yapısı yasadır Uyanık, 2003, s. 29)." sözü, kamu vicdanına hitap etmek noktasında dini değerlerin etkisini göstermektedir.

3.3.6. Haksızlıklarla İlgili Çifte Standart Kullanılmaması

Sivil itaatsizlik eylemleri, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin, herhangi bir çifte standarta başvurmadan gerçekleştirilmelidir. Karşı çıkılan haksızlığa kimin maruz kaldığı, sivil itaatsizlik eylemlerinde bir öneme sahip olmamalıdır. Çifte standart uygulandığı takdirde ortak kamu vicdanına hitap da söz konusu olmamaktadır. Herhangi bir çifte standart durumunda söz konusu eylemlere yönelik güvende ciddi kırılmalar yaşanabilir. Bu ise ortaya çıkan sivil itaatsizlik eyleminden netice alınmamasına sebebiyet verir.

3.4. Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Sivil İtaatsizlik

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önemli bir stratejik aracı olan sivil itaatsizlik eylemleri, İngilizlerin sömürüsüne karşı olarak etkin bir mücadele biçimi olarak kullanılmıştır. Mahatma Gandhi ve Ebu'l Kelâm Âzâd öncülüğünde başlatılan sivil itaatsizlik eylemleri, hükümet tarafından uygulanan haksız ve adaletsiz yasalara karşı gelmek amacıyla kitleler tarafından bilinçli bir şekilde yasalara uymamak olarak kendisini göstermiştir. Aynı şekilde pasif muhalefet biçimi olarak da İngiliz malları boykot edilmiş, İngilizlerin Hint tuzu üzerindeki tekelinin kırılması amacıyla tuz yürüyüşleri düzenlenmiştir.

Hareketin öncü isimlerinden birisi olan Gandhi, sivil itaatsizlik eylemlerinde Thoreau'dan etkilenmiştir. Her ne kadar Thoreau'nun düşünceleriyle O'nun yazmış olduğu Sivil İtaatsizlik kitabıyla tanışan ve kendisinden etkilenen Gandhi'nin sivil itaatsizlik fikrini kendisinin yazılarından ortaya çıkardığı ifadesi yanlıştır. Nitekim

Gandhi'nin Güney Afrika'da başlatmış olduğu iktidarın adaletsizlik ve ayrımcılığına karşı direnişi, kendisinin Thoreau'nun düşüncelerini keşfetmesinden önceye dayanmaktadır. Aynı şekilde Gandhi, kendisinin ortaya koymuş olduğu mücadelesinin “sivil itaatsizlik” ifadesiyle tam bir şekilde ifade edilemediğini ve bu sebepten dolayı da “sivil direniş” ifadesini benimsediğini ifade etmiştir (Gandhi vd., 2002, s. 114).

Öte yandan Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde etkin olarak kullanılan sivil itaatsizlik eylem modelinin gelişmesinde Tolstoy'un da etkisi vardır. Nitekim Gandhi, Tolstoy tarafından benimsenen şiddet dışı eylem modelinden ve kendisinin genel düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Bu nedenden dolayı Hindistan'da başlattığı eylemler neticesinde yerinden ve yurdundan edilen insanların barınması ve geçimini sağlaması için inşa etmiş olduğu aşrama “Tolstoy Çiftliği” ismini vermiştir.

Ayrıca bir eylemin sivil itaatsizlik eylemi sayılabilmesi için gerekli olan unsurlarla Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde gerçekleştirilen eylemler karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde, bağımsızlık mücadelesindeki eylemlerin gerçek bir sivil itaatsizlik formu içerisinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Nitekim Hindistan'daki eylemler, meşru hükümetin uygulamış oldukları politikalara karşı olduğundan dolayı yasadışı bir şekilde gerçekleştirilmekteydi. Yapılan bu eylemler aleni bir şekilde kamuoyunda gerçekleştirilmekte ve bu eylem neticesinde ortaya çıkacak yaptırımlar da öncesinden kabul edilmişti. Örneğin tuz yürüyüşü sırasında sadece 50 binden fazla insan tutuklanmıştı (Kardaş, 2011, s. 20-21) ve bu insanlar eyleme katıldıkları takdirde kendilerine uygulanacak yaptırımların da farkındalardı.

3.5. Toplumsal Hareketlerin Sivil İtaatsizlikle İlişkisi ve Etkileşimi

Toplumsal hareketler, tarihin hemen hemen her döneminde sosyal değişim ve toplumsal ilerleme noktasında öncü bir rol oynamıştır. Kolektif bir şekilde devlet ya da hükümet tarafından halka yönelik uygulanan adaletsiz tutum ve davranışlara karşı başlatılan eylemler, devletlerin veyahut hükümetlerin çoğunlukla geri adım atmasına sebebiyet vermiştir. Bunun en net örneğini olarak Hindistan'da Mahatma Gandhi öncülüğünde başlatılan eylemlerde görebilmekteyiz. Bu tarz eylemlerde sık sık başvurulan eylem modeli ise sivil itaatsizlik eylemleridir.

Sivil itaatsizlik eylemleri, insanların, hükümet ya da otoritenin haksız ve adaletsiz uygulamalarına karşı çıkmak için her türlü yaptırımını kabul ederek girilen meydan okuma girişimidir. Bu doğrultuda toplumsal hareketler ile sivil itaatsizlik eylemleri arasında bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar sivil itaatsizlik eylemleri toplumsal bir hareket olarak ele alınmasa da gerçekleştirmiş oldukları kolektif eylem modeliyle toplumsal hareketlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Öte yandan toplumsal hareketler de eylem formu olarak sivil itaatsizliği benimsediği görülmekte ve karşılıklı bir etkileşimde buldukları söz konusudur. Örneğin Martin Luther King ve Mahatma Gandhi tarafından gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri, süreç içerisinde ülke geneline yayılarak bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde Âzâd da bir toplumsal hareket içerisinde sivil itaatsizlik formunu benimsemiştir.

Öte yandan sivil itaatsizlik eylemleri, ortaya koymuş olduğu eylem biçimiyle toplumsal algıları üzerine çekmeyi başarmaktadır. Bu ise söz konusu hareketin toplumsal harekete dönüşmesinin zemini oluşturduğu söylenebilir. Bu tarz eylemler, toplumsal hareketlerin fikirlerini toplumsal zemine yayma ve bilinç oluşturma noktasında etkili bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri neticesinde otoritelere karşı gerçekleşen toplumsal hareketlerin gücünün artmasından söz edilebilir. Nitekim insanlar tarafından yasalara karşı bilinçli olarak meydan okunması, eylemlerin başarıyla neticelenmesine ve eylemcilerin sayısının artmasına olanak sağlar. Böylece sivil itaatsizlik eylemleri toplumda otoriteye karşı geniş bir eleştiri başlatır. Bu durum, toplumsal hareketin genişleyerek ilerlemesine sebebiyet verir.

Nihai olarak, önceki bölümlerde de incelediğimiz üzere sivil itaatsizlik eylemleri salt bir şekilde toplumsal hareket olarak değerlendirilemez. Ancak sivil itaatsizlik doktrini, bazı toplumsal hareketlerin yaslandığı doktrinin bir parçası olarak karşımıza çıkabilir ve sivil itaatsizlik eylemleriyle kendisini dışa vurabilir. Böylece ikisi arasında bir etkileşimin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Sivil itaatsizlik, bir eylem biçimidir ve birçok toplumsal hareketlerin otoriteye karşı taleplerini etkili bir şekilde kullanmak için kullanılmaktadır. Ancak sivil itaatsizlik eylemlerinin kitleler arasında yayılması, Hindistan örneğinde olduğu gibi yeni toplumsal hareketlerin meydana gelmesinde öncü bir rol oynayabilmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere toplumsal hareket ile sivil itaatsizlik arasında bir bağlantı söz konusudur. Her ne kadar toplumsal hareketler, birçok insanın katıldığı büyük ölçekli ve geniş tabana sahip protesto biçimi, sivil itaatsizlik her ne kadar bireysel düzlemde gerçekleşen eylem biçimi olsa da ortaya koyduğu eylemin geniş tabana yayılmasından ötürü bir toplumsal hareketin oluşmasına yol açabilmektedir. Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi tarafından bireysel olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemi, kısa bir süre içerisinde toplum tabanında geniş yankı bularak toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde gerçekleştirilen tuz eylemleri bunun için önemli bir örnektir. Toplumsal bir harekete dönüşen ilgili eylem neticesinde bölgedeki İngiliz hakimiyeti kırılmış; Hindistan'ın bağımsızlığı elde edilmiştir. Bu doğrultuda, tezin sınırları içerisinde kalarak Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin hayatı ve ortaya koyduğu eylemlerin motivasyon kaynakları incelenerek mukayese edilecektir.

BÖLÜM IV

EBU'L KELÂM ÂZÂD'IN DİNİ VE SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN ORTAYA KOYMUŞ OLDUĞU EYLEMLERE ETKİSİ

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önde gelen iki önemli ismi olan Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin dini ve siyasi düşüncelerine dair yapılan karşılaştırmalı çalışmaların sayısı oldukça azdır. Özellikle Türkçe literatürde bu minvalde herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ortaya konulan eylem modellerine içkin olan dini motivasyonun tam bir şekilde anlaşılması hususunda engel teşkil etmektedir. Nitekim Âzâd'ın çocukluk yıllarında almış olduğu geleneksel eğitim ve İbnü'l Arabi okumaları ve Gandhi'nin geleneksel dini hayat yaşayan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi, bağımsızlık mücadelelerinde ortaya koymuş oldukları eylem modellerini etkilemiştir. Bu bağlamda iki önemli liderin eylemlerinin daha anlaşılır kılınması adına tezin dördüncü ve beşinci bölümlerinde hayatları detaylı bir şekilde incelenecektir.

4.1. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Hayatı

Ebu'l Kelâm Âzâd mahlasıyla bilinen Muhyiddin Ahmed, 1888 senesinde Mekke'de doğmuştur. Ataları, Babürler zamanında, şu anda Afganistan sınırları içerisinde yer alan Herat bölgesinden Delhi'ye göç etmişlerdir. Baba tarafından büyükbabası Mevlâna Celalettin, Babür emiri Şah Ekber döneminde ilim adamı olarak ün salmıştır. Anne tarafından büyük babası olan Münavvereddin, Babür devrinin son büyük müderrislerinden birisidir (Âzâd, 2004, s. 12). Entelektüel bir aile ortamında yetişen Âzâd'ın babası ise kendisinin ifadesiyle, benliğini tamamen ilme adayan ve kitap sevgisiyle bilinen bir insandı (Kardaş, 2011, s. 12). Öte yandan insanların yardımına koşan, hayır hasenat işleriyle de malum olan birisiydi. Medine'de bulunan ve önemli bir kanal olan Zübeyde kanalını tamir ettirip halkın hizmetine sunmasından dolayı

Sultan Abdülmecid tarafından birinci derece Majidi² ödülü tevdi edilmiştir (Âzâd, s. 14). Âzâd'ın Türklere ve Türkiye'ye yönelik var olan ilgisinin de buraya dayandığı söylenebilir.

1857 yılında Hindistan'da ortaya çıkan Sipahi ayaklanmasından dolayı Mekke'ye hicret etmek zorunda kalan Âzâd'ın babası, burada Medine Müftüsü Şeyh Muhammed Zahir Vatri'nin yeğeniyle evlenmiştir. Ebu'l Kelâm Âzâd ise bu evliliğin neticesinde Mekke'de dünyaya gelmiştir. Henüz üç yaşındayken annesi vefat eden Âzâd, 5 kardeşiyle birlikte babasının himayesinde yetişmiştir. Âzâd babasını şöyle tanımlamaktadır: “Babam eski yaşam biçimlerine inanan bir adamdı. Batı eğitimine inancı yoktu ve bana modern tarzda bir eğitim vermeyi asla düşünmedi. Modern eğitimin dini inancı yok edeceğini düşünmekteydi ve eğitimimi eski geleneksel tarzda verdi (Âzâd, s. 12-13).”

Söz konusu dönemde Hindistanlı Müslümanlar için eski eğitim sisteminde önceliğin Farsça, sonra Arapça eğitime verildiğini belirten Âzâd, her iki dilde yeterlilik elde edildikten sonra Arapça felsefe, geometri, matematik ve cebir eğitime geçildiğini ifade etmektedir. Ancak söz konusu eğitimin yanında gerekli olan teolojik dersler de babası tarafından evinde verilmekteydi. İlerleyen süreçte alanlarında uzman alimler tarafından eğitim alması için çeşitli hocalardan ders alması sağlandı. Babası tarafından Ders-i Nizamî olarak bilinen İslam müfredatının Âzâd'ın eğitiminde uygulanması, normal şartlarda yirmi küsur yaşlara kadar devam eden söz konusu eğitimleri kendisinin henüz 16 yaşında bitirmesine olanak sağlamıştı. Bunun neticesinde genç yaşına rağmen Âzâd, babası tarafından belirlenen onlarca öğrenciye henüz genç yaşlarında felsefe, matematik ve mantık dersleri vermeye başlamıştı (Alvi, 2021, s. 8). Eğitimi boyunca İbnü'l Arabî'nin tasavvuf düşüncelerine dair almış olduğu dersler, Âzâd üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. Nitekim Âzâd'ın din düşüncesinin İbnü'l Arabî'nin düşünceleriyle benzerlik taşıdığı ve buradan hareketle de dahil olduğu hareketleri şekillendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Zaman içerisinde almış olduğu geleneksel eğitimi sorgular hale gelen Âzâd, babasının uygulamış olduğu eğitim müfredatına yönelik eleştirilerde bulundu. Tam da bu

² İtibar

dönemde ailesinden almış olduğu geleneksel eğitimden feragat ettiğini ifade etmek adına özgürleşmek manasına gelen “*Âzâd*” mahlasını kullanmaya başladı. Böylece *Âzâd*, düşünsel olarak geleneksel yaklaşımlardan kendisini özgürleştirdiğini deklare ettiği görülmektedir. Zaman içerisinde çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayınlanan *Âzâd*, Şibli Numani, Reşit Rıza gibi İslam dünyasının önemli tecdid ve ıslah öncüleriyle tanışmaya ve kendilerini takip etmeye başlamıştır (*Âzâd*, 2020, s. 30).

İlerleyen süreçte Seyyid Ahmed Han tarafından kaleme alınan yazılarla da ilgilenmeye başlayan *Âzâd*, modern bilimlere meyletmiş; onlar olmadan ilmi bir hayatın noksan kalacağını düşünmeye başlamıştı (Jamshed, 2010, s. 666). Öte yandan *Âzâd*, şariat sistemini mümkün olan en iyi sistem olarak görmekte ve bu sistem ile birlikte İslami eğitime rasyonalist yaklaşımın da dahil edilmesini düşünmekteydi (Nasr, 2000, s. 291). Söz konusu yaklaşımları daha iyi etüt etmek ve ilgili metinleri okuyabilmek adına İngilizce öğrenmenin elzem olduğunu düşünen *Âzâd*, Yusuf Câferî’den İngilizce dersler almaya başladı. İngilizce eğitimini ilerletmek adına İncil okumalarına ve tarih metinleri okumaya başlayan *Âzâd*, o dönemde yaşadığı zihinsel krizi şu sözleriyle ifade ediyordu:

Dini geleneklerle derinden iç içe bağlı olan bir ailede dünyaya geldim. Geleneksel dini hayatın tüm adetleri sorgusuz sualsiz kabul edildi ve ailem, Ortodoks yollardan en ufak bir sapmayı dahi kabul etmiyordu. Egemen olan mevcut gelenekler ve inançlarla barışamadım ve kalbim yeni bir isyan duygusuyla dolmuştu. Ailemden edindiğim fikirler ve erken yaşlarda aldığım eğitim artık beni tatmin etmiyordu. Gerçeği kendim bulmam gerektiğini hissettim. Neredeyse içgüdüsel olarak ailevi çevreden çıkıp kendi yolumu aramaya başladım. Beni rahatsız eden ilk şey, Müslümanların çeşitli mezhepleri arasındaki farklılıkların sergilenmesiydi. Hepsi ilhamlarını aynı kaynaktan aldıklarını iddia ederken neden birbirlerine bu kadar zıt olduklarını anlayamadım. Her bir mezhebin diğerlerini hatalı ve sapkın olarak lekelediği dogmatik söylemlerle de uzlaşamadım. Ortodoks mezhepler arasındaki bu farklılıklar, bende dinin kendisiyle ilgili şüpheler uyandırmaya başladı. Madem ki din evrensel bir gerçeği ifade etmekte, neden farklı dinlere mensup insanlar arasında bu tür farklılıklar ve çatışmalar meydana gelsin? Neden her din, gerçeğin tek kaynağı olduğunu iddia edip diğerlerini yanlış olarak ifade etsin (*Âzâd*, s. 14-16)?

4.2. Ebu’l Kelâm *Âzâd*’ın Dini Düşünceleri

Ebu’l-Kelâm *Âzâd*, geleneksel bir dini hayat yaşayan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Almış olduğu eğitim ise tamamen geleneksel dini eğitimden oluşmaktaydı. İlerleyen yaşlarında *Âzâd*, söz konusu eğitim biçimine yönelik takındığı eleştirel yaklaşımlar ile yeni bir din yorumunun gerekli olduğunu düşünmekteydi. Bunda da o dönemde haberdar olduğu Seyyid Ahmet Han, Reşid Rıza gibi isimlerin

de etkisi oldukça büyüktür. Nitekim Seyyid Ahmet, şartların sürekli değiştiğini ve değişen bu duruma ayak uydurmak için de çağın ihtiyaçlarını yakalamış müçtehitlere ihtiyaç olduğunu savunmaktaydı (Güngör, 1999, s. 245). Öte yandan Reşid Rıza da Seyyid Ahmet ile aynı düşüncelere sahip idi. Ebu'l Kelâm Âzâd da bu iki düşünürün etkisiyle geleneksel dini anlayışın artık ihtiyaçları karşılayamadığından hareketle yeni bir ıslah hareketinin başlaması gerektiğini düşünmekteydi.

Âzâd, herhangi başka bir dine inanan insanların kurtuluşa eremeyeceğine dair temel dini doktrinleri reddetmektedir. Âzâd'a göre insanlar başlangıçta yalnızca bir dinden türemişlerdi ve sonra ihtilafa düşmüşlerdi (Nurcholis, 2018, s. 6). Bu düşüncesini Âzâd "İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu (Yûnus Suresi, s. 19)." ayetiyle desteklediği görülmektedir. Âzâd'ın teolojik düşüncesinin genel hatlarıyla evrensel değerleri aramaya yönelik olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Âzâd, tüm dinlerin temelde hakikati barındırdığına ve aynı ruhla yoğrulduğuna inanmaktadır. Dinler arasında mevcut olan farklılıkların ise dinin esasları üzerinde bir tesiri olmadığını belirten Âzâd, Kur'an'ın bu bağlamda doğal olarak diğer din mensuplarına karşı hoşgörüyü emrettiğini ve her türlü zorlamayı da yasakladığını belirtir (Nurcholis, s. 15).

Âzâd'ın İslam hakkındaki fikirleri ve ötekiyle kurulacak ilişkide farklılıkların çatışmaya sebebiyet vermemesi gerektiğine dair düşüncesinin, kendisinin siyasi düşüncesiyle doğrudan bağlantılı görülmektedir. Âzâd, dini çoğulculuğa dair müspet yaklaşımı şiddetsizliği temel aldığından dolayı girişilecek ve alınacak herhangi bir aksiyonda şiddetsizliği öncelimesine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda Hindistan'da Müslümanlar ile Hinduların müşterek bir barış zemininde buluşması gerektiğini savunarak, kurulacak Pakistan'ın Müslümanlara herhangi bir şekilde fayda sağlamayacağına inanmaktaydı.

Âzâd'ın dinsel çoğulculuk yaklaşımında başta da belirtildiği gibi İbnü'l Arabi etkisi açıkça görülmektedir. Ona göre Kur'an'ın en temel öğretisi, merhamet ve bağışlamadır. Bu doğrultuda insanların Yaratıcının bu buyruğunu her zemine taşıması gerektiği düşüncesinden hareketle Vahdet-i Vücut felsefesine yakınlaştığını görmekteyiz (Nurcholis, s. 17). En önemli kitabı olan Tercümetü'l Kur'an'da Âzâd, inançların birliği manasına gelen Vahde'd-Din kavramından hareketle Allah'ın tüm

farklılıkları aşan yüceliğinin, Fatiha suresindeki er-rahmani'r-rahime tekabül ettiğini ve buradan da evrensel bir Yaratıcı düşüncesine ulaştığı görülmektedir. Böylece Âzâd, temelde tüm dinlerin ortak bir gayeye hizmet ettiğini düşündüğünden, Hindu veyahut Müslümanlar arasında oluşturulacak cemaatleşmeye gerek olmadığını düşünmekte; ortak bir Hindistan tasavvur etmektedir (Nurcholis, s. 19).

Hindistan Ulusal Kongresi'nde Hindistan'ın çok dinli ve kültürlü yapısının muhtemel bir tefrikaya yol açmaması için milliyetçi tutumun gerekliliğinden bahsederken Âzâd, demokrasi ve İslam arasında da bir bağlantı kurarak demokrasi sisteminden İslam'ın hazinesinin kıymetli armağanı olarak bahsetmiştir. Âzâd'ın kongredeki konuşması şu şekildedir:

Ben Müslümanım ve İslam'ın aziz geleneklerinin bana miras kaldığının iftiharla bilincindeyim. ... Bir Müslüman olarak din ve kültür alanında özel bir kimliğim var ve bana gereksiz şekilde müdahale edilmesine tahammül edemem. ... Hintli olmaktan, Hint milletinin bölünmez bütünlüğünün esas parçalarından biri olmaktan, umumi tertibinin hayati bir unsuru olmaktan ve bu yüce yapıyı tamamlamaktan da aynı derecede gurur duyuyorum. Topraklarının birçok farklı ırk, kültür ve din kabilelerinin hedefi olması, Hindistan'ın tarihsel kaderiydi. ... Bu kabilelerden sonuncusu İslam müritleriydi. ... Burası iki farklı kültür akımının buluşma noktasıydı. ... Kendi kültürel mirasıyla zengin olan bu diyara biz de hazinelerimizi getirdik. Servetimizi ona teslim ettik ve o da bize kendi zenginliklerinin kapısını açtı. Ona acilen ihtiyacı olan bir şey, İslam hazinesinin en kıymetli armağanını, demokrasi ... eşitlik ve kardeşlik bildirisini sunduk. On bir yüzyıllık ortak tarihimiz, Hindistan'ı ortak ... başarılarımız ile zenginleştirdi. Dilimiz, şiirimiz, edebiyatımız, kültürümüz, sanatımız, kılık kıyafetimiz, adabımız ve geleneklerimiz bu ortak yaşamın mührünü taşır. Bin yıllık müşterek yaşamımız ortak bir milliyet oluşturdu. Beğensek de beğenmesek de artık birleşik ve bölünmez bir Hint milletiyiz (Ahmad, s. 60-61).

Âzâd, Hindular ve Müslümanlar arasındaki husumetin temelinde insanların yalnızca kendi dini değerlerini hakikatin merkezinde görmeleri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre herkes Allah'a teslim olmalı ve kendi dinine has bir şekilde amelde bulunmalı, ibadet etmeliydi. Âzâd'ın takınmış olduğu bu tavrın Hindistan'da uygulamış olduğu siyasi yaklaşımlarla da uyduğu görülmektedir. Öte yandan bu tavır, Hindistan'ın sahip olduğu geleneksel birikimlerle de yakından ilişkilidir. Hindistan, tarihsel süreçte birçok farklı kültüre, çeşitli dinlere ev sahipliği yapmış bir devlettir. Bu sebepten Âzâd, din temelli ayırmadan beslenen fikirlerin ortaya çıkmasının bölgede var olan problemlere çözüm getirmeyeceğini, aksine sorunları daha da tetikleyeceğini düşünmekteydi (Nurcholis, s. 17).

Diğer dinlere evrensellik nazarıyla bakarak hoşgörüde bulunulmasını telkin eden Âzâd'ın düşüncesinde yer bulan evrensel dinin İslam olduğunu görmekteyiz. Bütün dinlerin kendi bağlamlarında bir hakikat içerdiğini belirten Âzâd, Allah tarafından gönderilen tüm peygamberlerin hakiki tebliğciler olduğunu belirtmiş; her gelenin de öncekinin yasalarını kaldırdığını ve yeni bir davette bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak evrensel dinin İslam olduğunu belirten Âzâd, bunun da bir ayrımdan ziyade Vahdetü'l-Vucud düşüncesinden hareketle tüm insanlığı kuşatması gerektiğini düşünür. Ancak Müslümanların da diğer taraftan farklı din mensuplarına karşı gerçekleri de hatırlatması gerektiğini savunur (Nurcholis, s. 20).

Âzâd'ın milliyetçilik düşüncesini dini motivasyon ile birleştirerek meşrulaştırma ve Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine Müslümanları da dahil etme çabasına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Nitekim Cemiyetü'l Ulema'nın üyelerinden olan dönemin önemli isimlerinden Farhan Kasmi, cemiyetin artık İslam'ın ruhundan bahsetmediğini öne sürerek bu yapının artık batıl olduğunu ve cemiyet üyelerinin kendilerini Hindulara sattığını ifade etmiştir. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın ise Mahatma Gandhi'nin ekümenizm³ fikrini İslami bir kılığa bürüdüğünü belirterek haram işlediğini belirtmiş ve Âzâd'ın İslam ile Hinduizm'i eşit olarak gördüğünü iddia ederek ağır bir şekilde eleştirmiştir (Ahmad, s. 135). Öte yandan Mevdudi Âzâd'ı Gandhi ve Nehru ile bir tutarak gerçek İslam'ın baş düşmanı olduğunu ifade etmiştir (Ahmad, s. 201).

Mevdudi'nin bu yaklaşımı, girişilecek olan milliyetçilik temalı bağımsızlık mücadelesinin uzun vadede Müslümanlar için zarar getirme endişesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim Mevdudi, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslümanların kimliğinin ve her türlü çıkarlarının korunması gerektiğini savunmuştur. Mevdudi üzerine yaptığımız geniş okumalarda kendisinin Müslümanların İslami bir sistemde yaşaması gerektiğine dair olan ısrarı da Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Hint milliyetçiliği bağlamında gerçekleştirilecek olan bağımsızlık mücadelesine karşı olmasının gerekçeleri arasında sayılması mümkündür.

³ Dini çoğulculuk.

4.3. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Siyasi Düşünceleri

Söz konusu dönemde Âzâd'ın yalnızca dini düşünceleri değil, öte yandan siyasete dair düşüncelerinde de değişimler yaşanmaktaydı. O dönemde Hindistan'ın genel valisi olan Lord Curson, Bengal'i iki bölgeye ayırma kararı almıştı. Bengal, siyasi olarak Hindistan'ın en gelişmiş bölgesiydi. Öte yandan Bengal'de yaşayan Hindular, Hindistan'ın siyasi uyanışında öncülük etmekteydiler. Bölgede artan Müslüman nüfusunun Hinduları olumsuz etkileyeceğinden endişe eden Lord Curzon Hindular ile Bengal Müslümanları arasında kalıcı bir bölünme yaratacağı inancıyla eyaleti bölmeye karar verdi (Âzâd, s. 15). Söz konusu dönemde Hindistan topraklarının bölünmesine karşı olan Âzâd, Hindistan'ın bağımsız bir yönetime kavuşması için mücadele eden örgütlerle ilişkilere girdi. Bu doğrultuda ilk olarak devrimci işçilerin öncü ismi olan Shyam Sundar Chakravarty ile temasa geçti. Onun sayesinde de diğer devrimcilerle ve devrimci gruplarla da tanışan Âzâd, siyaset arenasında varlığını arttırmaya devam ediyordu (Âzâd, s. 16)

Ancak Hindu devrimciler, bağımsızlıklarının önünde Müslümanları engel olarak görmekteydiler ve bunun için de Müslümanlara karşı çalışmalar yapılması gerektiğine inanıyorlardı. Müslüman olarak onların arasına ilk katıldığında devrimcilerin şaşırdıklarını ve bazılarının kendisini kabul etmede tereddüt yaşadığını belirten Âzâd, zaman içerisinde düşüncelerini paylaştıkça kendilerini kabul ettiklerini belirtmektedir (Güngör, 1999, s. 289). Âzâd, Müslümanlarla birlikte çalışmanın neticesinde zamanla onların da Hindistan'ın bağımsızlık sürecine katkı sağlayacağına inanmaktaydı. Aktif Müslüman karşıtlığının ancak bölgeye kaos getireceğini düşünmekte, devrimci gruplarla Müslümanlar arasında bir diyalogun sürekli devam etmesi gerektiğini belirtmekteydi (Âzâd, s. 16).

Hint milliyetçiliği bağlamında ise düşüncelerinin şekillenmesinde 1908 yılında çıkmış olduğu uzun bir seyahatin neticesinde Mısır ve Türkiye'de tanışmış olduğu Jön Türkler etkili olmuştur (Alvi, s. 9). Jön Türklerin milliyetçi söylemlerinin neden Hintli Müslümanlarda bulunmadığından yakınlıkla Jön Türklerin, Hintli Müslümanların milliyetçi taleplere ya kayıtsız kalmalarına ya da karşı çıkmalarına şaşırdıklarını, Hintli Müslümanların özgürlük için milli mücadeleye öncülük etmeleri gerektiği görüşünde olduklarını ve Hintli Müslümanların neden sadece İngilizlerle aynı

düşüncede olduklarını anlayamadıklarını ifade etmiştir (Âzâd, s. 17). Bu görüşmelerin ardından Hintli Müslümanların ülkelerinin siyasi bağımsızlığı adına Hintlilerle iş birliği yapması gerektiğine daha fazla ikna olan Âzâd, Hindistan'a dönmesinin ardından siyasi hayata daha da aktif bir şekilde katılma kararı aldı. Bu doğrultuda düşüncelerini aktarmak ve güçlü bir kamuoyu oluşturmak adına Âzâd, 1912 senesinde el-Hilâl isimli haftalık gazete çıkarma kararı aldı. El-Hilâl gazetesinde yeni bir İslami söylemin elzem olduğuna dair vurgu yapan Âzâd, İslami tecdid ve ihya düşüncesini savunmaktaydı. Âzâd'ın bu düşüncesinde bir taraftan Reşid Rıza gibi dönemin önemli tecdid ve ihya düşünürlerinin etkisi, diğer taraftan da Jön Türklerin tesiriyle de Hint milliyetçiliğinin savunuculuğunu yaptığı görülmektedir.

Kısa bir süre içerisinde el-Hilâl gazetesine yönelik talepte ciddi artışlar yaşanmıştı. Gazetenin deklare ettiği Hint milliyetçiliğinin tesiri, Müslümanlar arasında hızla yayılmaya başlamıştı. Dönemin Müslüman siyasetinin lideri konumunda olan Aligarh partisi, İngiliz yönetimine sadakati telkin etmekte; Müslümanların da İngiliz Krallığına sadık olmasını talep etmekteydiler. El-Hilâl gazetesinde ortaya çıkan ve hızlıca Hintli Müslümanlar arasında yer edinen milliyetçi söylem, gazeteyi Aligarh partisinin hedefine oturtmuştu. Dergide Âzâd şunları dile getirmekteydi:

Hintli Müslümanlar, İngiliz hükümetinin siyasetini kör gibi izlemişlerdir. Ülkede gerçek aktif grup olan Hindularla bütün ilişkilerini koparmışlardır. Hinduların bir çoğunluk olduğu ve onlarla birlikte gidersek onların bizi ezeceği hususunda uyarıldık. Sonuç, başka türlü Müslümanların mızraklarının hedefi olmuş olması gereken hükümetin, bundan esirgenmesi ve onun yerine kendi komşularının hedef olması idi. Gelin Hindulardan korkmayalım. Korkulacak, sadece Tanrıdır. Hindistan'da yaşamak istiyorsanız, komşularınızı kucaklamanız gerekir. İş birliğinde onlar tarafından herhangi bir engel varsa, sadece onu önemsemeyin. Başkaları size iyi davranmazsa bile, bir beyefendi gibi davranmak zorundasınız...

Kölelik bağlarının özgürlük rüzgarlarıyla parçalanmış olacağı zamanın bir gün gelecek olduğu kesindir. O zaman, Müslümanlar hakkında ne yazılmış olabileceğini kavriyor musunuz? Açgözlü yöneticilerin elinde bir oyuncak ya da yabancıların zevki için bir demet oyun kartı olarak hizmet eden uğursuz bir cemaat olduğu yazılmış olacak. Savaş borusu çaldığında, Müslümanların savaş meydanını terk ettiği ve kendilerini mağaralara sakladığı söylenecektir (Güngör, s. 290).

İlk başlarda ekonomik baskılarla yıldırıma çalıştıkları el-Hilâl gazetesini 1914 yılında ülkede çıkan savaşı bahanesiyle matbaalarına el koyarak kapattılar. Bu olaydan 5 ay sonra Âzâd, el-Belâğ isimli bir matbaa kurarak dergi hayatına ve söylemlerine hız kesmeden devam etti. Âzâd'ın yeniden çalışmalara başlamasının ardından kendisine engel olamayacaklarını anlayan yöneticiler, kendisini 1916 yılının Nisan ayında

Kalküta'dan sürgün ettiler. Aynı dönemde Pencap ve Delhi gibi politik olarak öneme sahip bölgelere de girişi yasaklanan Âzâd, zorunlu olarak Ranchi bölgesine gitti ve burada tutuklandı. Âzâd, Ranchi'de gözaltında bulunduğu sürede dönemin Hindistan siyasetinde önemli bir yere sahip olan ve Hindistan bağımsızlık sürecinin önemli bir figürü olan Gandhi, kendisini ziyaret etmek istedi. Ancak hükümet tarafından görüşme izni verilmedi. Bunun neticesinde de Ocak 1920 senesinde serbest bırakılmasının ardından Gandhi'yle ilk görüşmesi Delhi'de gerçekleşmiş oldu. Söz konusu dönemde Hindistan Hilafet Hareketine katılmış olan Âzâd, ayrıca Bengal Bölgesi Hilafet Kongresi'nin de başkanlığını yürütmekteydi. O dönemde artan İngiliz baskısına karşı Gandhi'nin önerisiyle tüm hükümet faaliyetlerini, mahkemelerin ve eğitim kurumlarının boykot edilmesini, Hindistanlıların hizmetlerden istifa etmesini ve yeni oluşturulan yasama meclislerinde yer almayı reddetmesini de kapsayan kitlesel bir boykot hareketi başlatıldı. Gandhi'nin önerisini anlatmasının ardından Âzâd, kendisinin de sivil itaatsizlik eylemine geçişin hareket noktası sadedindeki düşüncelerini şöyle ifade etmekteydi:

Gandhi önerisini anlatır anlatmaz, söz konusu önerinin yıllar önce Tolstoy tarafından ana hatları çizilen program olduğunu hatırladım. 1901'de bir anarşist İtalya Kralı'na saldırmıştı. O sırada Tolstoy, anarşistlere karşı uygulanacak şiddet yönteminin ahlaki açıdan yanlış ve politik olarak çok az işe yaradığını söyleyen açık bir mektup gönderdi. Bir adam öldürülürse, her zaman onun yerini bir başkası alırdı. Aslında şiddet her zaman daha büyük şiddeti doğurmuştur (Âzâd, s. 18-19).

Ebu'l Kelâm Âzâd, Mahatma Gandhi tarafından İngiliz sömürge yönetimine karşı başlatılan şiddetsiz içermeyen eylem biçimi olan sivil itaatsizlik eylemlerinin İslam ile çelişmediğini öne sürerek Hint Müslüman toplumunu da bu eylemlere dahil etmeyi başarmıştır. Âzâd'ın bu tutumu, sivil itaatsizlik eylemlerini dini olarak meşrulaştırarak Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmak için başlatılan ülke çapındaki eylemlerde Hint-Müslüman iş birliğini ortaya çıkarmıştır (Alvi, 2021). Bu doğrultuda Âzâd, Gandhi liderliğinde ortaya konulan Satyagraha hareketi için milyonlarca Hintli Müslümanı bir araya getirmiştir.

Söz konusu iş birliği 1920'li yılların başlarında süreç içerisinde gelişerek İngiliz mallarını ve batılı giyim kuşamı da kapsayacak boyutlara ulaşmış. Boykotun giderek büyümesi neticesinde bölge üzerindeki kontrolü kaybetmekten endişe eden İngiliz hükümeti bölgeye taht varisini gönderme kararı aldı. Hint Müslümanları üzerinde

önemli etkiye sahip olan Hint Ulema Cemiyeti, ilgili ziyarete boykot kararı aldı. Bunun neticesinde de İngiliz hükümeti bölgesel olarak toplantı ve konuşma yasağı kararı aldı. Söz konusu yasağa karşı itaat etmeme kararı alan Âzâd ve beraberindeki 50 binden fazla insan göz altına alındı. Yaklaşık iki yıl cezaevine kalan Âzâd, Ölümsüz Müdafaa olarak isimlendirilen tarihi savunmasını bu süre zarfında gerçekleştirmiştir (Kardaş, s. 20-21).

Âzâd'a göre Müslümanların milliyetçi duygulara karşı takındığı olumsuz tavrın aslında İngilizlerin bölgedeki emellerine hizmet etmekteydi. Âzâd'ın Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde takınmış olduğu bu tavra ise dönemin önde gelen Müslüman liderlerinden Mevdudi karşı çıkmıştı. Mevdudi'ye göre Müslümanların siyasi güç, nizam ve irade kazanmadıkları sürece bağımsızlık hareketine milliyetçi duygularla katılmaları büyük bir hataydı. Onun bu düşüncesinin gelişmesinde Gandhi'nin bağımsızlığı Müslümanlarla ya da Müslümanlara rağmen kazanacaklarını ifade etmesi olmuştu (Nasr, s. 45).

Âzâd'ın Tolstoy'un sivil itaatsizlik düşüncesine benzer bir düşüncüyü Gandhi'nin tutumunda bulması, kendisiyle Gandhi arasında Hindistan'ın bağımsızlığı adına ortak bir mücadelenin başlatılmasına olanak sağlamıştır. Gandhi gibi Âzâd da Hindistan'dan bağımsız olarak bir Pakistan devletinin kurulmasını, Müslümanların Hindistan'dan vazgeçmesi olarak yorumlamaktaydı. Bu doğrultuda Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Hindular ile Müslümanların ortak şekilde mücadele etmesi gerektiğini düşünmekteydi (Sunar vd., 2020, s. 112). Bağımsız ve birleşik Hindistan yolunda sergilemiş olduğu bu tavır, Hindistan'dan ayrılarak kurulan ve Müslüman bir devlet olan Pakistan'a rağmen kendisinin Müslüman kimliğiyle bağımsız Hindistan'ın Eğitim bakanı olmasına olanak sağlamıştır.

4.4. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Cihad Düşünceleri

Ebu'l Kelâm Âzâd'ın cihad hakkındaki düşünceleri, Osmanlı hilafetiyle yakından ilişkilidir. Osmanlı Devleti'nin düşüşe geçtiği ve Hilafet kuruma yönelik ortaya çıkan tehditlere bir yanıt olması amacıyla Ebu'l Kelâm Âzâd ve bir grup düşünür öncülüğünde Hilafet Hareketi kurulmuştu. Hilafet Hareketi ile birlikte bölgedeki emperyalizm karşıtlığı ve İslam'ın Hindistan'da ifade edilmiş biçimi çeşitlenmeye

başlamış; hareketin siyasi amaçlarının dahi ifade ediliş biçimlerinde de İslami semboller kullanılmaya başlanılmıştı. Ortaya konulan bu çaba neticesinde Hilafet Hareketi, toplumsal dönüşümü ve bölgedeki İslami grupların öncülerini etkilemeyi başarmıştı (Nasr, s. 43). Panislamizm düşüncesini benimseyen hareket, bu amaçla Hintli Müslümanların kapılmış oldukları ümitsizliğe psikolojik olarak destek olmak ve milli kimliklerini kazanmaları için çaba sarf etmiştir (Sunar, s. 4:84). Öte yandan Âzâd öncülüğünde İngilizler tarafından Hint toplumuna uygulanan baskıya tepki olarak da Hindistan Hicret Hareketi ortaya çıkmıştır.

Söz konusu hareketlerden ilki olan Hilafet Hareketi'nin öncüleri, 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin dini ve siyasi statüsünün ve halifenin haklarının korunması teklifini dönemin İngiltere Başbakanı olan Lloyd George'a iletti. Hilafet Hareketi'nin talebinin sert bir şekilde reddedilmesi üzerine İngilizlerin kendilerine karşı takındığı tutum neticesinde Hintli Müslümanlar arasında Hindistan'ın daru'l-Harp olup olmadığı tartışmaları başladı. Ancak Ebu'l Kelâm Âzâd öncülüğünde bir grup, Hindistan'ın artık bir daru'l-harp olduğunu ve Afganistan'a hicretin vacip olduğunu düşünmekteydi. Bu minvalde bir fetva yayınlayan Âzâd, yalnızca geçerli bir mazereti olanlar ve Hindistan'da kalarak bağımsızlık mücadelesini sürdüreceklerin ülkede kalması gerektiğini belirtti (Özcan, s. 108-109).

Öte yandan Âzâd, söz konusu dönemde Hilafet kurumuna yönelik tehditlere ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik saldırılara bir yanıt olarak Hintli Müslümanlara, mevcuttaki zulme karşı silahlı cihadın başlatılması gerektiğini savunan konuşmalar ve yayınlar yaptı. Bu doğrultuda Mes'ele-i Hilafet isimli kitabında her ne kadar cihadın temelde savunma amacı taşıdığını ifade etse de küresel bir barış sağlanana kadar saldırı amaçlı savaşı kapsayacak kadar cihad tanımını genişlettiği görülmektedir (Rahman, 2018, s. 23).

I. Dünya Savaşı sırasında yapmış olduğu konuşmasında Âzâd, Allah'a, Peygamberine ve kitaplarına inanan tüm gerçek Müslümanların cihad etmelerinin farz olduğunu belirterek, evvela kişinin malıyla, ardından canıyla cihat etmesi gerektiğini vurgulamış; Osmanlı Devleti'nin galibiyeti için mücadele etmiştir (Rahman, s. 25). 1921 tarihinde Hilafet Kongresinde gerçekleştirmiş olduğu konuşmada, Müslümanların kendilerine saldırmayan ve kendilerini evlerinden çıkarmayanlara

karşı dostane bir ilişki içerisinde bulunması gerektiğini; İngiliz hükümetinin ise dünya genelinde Müslümanların çıkarlarına aykırı davrandıkları için onlarla savaşılması gerektiğini savunmuştur (Rahman, s. 24).

Âzâd'ın o dönemde fiziksel cihadı öncesinin en temel sebebi, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının, İslam dünyası için bir yıkım olacağına dair kaygısıdır. El-Hilâl Dergisinde yayınlamış olduğu bir yazısında şunları ifade etmektedir:

Allah korusun eğer Türkler bu büyük musibete dayanamazsa onun onurunun yok olması İslam Dünyası'nın cenazesinin kaldırıldığı gün olacak. Acaba Avrupalı müşrikler altı asırdır tevhid sesinin yükseldiği İstanbul camilerinin minarelerinde putperestliğin sancağını mı dalgalandıracaklar. Eğer Müslümanlar kendi varlıklarını kurtarmak istiyorlarsa cihat etsinler. Hak ve adaletin kıyamı için, malları ve kendileri için kan akıtsınlar. Beş vakit namaz onlar üzerine farz olduğu gibi cihatta onlara farz kılınmıştır. İster alt-kıta Müslümanları olsun ister Arap ister Türk, Avrupa'ya karşı cihat etmeleri gerekir. Bu cihat mal ile, dil ile, nefis ve can ile de olabilir. Bu nedenle bizim Allah yolunda cihat için hazır olmamız gerekir (Kardaş, s. 98).

Âzâd, her ne kadar hilafet kurumunun sürdürülmesi adına silahlı bir cihattan yana olsa da Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde tamamen farklı bir tavır takındığı görülmektedir. Âzâd'ın söz konusu dönemde cihadın sadece silahlı bir mücadeleden ibaret olmadığını, adalet, hakikat ve insan hakları arayışını, köleliğin kaldırılması gibi şeylerin de cihad kapsamında olduğunu düşündüğünü görmekteyiz. Ona göre cihad, ilk olarak bir iç mücadeledir ve kişinin kendi egosu, düşünceleri ve arzularıyla savaşmasını içermektedir. Öte yandan Ölümsüz Müdafaasında şu sözlere yer vermektedir:

Allah kuluna kâfi mi değildir? Ondan başkalarıyla seni korkutmak isterler, Allah'ın dalalete saptırdıklarını kimse yola getiremez." Peygamberimiz de buyuruyorlar ki: "Şühedanın en hayırlısı Hamza'dır. Ve zalim bir İmam'a karşı kalkarak emr ve nehy edip katledilenlerdir." Yine peygamberimiz buyuruyor ki: "Cihadın en hayırlısı zalim bir sultana söylenen hak sözüdür. Peygamberimiz ashabından her nerede olurlarsa hakkı söylemeleri için ahd alırdı (Alvi, s. 6).

Diğer taraftan Âzâd, eğitim ve kültür alanlarında da cihadın önemini vurgulamaktadır. Eğitim ve bilginin Müslümanların kendilerini güçlendirmeleri ve toplumsal değişim yaratmaları için güçlü araçlar olduğunu belirten Âzâd, İslam'ın özünü anlayamayan ve cehalete düşen Müslümanların zayıfladığını ve geri kaldığını iddia eder. Bu nedenle Müslümanların eğitim ve kültürel faaliyetlerle kendilerini güçlendirmelerini ve İslami değerleri yaymalarını savunmaktadır. Bu minvalde Âzâd'ın kabul ettiği cihadın

dindar, erdemli ve genel olarak kâmil bir insan olmak için kişinin kendi nefsiyle giriştiği şiddet içermeyen cihad olduğu anlaşılmaktadır (Alvi, s. 138).

Âzâd'ın cihat düşüncesinde ortaya koymuş olduğu iki farklı tavrın Hilafet kurumu ile kurmuş olduğu duygusal bağdan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Âzâd, Osmanlı hilafetinin yıkılmasının dünya Müslümanlarına yönelik baskıların artmasına sebebiyet vereceğini düşünerek Osmanlı Devleti'ni savunmak adına silahlı bir cihadın elzem olduğu sonucuna varmıştır. Ancak Âzâd, Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde ise tamamen silahsız bir mücadelenin öncüsü olmuş; bu doğrultuda Kur'an'ın diğer din mensuplarına karşı hoşgörüyü emrettiğini ve her türlü zorlamayı da yasakladığını belirterek insanları sevgi ve merhamete davet etmiştir (Nurcholis, s. 15). Bu tavrına paralel olarak Gandhi tarafından ortaya konulan Satyagraha eylemlerine de dahil olarak Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde aktif rol oynamıştır.

4.5. El-Hilâl Dergisi

Siyasi mücadelesine aralıksız bir şekilde devam eden Âzâd, Hintli ve Türkiyeli Müslümanlarla kurduğu iletişimin ardından Hindistan'ın bağımsızlığı sürecinde Müslümanları bilinçlendirmek adına kamuoyu oluşturulması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bu durumun bir eksiklik olduğunun farkında olan Âzâd, şunları ifade etmiştir: “Orta Doğu'ya yapmış olduğum seyahatler sırasında... Hindistan'ın istiklali için çalışmak ve yeni bir hareket başlatmak gerektiğine inandım. Önce bu hususta kamuoyu oluşturmak ve bunun için de bir gazete çıkarmak lazımdı (Sunar, s. 4:254).”

Bu doğrultuda el-Hilâl matbaasını kuran Âzâd, 1912 yılının haziran ayında el-Hilâl dergisinin ilk sayısını yayınladı (Âzâd, s. 19). 1916 yılında el-Hilâl dergisinin kapatılmasının ardından el-Belâğ dergisinin yayın hayatına başlayan Âzâd, Hintli Müslümanlar üzerinde etkin bir kamuoyu oluşturmayı amaçlıyordu.

El-Hilâl Dergisi, Ebu'l Kelâm Âzâd öncülüğünde Hindistan'da bulunan Müslümanların siyasi ve toplumsal alanda sesini yükseltmeleri amacıyla yayınlanan bir dergidir. 1912 yılında yayın hayatına başlayan dergi, Hindistan'da Müslümanların bağımsızlık hareketine aktif olarak katılması noktasında teşvikte bulunuyordu. İlk sayısından itibaren İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını sert bir

şekilde eleştiren dergi (Kardaş, s. 65) Müslüman toplumun sosyal, dini ve siyasi konularda da bilinçlenmesini amaç edinmişti. Bu doğrultuda dergide Muhammed İkbâl, Şiblî Nûmani, Muhammed Miyan Dehlavi, Mevlâna Muhammed Ali, Cemâleddin el-Afgâni gibi önemli İslam düşünürlerinin de yazıları yayınlanmıştır. Kısa süre içerisinde Hindistan genelinde büyük bir popülerliğe ulaşan dergi, vaaz etmiş olduğu milliyetçi söylemlerle kitleler arasında devrimci bir heyecanın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Âzâd, s. 20).

4.6. El-Belâğ Dergisi

El-Hilâl Dergisi'nin hükümet tarafından halkı isyana teşvik gerekçesiyle kapatılmasının ardından halkı bilinçlendirme çalışmalarına ara vermeden devam etmek isteyen Âzâd, 1915 yılının kasım ayında el-Belâğ isimli yeni bir dergi çıkardı (Âzâd, s. 20). Bu dergi aracılığıyla Müslümanları birlik ve beraberliğe davet eden Âzâd, Müslümanlar arasındaki dayanışmayı güçlendirerek Hindistan'daki İngiliz sömürmesine karşı bilinçlendirmeye çalışıyordu. Bunu yaparken Âzâd, Hint milliyetçiliğini ve Hindu-Müslüman birliğine dayalı fikirleri de yayma amacı taşımaktaydı (Alvi, s. 9).

El-Belâğ Dergisi, İslam düşüncesini ve değerlerini yaymak için yazılar, şiirler, makaleler ve denemeler içermekteydi. Bu doğrultuda İslam'ın sosyal, siyasal ve ahlaki konularına odaklanmış ve Müslüman toplumunun karşılaştığı sorunlara çözüm önerileri sunmaktaydı. Dergide, Hintli Müslümanların uğradığı zulüm ve baskılar yanı sıra Türkiyeli, Mısırlı ve Afganistanlı önemli İslam düşünürlerinin de yazılarına yer veren Âzâd, genel hatlarıyla özgürlük ve evrensel bilimin önemine dair yazılar yayınlamaktaydı (Ataöv, 1995, s. 73). Ancak dergi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hükümet tarafından Âzâd'ın siyasi faaliyetlerini durdurmak amacıyla sürgüne gönderilmesiyle birlikte yayın hayatına son verdi (Özcan, s. 335-336).

4.7. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Sivil İtaatsizlik Düşüncesi

Ebu'l Kelâm Âzâd, Mahatma Gandhi'nin öncülüğünde İngiliz sömürmesine karşı bağımsızlık amacıyla başlatılan sivil itaatsizlik eylemlerine aktif bir şekilde katılmış; bu eylemler neticesinde de birçok kere hapis cezasına çarptırılmıştır. Kendisi her ne

kadar hilafetin devamlılığı hususunda silahlı bir mücadelenin elzem olduğunu savunmuş olsa da Hindistan'ın bağımsızlığının ancak ve ancak barışçıl bir direniş ve sivil itaatsizlik prensipleriyle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda Âzâd, sivil itaatsizlik fikrinin hükümete karşı yapıcı bir şekilde mücadele etmenin ve halkın haklarını savunmanın etkili bir yolu olduğuna inandığı görülmektedir.

Âzâd, söz konusu düşüncesini İslam dininden çeşitli dayanaklarla destekleyerek, “İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu (Yûnus Suresi, 19).” ayetinden hareketle diğer dinlerin kendi içerisinde bir hakikat barındırdığını, dolayısıyla karşılıklı bir sevgi dilinin inşa edilmesini savunmuştur.

Âzâd, hükümete karşı pasif direnişin gücünü vurgulamakta, terk-i muvalat⁴ yolunun ise en doğru yol olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Ortaya konulan itaatsizlik eyleminin temel amacının adil olmayan hükümeti devirmek olduğunu ifade eden Âzâd, eylemlerinin kendi içerisinde bir meşruluk barındırdığını düşünmektedir (Âzâd, s. 66). Bu eylemlerin neticesinde kendisine uygulanacak her türlü yaptırım da önceden kabul ettiğini ifade ederek (Âzâd, s. 65) eylemlerinin gerçek bir sivil itaatsizlik formuna uygun olduğunu ortaya koymuştur.

Öte yandan Âzâd'ın sivil itaatsizlik eylemlerinde sisteme topyekûn karşı olması, genel sivil itaatsizlik tanımlamalarıyla paralel değildir. Genel sivil itaatsizlik eylemi tanımlamalarında karşılaştığımız sivil itaatsizlik eylemlerinin sistemin tamamına değil, adaletsiz birtakım hukuksal düzenlemelere yönelik olması kabulü, aynı şekilde Gandhi'nin eylemlerinde de görülmemektedir. Nitekim ikili, Hindistan'daki İngiliz sömürgesine ve İngilizler tarafından kurulan yönetim sistemine ve hukuki zemine tamamen karşıt bir tavır içerisindeydiler.

Her ne kadar sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetsizliğin elzem olduğunu düşünse de Âzâd, mahkeme salonunda ölümsüz müdafaaasını gerçekleştirirken söylemiş olduğu birtakım sözler, kendisinin şiddet içermeden ortaya koymuş olduğu sivil itaatsizlik mücadelesiyle çelişmektedir. Nitekim Âzâd mahkeme salonunda meşhur savunmasını

⁴ Osmanlıca kökenli olan bu ifade teması kesmek, ilişkiyi bitirmek manasına gelmektedir.

yaparken “bugün sizlerin elinde düşmanlarımız elinde bulunan öldürücü silahlar bulursa, hepinizi savaşıma davet ederiz, halbuki sizin tek silahınız imanınız, vicdanınız ve fedakarlığınızdır (Âzâd, s. 73).” sözlerini sarf etmiştir.

Âzâd’ın bu söylemleri, ortaya koymuş olduğu sivil itaatsizlik eylemlerindeki şiddetsizliğin, aslında imkansızlıktan kaynaklandığını ve düşmanın elindeki imkanlara sahip oldukları takdirde insanları benzer şekilde mukavemete davet edeceğini göstermektedir. Bunun ise temelde sivil itaatsizlik eylemlerine uygun bir tavır olmadığı görülmektedir. Âzâd’ın bu yaklaşımı, yerine ve zamanına göre tavır takındığını göstermektedir. Nitekim Hilafet kurumunun ilga edilmesinin ardından silahlı bir cihadın elzem olduğunu düşünse de ardından Hindistan’da şiddet dışı eylemin öncüsü olmuştur. Bu ise kendisinin dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre aksiyon aldığını göstermektedir.

4.8. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın Etkileri ve Mirası

Hindistan’ın önde gelen Müslüman liderlerinden birisi olan Ebu'l Kelâm Âzâd, döneminin etkili düşünür, siyaset adamı, yazar ve eğitimcisidir. Özellikle Hindistan’ın bağımsızlık mücadelesinde oynadığı aktif rol ve Müslümanları sürece dahil etme noktasındaki almış olduğu aksiyon, kendisinin bağımsızlık sürecinin etkin isimlerinden birisi olmasını sağlamıştır. Öte yandan farklı Müslüman coğrafyalardaki kanaat önderleriyle kurmuş olduğu diyaloglar (Âzâd, s. 19), yayınlamış olduğu dergiler ve gazeteler ile de Müslümanları bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu gazete ve dergiler aracılığıyla Müslümanların milliyetçilik düşüncesini benimsemesini amaçlayan Âzâd, böylece Hindistan’da İngiliz sömürmesine karşı başlatılan direnişte Müslümanları da sürece dahil etmiştir (Alvi, s. 10). Bu doğrultuda Müslüman ve Hindu topluluklarının bir araya gelmesini teşvik etmiş ve Hindistan’ın bölünmesine karşı çıkmıştır.

Âzâd’ın da yöneticiliğini yapmış olduğu ve Hindistan’ın bağımsızlık mücadelesine Müslümanların katılımını sağlamak amacıyla 1919 yılında Müslüman alimlerin öncülüğünde kurulan Cemiyetü'l Ulema-i Hind Derneği, bağımsızlık mücadelesinde takınılacak olan milliyetçi söylemi İslami temel üzerine oturtmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Cemiyet, Hz. Muhammed’in Medine’deki hicret yıllarında ortak düşmana

karşı Yahudilerle iş birliği yapmasını örnek göstererek Müslümanlar ile Hinduların tek bir millet olarak İngilizlere karşı mücadele edebileceğini ifade ettiler (Ahmad, s. 59). Kur'ân'da geçen *kavim* kelimesinin dini anlamda kullanılmadığını iddia eden Cemiyetü'l Ulema, kavmin, toprak, meslek veyahut dil bağlarına sahip olan topluluklara karşılık geldiğini belirttiler (Ahmad, s. 60). Âzâd'ın da öncülüğünde takınılan bu tavır, Hint milliyetçiliğine Müslümanların da dahil olmasını sağlayarak Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi için önemli bir adım olmuştur.

Öte yandan eğitimin, başlatılacak mücadelede en önemli silah olduğunu düşünen Âzâd, herkesin eğitim hakkına sahip olması ve Batı'daki teknik ilerlemeyi yakalayabilmek adına modern eğitimin yaygınlaşması için mücadele etmiştir. Nitekim kendisi geleneksel eğitim süreçlerinden geçmiş; bu eğitimin eksikliklerinin farkına varınca da kendisine nispet ettiği “*Âzâd*” mahlasıyla yeni bir düşünceyi benimsediğini deklare etmiştir (Âzâd, s. 16). Bu doğrultuda İslami eğitimin modern bilim ve teknolojiyle birleştirilmesi gerektiğini düşünerek Müslüman gençleri bu bilgiye erişmeleri noktasında teşvik etmiştir. Âzâd, Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından ülkenin ilk Eğitim Bakanı olarak görev yapmış, eğitim müfredatının gelişmesinde de aktif rol oynamıştır.

İslam'ın hoşgörü, adalet ve barış dini olduğunu savunan Âzâd, bu doğrultuda diğer dinlerin kendi içerisinde bir hakikat barındırdığını ve bundan dolayı da ortak ahlaki değerleri önceleyerek çok dinli Hint toplumunda birlikteliğin tesis edilmesini amaçlamıştır. Nitekim Fâtiha suresi tefsirinde “er-rahmani'r-rahim” ayetinde Allah'ın farklıları aşan yüceliğine atıfta bulunarak evrensel bir yaratıcı düşüncesine ulaştığı görülmektedir. Böylece tüm dinlerin temelde ortak değerlere hizmet ettiğini düşünerekten Hint toplumunda Müslüman-Hindu ayrımının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Âzâd'ın takındığı bu tutum, Hindistan bağımsızlık mücadelesinde Müslüman-Hindu ortak mücadelesinin tesis edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

BÖLÜM V

MAHATMA GANDHI’NİN DİNİ VE SİYASİ DÜŞÜNCELERİNİN ORTAYA KOYMUŞ OLDUĞU EYLEMLERE ETKİSİ

5.1. Mahatma Gandhi’nin Hayatı

Asıl adı Mohandas Karamchand Gandhi olan Mahatma Gandhi, İngilizlere karşı başlatılan Hindistan bağımsızlık mücadelesinin önde gelen isimlerindedir. 2 Ekim 1869 tarihinde Hindistan’ın Gucerat bölgesine bağlı olan Porbandar eyaletinde, Hindistan’ın küçük prensliklerinden birisi olan Rajkot Prensiğinin yönetiminde etkin olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası, Hindistan bölgesindeki küçük devletlerde racalara başbakanlık yapan bir adamdı (Gandhi, s. 37). Küçük yaşlarından itibaren geleneksel Hint kültürünün etkisiyle tanışan Gandhi, henüz o yaşlardayken et yememek, canlılara zarar vermemek, oruç tutmak gibi birtakım kültürel yaşam biçimlerine alışmıştı. Küçük yaşında almış olduğu kültürel eğitim, ileride başlatacağı eylemlerin de arka planını oluşturmaktaydı. Ancak Gandhi’nin asıl kimliği, babasının vefatının ardından 1888 senesinde hukuk eğitimi almak üzere gittiği İngiltere’de oluşmaya başlamıştır.

Sıkı bir dini gelenekten gelen annesi tarafından yoğun baskı altında tutulan Gandhi’nin İngiltere’ye gitmesi kolay olmamıştı. İngiltere’de gençlerin dini hassasiyetlerini kaybettiğini düşünen annesi, Gandhi’nin ülkeden ayrılmasına sıcak bakmıyordu. Gandhi’nin annesi her ne kadar Hint toplumundaki kast sistemine mensup bir gelenekten yetişmiş olsa da reformcu bir gelenek olan Pranami mezhebine mensuptu. Bu mezhep, İslam tasavvufunun ve Sihizm’in bazı yönlerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir mezhepti. Söz konusu mezhep, farklı dini yaklaşımları sentezlemesinden dolayı mensuplarına da bu bakışı vermesinin yanı sıra hayırseverlik ve barışı öncelemiş; et yemeyi, alkol gibi sarhoş edici şeyleri yasaklamıştı. Ayrıca gayri ahlaki ilişkileri de mensuplarına yasaklayarak iffetli bir hayat sürülmesini telkin etmekteydi

(Ahmed, 2019, s. 19). Bu sebepten dolayı Gandhi'nin annesi üç şey üzerine yemin ettiği takdirde İngiltere'ye gitmesine müsaade etti: şaraptan, kadınlardan ve etten uzak durmak (Gandhi, s. 51).

Annesinin müsaade etmesinin ardından İngiltere'nin önde gelen üniversitelerinden birisi olan College London üniversitesinde eğitim almaya başlayan Gandhi, Hint kimliği ve Hint kültürüyle İngiltere'de daha fazla bütünleşti. Gandhi'nin bu süreçteki temel dayanağı ise kutsal kitapları olan Gita idi (Akgün, 2006, s. 54). Ancak İngiltere'de kaldığı süre zarfında farklı dinleri ve düşünürleri tanımasının Gandhi'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir.

İlgili dönemde Hz. Muhammed'in cesaret ve takvasındaki samimiyetle tanışmış, öte yandan Tolstoy ve Thoreau gibi önemli şahsiyetlerin düşünceleriyle karşılaşmıştır (Özenç, 2006, s. 168). Bu ise Hindistan'da başlatacağı mücadelenin temel saiklerini oluşturmuştur. Bu doğrultuda kendisinin şiddetten ziyade barışçıl yollarla mücadeleye girişmesi, bu sürecin bir neticesi olarak anlaşılabilir. Nitekim Gandhi, Hz. İsa'nın mücadelesini en güzel şekilde ortaya konulmuş olan bir şiddet dışı direniş olarak nitelendirmiş, O'nun öğretisinin de sevgi kanununa geri dönüşten başka bir şey olmadığını belirtmiştir (Özenç, s. 169).

5.2. Mahatma Gandhi'nin Din Düşüncesi

İngiltere'de geçirdiği süre boyunca Gandhi'nin dini düşüncesinde en önemli değişim, Teosofi Cemiyeti ile birlikte oldu. Teosofilerin asıl amacı, Batı dünyasında gelişen bilimleri mevcuttaki dinlerle uzlaştırmak idi. Bunu yaparken daha çok Hinduizm ve Budizm'den yararlanmaktaydılar. Onlara göre tüm dinler ortak bir kaynaktan zuhur etmişti. Böylece Teosofiler, bir tür bilimsel maneviyat olan Hristiyanlık ve diğer inanç sistemlerinin unsurlarıyla kaynaşmış, modernize edilmiş, reforme edilmiş bir Hinduizm biçimi önermekteydiler (Ahmed, s. 27). Söz konusu düşüncelerle zihin dünyasını şekillendiren Gandhi'ye göre tüm dinlerin tek bir amacı vardı: yeryüzünde sevgiyi ve barışı tesis etmek.

Ortak amacın sevgi ve barış olması, dinler arasındaki farklılıkların da görünür olmaması gerektiğine yönelik Gandhi’de yeni bir düşüncenin oluşmasına sebebiyet verdi. Bu doğrultuda Gandhi, “Vedaların Tanrı'nın ilham edilmiş Sözü olduğunu söylemenin anlamı neydi? İlham aldılarsa, neden İncil ve Kuran da olmasın? (Gandhi, s. 71)” sözleriyle, tüm dinlerin kendi içerisinde bir hakikat barındırdığını düşünmekteydi. Bu sebepten dolayı dinler arasındaki mevcut farklılıklardan kaynaklanacak bir ayırımın doğru olmadığını ve tüm insanların aynı olduğunu, farklı dinlerin ise aynı noktada birleşen farklı yollara sahip olduğunu kabul etmekteydi. Bu ortak amaçtan hareketle Gandhi, aynı hedefe varıldığı sürece farklı yollardan gitmenin herhangi bir önem içermediğini ifade ederek (Gandhi, s. 146) kendisinin dini düşüncesinden hareketle Hindistan’ın bağımsızlık sürecinde başlattığı mücadelesinin ana hatlarını ortaya koymaktaydı.

Gandhi’nin kurmuş olduğu aşramda benimsemiş olduğu herhangi bir din ayırımının yapılmaması ilkesinin temelleri, kendisinin bahsi geçen dini düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Ona göre tüm kutsal yazılar, akıl ve gerçeği aşmamakla birlikte akılı arındırmak ve gerçeği aydınlatmak için vardır. Tüm bunlara ışığı veren şey ruhtur. Bu ışığa ulaşmak için Gandhi, insanları kirleten günahlardan arınmak gerektiğini, kimseye karşı üstünlük iddiasında bulunulmaması, şiddetsizliğin ve sevginin izinin sürülmesi gerektiğini düşünmektedir (Gandhi, s. 157).

5.3. Mahatma Gandhi’nin Din ile Siyaset Arasında Kurmuş Olduğu İlişki

Mahatma Gandhi’nin din anlayışına göre, gerçekleştirilen dini pratikler yalnızca ibadet alanına hapsedilmemeli; aksine insan hayatının her alanına nüfuz etmeliydi. İnsanların bireysel bir şekilde hayatının her alanında uygulamış olduğu dini pratikler neticesinde inanç ve değerlerin toplumun düzenine somut bir şekilde yansımaları gerektiğini düşünen Gandhi, adalet, eşitlik, şiddetsizlik gibi evrenselleştirdiği değerlerle siyasi düşüncesini de oluşturmuştu. Gandhi’ye göre siyaset, varlığın bir parçasıydı ve dinden bağımsız ortaya konulan herhangi bir siyasi yaklaşımın herhangi bir kıymeti yoktu (Dalton vd., 2012, s. 28).

Gandhi’nin takındığı bu tavır, siyaset ile insan varlığı arasından din merkezli bir ilişki kurulmasına imkân sağlamaktaydı. Bu doğrultuda Gandhi, ortaya koymuş olduğu

bağımsızlık mücadelesine bir nevi dini hüviyet kazandırdığı görülmektedir. Bu bağlamda Gandhi, siyasi ortaklık nazarında Müslümanlar ile Hinduların özgürlüğü düşünmeye cüret etmeden önce birbirlerini sevmesi gerektiğini, birbirlerinin dinine, önyargılarına ve hurafelerine hoşgörülle yaklaşmaları ve birbirlerine güvenecek kadar cesur olmaları gerektiğini belirtmiştir (Dunchan, t.y., s. 198).

Öte yandan Mahatma Gandhi tarafından ortaya konulan sivil itaatsizlik eylemlerinin, kendisinin mensubu olduğu Hinduizm ile örtüştüğü görülmektedir. Nitekim sivil itaatsizlik kavramının kökeni olarak kabul edilen birçok prensip Hinduizm’de bulunmaktadır. Örneğin ahimsa (zarar vermemek), satya (doğruluk) asteya (çalınmamak) daya (şefkat) gibi kavramların yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda Gandhi, Hinduizm’in ahimsa ve satya prensiplerine dayalı olarak sivil itaatsizliği ve açlık grevlerini, İngilizlerin sömürgeci tavrına karşı bir silah olarak kullanmıştır (Gümrükçüoğlu, s. 383).

Gandhi’nin din düşüncesi detaylı incelendiğinde, kendisinin yasalar etrafında şekillenmiş bir din tartışmasını aşarak doğrudan Tanrı ile insan arasında bir ilişki kurmaya çalıştığı görülmektedir. Ona göre “din sonuçta her bireyin meselesidir ve sonra da bir gönül meselesidir, o halde ona ne isim verirseniz verin, en şiddetli ateşin ortasında insana en büyük teselli veren Tanrı’dır (Gandhi, s. 230).”

Söz konusu dönemlerde İngilizler tarafından sömürü altında olan Hindistan’ın bağımsızlığı için mücadele eden Gandhi, “bir kişi diğer insanlar aracılığıyla bir kişidir (Gandhi, 2007, s. 3)” sözüyle insanları ortak bir mücadelede buluşturmaya çalışmaktaydı.

Gandhi tarafından ortaya konulmak istenen tüm Hint halkının dahil olduğu ortak bağımsızlık mücadelesinin önündeki büyük engellerden birisi Hindistan’ın çok dinli yapısıydı. Bu sebepten dolayı oluşabilecek herhangi başarısızlıktan çekinen Gandhi’nin dinleri aşan bir Tanrı anlayışı etrafında insanları bir araya getirmenin yollarını aradığı görülmektedir. Onun bu tavrı, bağımsızlık sürecinde farklı dinlere mensup insanlarla girmiş olduğu ilişkilerde kendisini göstermektedir. Gandhi’nin Müslümanlarla kurmuş olduğu ilişkilerde de bu tavrı net bir şekilde görülmektedir. Bu doğrultuda Gandhi’nin şu sözlerine yer verilmesi gerekmektedir:

...Uzun zaman önce, dua ederek gerçekleştirmiş olduğum araştırmalardan, çalışmalarından ve görüşebildiğim birçok insanla yaptığım müzakerelerden sonra, tüm dinlerin doğru olduğu ve aynı zamanda hepsinde bazı hatalar bulunduğu sonucuna vardım ve kendi dinime sahip çıkarken, diğerlerine de Hinduizm kadar değer vermeliydim. Dolayısıyla, Hindu isek bir Hıristiyan'ın Hindu olmaması, Müslüman isek bir Hindu ya da Hıristiyan'ın Müslüman olmaması için dua edebiliriz; hatta insanların din değiştirmesi için gizlice dua bile etmemeliyiz; ancak en içten duamız bir Hindu'nun daha iyi bir Hindu, bir Müslüman'ın daha iyi bir Müslüman ve bir Hıristiyan'ın daha iyi bir Hıristiyan olması için olmalıdır.

Hinduizm'i, diğer dinleri kendi dinim gibi severek genişletiyorum. Bir kişinin başka bir kişinin vesilesiyle din değiştirmesine inanmıyorum. Benim çabam asla bir başkasının inancını zayıflatmak değil, onu sahip olduğu kendi inancının daha iyi bir takipçisi yapmak olmalıdır. Bu, tüm dinlerin hakikatine inanmak ve onlara saygı duymak anlamına gelir. Hiç kimse diğer dinleri saygıyla incelemenin kendi dinine olan inancını zayıflatacağı ya da sarsacağı korkusuna bir an bile kapılmamalıdır. Hindu felsefe sistemi tüm dinleri içlerinde hakikat unsurları barındıran dinler olarak görür ve hepsine karşı saygı ve hürmet dolu bir tutum sergilenmesini emreder. Diğer dinlerin incelenmesi ve takdir edilmesi kişinin kendi dinine olan saygısının zayıflamasına sebebiyet vermemelidir; bilakis bu, kendi dinine olan saygısının diğer dinlere de yayılması anlamına gelmelidir (Gandhi, s. 228).

5.4. Mahatma Gandhi'nin Afrika Tecrübesi

Gandhi'nin Afrika tecrübesi, onun düşüncelerini şekillendiren ve eylem modelini oluşturan temel unsurları içerir. Afrika deneyimi, kendisinin adalet, insan hakları ve ırkçılıkla mücadele gibi konulara olan duyarlılığının artmasına ve gelecekteki eylemlerinin de şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Gandhi'nin Afrika tecrübesinin ırk ayrımcılığına karşı sivil itaatsizlik ve pasif direnişin ilkelerini uygulamasına yol açtığı bilinmektedir.

İngiltere'de hukuk eğitimi aldıktan sonra Hindistan'a geri dönen Gandhi, burada daha fazla durmayarak 1893 tarihinde bir şirketin danışmanı olmak üzere Güney Afrika'ya gitti. Ülkenin Durban eyaletinden Proteria bölgesine gitmek için bir trenin birinci kompartımanında bilet almasına rağmen ırkçılığa uğrayarak üçüncü kompartımana alınmaya çalışılmasıyla birlikte Gandhi, Hindistan'a geri dönmeyi düşündü. Ancak bunun bir korkaklık olacağını düşünen Gandhi, Proteria'ya gitmek üzere yola çıktı. Ancak bu yolculuk neticesinde de tekrardan ayrımcılığa uğrayan Gandhi, kararlı bir şekilde Güney Afrika'da kalması ve haksızlığa karşı mücadele etmesi gerektiğine eskisinden daha fazla inanmaya başladı (Solak, s. 71).

Güney Afrika'da geçirdiği süreç ve giriştiği mücadele, kendisini Hindistan'ın liderliğine hazırlaması noktasında oldukça önemliydi. O dönemde Güney Afrika'da beyazlar tarafından Hintlilere ve Siyahilere karşı büyük bir ırkçılık söz konusuydu.

Var olan ırkçılığı yasal bir statüye dayandıran beyazlar, yönetimi ve ülkenin en büyük gelir kaynakları olan madenlerin kontrolünü ellerinde tutmaktaydılar. O dönemde İngilizler, bölgede çalıştırılmak üzere Hindistan'dan köleler getirmişti. Öte yandan Hintlilere yönelik kaldırımında yürüme, çiftçilik yapma yasağı gibi getirilen yeni uygulamalar Güney Afrika'daki Hintlileri giderek daha fazla rahatsız etmeye başlamıştı.

Söz konusu dönemde Güney Afrika'da avukatlık yapan Gandhi, Hintlilerin yaşadığı problemlerin çözümü için en iyi yolun hükümetle kurulacak iyi ilişkiler ile sağlanacağını düşünmekteydi. Bu doğrultuda Hintlilerin yaşadığı problemleri hükümete ulaştırmaya çalışıyor, hukuksal problemlerinde çoğunlukla parasız bir şekilde yardımda bulunuyordu. Hintlileri baskı altında tutan yasalara karşı mücadele etmesi ve Hintlilerin Güney Afrika'da yaşadığı sorunları çözmeye yönelik yoğun gayreti, kendisinin tanınırlığının kısa sürede artmasına sebebiyet verdi.

Gandhi, 1914 senesinde ailesini almak üzere Hindistan'a döndüğünde, Güney Afrika'da Hintlilerin yaşadığı problemleri ülkenin çeşitli yerlerinde toplantılar düzenleyerek anlatması, kendisinin Hindistan genelinde tanınmasına sebebiyet verdi. Ancak söz konusu süreç, Gandhi'nin İngilizlere yönelik olumlu tutumunda bir değişikliğe sebebiyet vermedi ve İngiliz-Boer Savaşı'nda İngilizlerin yanında yer alarak Hintliler tarafından kurulan gönüllü bir birlik ile savaş bölgesinde sağlık hizmeti verdi (Gandhi, s. 83).

Gandhi'nin bu davranışı, mevcuttaki sorunların ancak diyalog yoluyla çözülebileceği inancından kaynaklanmaktaydı. Ancak savaşın hemen ardından General Jan Cristian Smuts'un seçim sırasında yaptığı konuşma, Gandhi'nin bu tutumunun değişmesine sebebiyet verdi. Nitekim Smuts konuşmasında, Güney Afrika'daki Asyalıları, ülkenin can damarlarını kemiren bir kanser olarak nitelendirmekte, bu kanser hücrelerinin de kesin bir şekilde kesilip atılmasını önermekteydi (Aygün, s. 57). Söz konusu durum, Gandhi'yi yeni önlemler almaya zorluyordu. Böylece Gandhi, Hintliler arasında dini motivasyona dayalı bir birliktelik inşa etmeye girişmişti.

Eylemci kimliğinin Hintlilerde kendilerinin ruhunun derinliklerinde olduğunu, inançlarının sağlamlığının kendilerini eylemci kıldığını ve kendilerini mücadeleye

teşvik eden şeyin dışarıda değil, kendilerinde içkin bir şekilde bulunduğunu telkin ederek Gandhi, ortaya koyduğu eylem biçimini “Satyagraha” olarak isimlendirilen ruh gücüne dayandırdı. Satyagraha, Sat-Agraha kelimelerinden türeyen, hak-sebat manasına gelmekteydi. Bu doğrultuda Satyagraha’nın asla intikam peşinde koşmayacağını ifade eden Gandhi, asıl amacının yok etmek değil, aksine dönüştürmek olduğunu belirterek eylemlerinin temelinde şiddet ve nefret olmadığını; sevginin eylemlerindeki temel saik olduğunu belirtmiştir (Özenç, s. 170). Gandhi, bu ruh gücünü besleyecek en önemli şeyin ise hakikatin peşinde koşmak, doğru olmak olduğunu ifade ederek, Güney Afrika’da başlatılacak olan eylemlerin de fitilini ateşlemiş oldu (Gandhi, s. 53).

5.5. Mahatma Gandhi’nin Eylem Modeli

Gandhi’nin eylem modelinin temelde tesis etmiş olduğu Tanrı inancında yattığı görülmektedir. Ona göre insan doğası temelde sevgiye eğilimliydi ve bu sebepten dolayı da insanları yöneten yegâne şeyin sevgi olduğunu düşünmekteydi. Kendisinin amacının hakikat arayışı olduğunu ifade eden Gandhi, bu arayışın neticesinde şiddet dışılığı keşfettiğini belirterek şunları söylemekteydi: “Kendimi, Tanrının isimlerinden biri olan "Hakikat"ı tutkuyla arayan biri olarak tanımlıyorum. Şiddet dışılığı işte bu arayış sırasında keşfettim. Şiddet dışılığın yayılması yaşamımın misyonudur. Yaşamımın bu misyonunu sürdürmekten başka bir amacım yoktur (Özenç, s. 170).”

Bu doğrultuda Gandhi tarafından başlatılan ilk eylem biçimi, her türlü şiddet eyleminden uzak bir şekilde gerçekleşecek olan sivil itaatsizlik oldu. 1906 yılında Güney Afrika’da getirilen yeni yasaya göre ülkede yaşayan Hintliler parmak iziyle kayıt altına alınacaktı. Bu durumun Hintlilere yönelik bir hakaret olduğunu ifade eden Gandhi, söz konusu yasaya karşı halkı sivil itaatsizliğe çağırarak yasaya uyulmamasını istedi. Eylemin büyümesinin ardından Gandhi, eylemlerin sorumlusu olarak tutuklandı ve iki ay boyunca cezaevinde kaldı.

Gandhi’nin tutuklanmasıyla birlikte gösterilerin artmasından endişe eden hükümet, Hintlilerin bir kere kayıt yaptıkları takdirde artık herhangi bir kayıt talebinde bulunmayacaklarını beyan etti ve eylemlerin durması şartıyla Gandhi’yi serbest bıraktı. Bunun neticesinde Johannesburg’a gelerek yöneticilerin talebini halka aktaran

Gandhi, olayların büyümesini engellemek adına söz konusu teklifi kabul etti. Ancak ilerleyen zamanda hükümet, anlaşmaya uymadı ve binlerce Hintli, Hamidiye Camii'sinde buluşarak kayıt kartlarını yakarak yasaya karşı tekrardan mücadeleye başladılar (Aygün, s. 59). Hintlilerin Hamidiye Camii'nde böyle bir eyleme girişmesi Müslümanların da başlatılan mücadeleye dahil olmasının önünü açtı.

Ülkede mücadeleyi ateşleyen bir diğer olay, hükümet tarafından göçmenlerin seyahat hakkını kısıtlayan yasa oldu. Yasaya göre göçmenlerin eyaletler arasındaki yolculukları yasaklanmıştı. Yasayı ihlal edenler ise hapis cezasına çarptırılıyordu. Ancak evlerinin bulunduğu eyaletlerden farklı eyaletlere iş için giden Hintlilerin sayısı oldukça fazlaydı. Söz konusu yasadan ötürü çok kısa bir süre içerisinde bölgede yaşayan Hintlilerin büyük bir kısmı tutuklanmıştı. Bunun neticesinde Gandhi, inşa ettiği birlikteliği güçlendirmek, ekonomik olarak zor durumda olan Hintlilere destek olması amacıyla bir komün inşa etmeye çalıştı. Söz konusu projeyi hayata geçirmek için Alman vatandaşı bir Yahudi olan Herman Kallenbach, Johannesburg'da çok geniş bir araziye Gandhi'ye tesis etti. Bu araziye Tolstoy Çiftliği olarak isimlendiren Gandhi'nin burada farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşayabileceğine olan inancı artmıştı (Lelyveld, 2011, s. 30).

İlgili süreç Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde ülkenin Hindular ile Müslümanlar arasında dinsel gerekçelerle ayrılmasına karşı çıkmasının en temel gerekçesini oluşturuyordu. Gandhi, Tolstoy Çiftliği'nde birlikte yaşamının mümkün olduğunu deneyimlemiş, Hindularla Müslümanlar'ın bağımsız bir Hindistan'da diyalog yoluyla sorunsuz bir şekilde yaşayabileceğine inanmasına sebebiyet vermişti. Kurmuş olduğu bu komünde Hindistan mücadelesinde kullanacağı Satyagraha'nın öncülüğünü, bir nevi provasını yapmıştı (Gandhi, s. 17).

Gandhi tarafından ortaya konulan bir diğer eylem biçimi açık alanlarda çadır kurulması oldu. Newcastle kömür madenlerindeki bir grup işçi greve başlaması üzerine eylemlerin diğer maden ocaklarına sıçramasından endişe eden hükümet, bu grubu göz altına alınca madendeki diğer işçilerin de greve dahil olmasının ardından hükümet, eylemcilerin evlerindeki elektrik ve suyu kesti. Bu yeni durum karşısında eylemcilerden evlerinden çıkmalarını ve açık havada kamp kurmalarını istedi. Bu eylem biçimiyle Gandhi ya tüm işçilerin tutuklanacağına ya da Hintlilere karşı konulan

yasaların kaldırılacağına inanmaktaydı. Ancak açık alanlarda, çadırlarda yaşayan işçilerin ve ailelerin şartlarının ağırlaşmasıyla birlikte direnişte çözümlerin başlayacağından endişe eden Gandhi, eylemcileri çiftliğe götürmek istedi. Bununla işçilerin moralini yükseltmeyi amaçlayan Gandhi, diğer işçilerin de eyleme katılmasını umarak mücadelenin büyüyeceğini düşündü.

Gandhi hükümete, göçmen vergilerinin kaldırılmasını ve işçilerin madenlere geri dönmesini talep eden bir yazı gönderdi. Ancak hükümet bu tavrı ciddiye almayınca yürüyüş başladı. Yürüyüş esnasında Gandhi göz altına alındı. Böylece polisler, işçileri trenlerle madenlere geri göndermeye başladı. Burada ise işçiler yeniden madenlere inmeyi reddedince polisin müdahalesi şiddet kazandı. Başka yerlerde de sözleşmeli işçilerin greve başlaması, hükümeti daha sert önlemler almaya itti. Bu önlemlerin en ağır olanı da işçilerin üzerine ateş açılması oldu ve bunun neticesinde birçok işçi öldürüldü (Ahmed, s. 43).

Söz konusu olayın duyulması üzerine eylemler hükümetin beklediğinin aksine katlanarak yeniden başladı. Eylemler sınırları aşarak Hindistan'a kadar uzandı. Olayların daha da büyümesini engellemek adına İngiltere, Hindistan ve Güney Afrika yönetimi, ortak görüşmelerde bulunarak Gandhi ve tüm tutukluların serbest bırakılmasını sağlandı. Ardından olayların araştırılması üzerine komisyon kuruldu. Kurulan bu komisyonla herhangi bir sorunun çözülemeyeceğini düşünen Gandhi, kurulan komisyonun göz boyamaktan başka bir şeye yaramayacağını belirterek duruma karşı çıktı ve yeni bir eylem modeli benimseyerek katliamları protesto etmek amacıyla düzenlediği basın toplantısında batılı giyim tarzlarından vazgeçtiğini ilan etti. Gandhi'nin bu tavrı Güney Afrika ile sınırlı kalmayıp Hindistan'a da sıçradı ve artık Hindistan'da işgalciler ile Hindistanlılar arasındaki ilk ayrım başlamış oldu. Hintli aydınlar, öğrenciler ve zengin iş adamları yerel kıyafetler giymeye başlamış; böylece artık tüm Hintlilerin İngiliz işgaline karşı taraf olması zorunlu olmuştu (Aygün, s. 63).

Gandhi tarafından Güney Afrika'da ortaya konulan Ruh Gücü, Hindistan'da başlatılacak olan İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynadı. Öte yandan Güney Afrika'da ortaya koymuş olduğu sivil itaatsizlik, pasif ihtilal ve farklı eylem biçimleri, Gandhi'nin sadece Güney Afrika ve Hindistan değil, diğer dünya

lkelerinde tanınmasına sebebiyet verdi. Özetle Gandhi'nin Güney Afrika'da ortaya koymuş olduğu mücadele ve mücadele yöntemleri, kendisini Hindistan'ın bağımsızlık sürecine hazırlamasında önemli bir rol oynamıştır. Bu sebepten dolayı Güney Afrika'nın süreci anlaşılmadan Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesinin tam olarak anlaşılmasının mümkün olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

5.6. Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Mahatma Gandhi'nin Etkisi

Güney Afrika'da ortaya koyduğu bağımsızlık mücadelesi, Gandhi'nin Hindistan'daki önünü arttırmıştı. 1915 tarihinde Hindistan'a geri döndüğünde Gandhi, Hindistan halkına bağımsızlığı getirecek olan mücadelenin de ilk adımı atmış oldu. Artık elde edilecek bağımsızlığın İngilizlerle kurulacak olan iyi ilişkilerden gemeyeceğinin farkına varan Gandhi, bağımsızlığın ancak Hint halkının kendi mücadelesiyle gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Bu doğrultuda Gandhi kendisini milliyetçi bir çizgide konumlandırma kararı aldı (Dalton, s. 244). Kongre Partisi'nin politik yaklaşımlarının yalnızca İngilizlerle ticaret yapan Hintli zenginleri koruduğunu düşünen Gandhi, bir yandan İngilizlerle bir yandan da Hindistanlı zenginlerle mücadele etmekteydi.

Gandhi'ye göre bir İngilizlerin Hindistan'ı smrmesiyle bir Hintli zengin sömürmesi arasında hiçbir fark yoktu. Bu sebepten Gandhi, Batı uygarlığına karşı Hintlilerin kendi yerel programını oluşturması gerektiğini ve kendi geleneklerine bağlı olmadığı sürece de asla bağımsız olamayacağını düşünmekteydi. Öte yandan Gandhi, Batı kapitalizmine karşı da bir mücadelenin olması gerektiğini düşünmekteydi. Gandhi'ye göre Hindistan'ı yoksullaştıran Şey makinalardır ve "Manchester'ın bize verdiği zararı ölçmek zordur. Manchester nedeniyle Hindistan el sanatları tamamen yok oldu (Aygün, s. 68)." sözleriyle bağımsız Hindistan'ın ancak ve ancak geleneksel el sanatlarına dönmesiyle mümkün olacağını düşünmekteydi. Ancak bu bağımsızlığın önünde ise kapitalist üretim biçimlerinin engel olduğunu ifade etmekteydi.

Bu doğrultuda Gandhi mücadelesine, basit bir yaşam tarzını benimseyen ve kendi ürettikleriyle geçinen aşram adını verdiği küçük bir topluluk kurarak başladı (Solak, s. 95). Hindistan mücadelesini Thoreau'nun sivil itaatsizlik modeliyle sürdüren Gandhi, diğer taraftan da Tolstoy'un benimsediği erdem ve etiği benimseyerek kendisine ait bir siyaset tarzı oluşurmaya çalıştı. Bu doğrultuda Hindistan'da etkin olan elitlerin

elindeki siyaset kurumunu değiştirerek tabana yaymayı başardı. Öte yandan Hindistan ulusal mücadelesinde fertleri bir özne haline getirerek değişimi sosyal tabakada da devam ettirdi. Öte yandan Gandhi'nin siyaset anlayışı, hükümetle iş birliği yapmama, yasalara uymama ve şiddet dışı mücadele şeklinde kendisini gösterdi. Böylece Hindistan'da herkesin kendi düşüncesini ifade edebildiği, gönüllülük esasına dayanan mücadele şekli ortaya çıkmış oldu.

Hindistan'da ilk eylemini köylülere dayatılan yüksek vergilere ve toprak kiralarna karşı gerçekleştiren Gandhi, polis tarafından göz altına alındı. Meselenin barışçıl bir yolla çözülmesi adına serbest bırakılan Gandhi, verilen sözlerin tutulmaması üzerine mücadelesine devam etti ve Hintlilerin yaşadığı sorunları yazılı metin haline getirerek kamuoyuyla paylaştı (Aygün, s. 74). Artan kamuoyu baskısı ve olayların büyümesinden endişe edilmesiyle birlikte toprak sahipleri geri adım atmak zorunda kaldı. Bu eylem, Gandhi'nin mücadele biçimi olan Satyagraha'nın bölgedeki ilk başarısı oldu. Ancak var olan sorunların tam olarak çözülemediğini düşünen Gandhi, sorunun kaynağında köylülerin yaşadığı ağır şartların olduğunu düşünmekteydi. Bu doğrultuda köylülere yönelik eğitim programı başlatan Gandhi, çevre bölgelerden gönüllü öğretmenler getirmeye başladı ve böylece Hintliler arasındaki bağların güçlendirilmesi amaçlandı.

Gandhi'nin bir diğer eylem modeli ise oruç eylemiydi. İplik işçilerinin ücret artışı taleplerinin işverenler tarafından reddedilmesi neticesinde Gandhi, işçilerin arabulucuk teklifi üzerine bölgeye gitti. Ancak işverenler arabulucuğu reddedince Gandhi, işçiler tarafından bir grevin başlatılması gerektiğini belirtti ve bu grevin de şiddet içermemesi gerektiğini vurguladı. Grevin uzun sürmesi, işçilerde motivasyonun kırılmasına sebebiyet vermişti. Bundan dolayı bazı işçiler grevi bırakarak işlerine geri dönmeye başlamış; direnişte çözümler boy göstermişti. Durumun gidişatından endişe eden Gandhi, yeni bir eylem modeli olan ölüm orucuna başladı (Lelyveld, s. 236; Aygün, s. 78) Bunun neticesinde eski motivasyonlarına geri dönen işçiler grevi sürdürme kararı alınca olayların daha da büyümesinden ve diğer fabrikalara da sıçramasından endişe eden iş sahipleri geri adım attı. Böylece Gandhi'nin ölüm orucu etkisini de göstermiş oldu.

Hindistan'ın bağımsızlığının Müslüman-Hindu birlikteliğinin güçlenmesiyle gerçekleşeceğine dair olan inancı, Gandhi'ye Hilafet Hareketi'ni destekleme kararı aldırması. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte hilafetin ilga edilmesine Hindistanlı Müslümanlar çok sert tepkiler göstermişti. Ulema tarafından kurulan Hilafet Hareketi, İngiltere üzerinde baskılar yaparak Osmanlı Sultanı'nın halifeliğinin tanınmasını talep etmekteydi. Bu doğrultuda Müslümanlar, İngilizlerin hilafete dair tutumuna karşı olarak kitlesel eylemlere başlamışlardı. Gandhi, İngilizlere karşı Hintli Müslümanların başlatmış olduğu eylemlerine sivil itaatsizlik formu kazandırmış ve gösterileri İngiliz karşıtı bir direniş eksenine dahil etmeyi başarmıştı (Ahmad, s. 110). Gandhi'nin bu çabası, ülke genelinde Müslüman-Hindu dayanışmasının ciddi bir şekilde gelişmesini sağlamıştı.

5.7. Mahatma Gandhi'nin Etkileri ve Mirası

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi sırasında gösterdiği liderlik ve barışçıl direniş felsefesiyle tarihte önemli bir etki bırakan Gandhi, sadece Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesine katkıda bulunmamış, aynı zamanda dünya genelinde barış ve insan hakları mücadelelerine de ilham vermiştir. İlgili dönemde Gandhi'nin mücadelelerinden etkilenen halk, kendi insiyatifleriyle de yeni direniş yöntemi başlatmıştı. Kheda bölgesinde hükümet tarafından köylülere dayatılan yüksek ürün vergileri, halkı zor durumda bırakıyordu. O senenin de kurak geçmesi, yeni ürünlerin olmamasına sebebiyet vermesine rağmen hükümet halktan vergi talep etmeye devam ediyordu. İlk etapta hükümetle arabulucuk teklifinde bulunan köylülerin talebi reddedilince Satyagraha eylemi başlamış; bunun neticesinde de halk toplu olarak hükümete karşı vergi vermeme kararı almıştı (Aygün, s. 79). Bu eylem ile birlikte ruh gücü eylemleri daha geniş tabana yayılmaya başlamıştı ve Hindistan genelinde sömürgecilere yönelik toplu eylemlerin de fitili ateşlenmiş oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte İngilizler, sömürüsü altında olan Hindistan'daki muhalif sesleri de susturmanın fırsatını kolluyordu. Rowlatt Yasası olarak bilinen yasa, polise ve meşru hükümete sınırsız güçler tanımaktaydı. Böylece halk sorgulanmadan avukatsız bir şekilde mahkemeye gerek dahi duyulmadan tutuklanabiliyordu. Öte yandan yapılan zulümlerin yayılmasını önlemek adına da ciddi sansürler uygulamaktaydılar. Hindistan halkı bu duruma çok sert bir tepki vererek

öncülüğünü Gandhi ve Kongre Partisi'nin yapmış olduğu büyük bir direniş başlattı. Bu eylemde de sansüre karşı yasak kitapları dağıtma ve okutma eylemi, Hartal⁵ Eylemi ve Amristar bölgesinde Sikh direnişine yönelik gerçekleştirilen katliam Hint Ulusal Hareketi'nin oluşmasında temel saikleri oluşturdu (Aygün, s. 83). Söz konusu bu eylemler, tam bir sivil itaatsizlik örneği teşkil etmekteydi.

Yasaklanmış kitapların dağıtılması ve okunulması durumunda gözaltına alınacağını bilen halk, tereddütsüz bir şekilde eylemlere katılmaya başlamıştı. Bunun neticesinde de gözaltına alınmalar gerçekleşmekteydi. Başlatılan bu direnişe Müslümanların da destek vermesiyle birlikte eylemler kitlesel gösterilere dönüşmüştü. Hindistan'da başlayan Hindular, Müslümanlar ve Sikhlerin ortak mücadelesi, İngilizleri tedirgin etmişti. Bu birlikteliği bölmek amacıyla önceden tutuklu bulunan Müslüman liderler Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşleri serbest bırakarak ülke içerisindeki Müslüman muhalefeti yükseltmeyi amaçlamaktaydılar. Böylece birliğin sekteye uğraması amaçlanmıştı.

Gandhi tarafından Hindistan'da başlatılan diğer bir mücadele İngiliz ürünlerine karşı giriştiği boykot eylemiydi. İngilizlerin bölgedeki en büyük gelir kaynaklarına yönelik başlatılan bu eylemde ekonomik olarak İngilizleri zor durumda bırakmak amaçlanmıştı. Bunun neticesinde İngiliz içkileri ve İngiliz giyim kuşamına karşı bir boykot başlatılmıştı. İngiliz kumaşını kullanmayı reddeden Hintliler, eski dokuma tezgahlarına yönelerek geleneksel Hint giysilerine yönelik bir dönüş başlattı. Gandhi'nin bölgede gerçekleştirmiş olduğu toplantılarda ise İngiliz kumaşından yapılan elbiseleri bir meydana toplayıp yakması, İngilizlere karşı başlatılan mücadelenin ülke çapına yayılmasını sağladı.

⁵ Bu terim, toplumun belirli bir süre boyunca normal işleyişini durdurarak, protesto veya siyasi taleplerin dile getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen kitlesel eylemi ifade etmektedir. Her ne kadar Hartal eylemleri barışçıl gösteriler olarak tasarlansa da zaman zaman şiddetli çatışmalara ve olaylara dönüşebilmektedir.

5.8. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin Gerçekleştirmiş Oldukları Ortak Eylemler ve Bu Eylemlerin Günümüzdeki Eylemlere Etkileri

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden olan Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi birçok ortak eylemde bulunmuşlardır. Bu eylemler neticesinde ülke genelinde Müslüman-Hindu dayanışması inşa edilmeye çalışılmış olup hem Müslümanların hem de Hinduların milliyetçi duygulardan hareketle bağımsız mücadeleye aktif bir şekilde katılmaları sağlanmıştır. Öte yandan iki önemli hareket adamının gerçekleştirmiş oldukları eylemler ve bu eylemlerin modelleri, günümüzde dahi birçok hareketin temel motivasyon kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda Âzâd ve Gandhi'nin ortak eylemleri ve eylem modelleri çalışmanın bu bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir. Ardından ise gerçekleştirmiş oldukları eylem modellerinden hareketle günümüzde ortaya çıkan toplumsal hareketlere birkaç örnek verilecektir. Son olarak tezin araştırma soruları doğrultusunda elde edilen bulgular sonuç kısmında aktarılacaktır.

5.8.1. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin Öncülüğünde Gerçekleşen Eylemler

Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi sırasında birçok ortak eylemde bulunan Mahatma Gandhi ve Ebu'l Kelâm Âzâd, bağımsızlık hedefine ulaşmak adına birtakım ortak yeni eylem modelleri geliştirdiler. Bu eylemlerden ilki ve diğer eylemlerin de temelini oluşturan eylem modeli, sivil itaatsizliktir. Âzâd ve Gandhi, herhangi bir şiddet eylemine başvurmadan halkı bilinçlendirerek ortaya konulacak mücadelenin güç kullanılarak elde edilecek başarıdan daha önemli olduğunu düşünmekteydiler. Ortaya koymuş oldukları şiddet içermeyen sivil itaatsizlik eylemlerinde Gandhi'nin motivasyon kaynağı Satyagraha iken Âzâd ise İslam dininin barışçıl yanını vurgulayarak tavrını ortaya koymaktaydı. En nihayetinde sivil itaatsizlik olarak ortaya çıkan bu eylem modeliyle birlikte ortak eylemlerde bulunarak Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele ettiler. Nitekim Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'yi ortak bir düşünce zemininde birleştiren şey, Hindistan'ın bölünmesine karşı çıkmak ve İngiliz sömürmesine karşı Müslümanlarla Hinduların ortak bir mücadele etmesi gerektiği düşüncesiydi.

Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi tarafından ortaya konulan sivil itaatsizlik eylemleri neticesinde Hindistan'da toplumsal bir hareketin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun en önemli örneklerinden birisi 1930 yılında gerçekleştirilen Tuz yürüyüşleridir. İngiliz yönetimine karşı bir nevi ayaklanma girişimi olarak da kabul edilebilecek olan bu yürüyüşler, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu eylemler evvela İngilizlerin tuz üzerindeki tekeline karşı bir protesto olarak başlamıştı. Ancak Gandhi ve Âzâd'ın tuz yapımını ve kullanımını denetlemek için yasa dışı tuz rafineleri kurması, tuz için ödenen vergiyi reddetmesi ve halkı sivil itaatsizlik eylemlerine davet etmesi, yeni bir toplumsal hareketin meydana gelmesine sebebiyet vermişti. Bu eylemler neticesinde gerek Gandhi gerekse de Âzâd defaatle tutuklanmıştı, ancak her ikisi de başlattıkları mücadeleyi devam ettirerek Hindistan genelinde bir ayaklanmaya yol açtılar.

Öte yandan Âzâd ve Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde etkin rol oynayan ve milliyetçi bir hareket olarak ortaya çıkan Hindistan Ulusal Kongresine liderlik ettiler. Hindistan Ulusal Kongresi, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin en önemli politik örgütüydü ve bağımsızlık için stratejiler belirlemek, halkı yönlendirmek ve mücadeleyi koordine etmek gibi önemli roller üstlendi. Gandhi ve Âzâd da bu kongrenin liderliğini yaparak Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde önemli roller oynadılar (Âzâd, s. 23; Gandhi, 2014, s. 203).

Gerek Mahatma Gandhi gerekse de Ebu'l Kelâm Âzâd, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslüman ve Hindu birliğini teşvik ederek farklı dini ve etnik gruplar arasında hoşgörü anlayışı tesis etmek için mücadele ettiler. Âzâd, bu noktada insanların başlangıçta yalnızca bir dinden türediklerini ve sonra ihtilafa düştüklerinden (Nurcholis, s. 6) hareketle, var olan ihtilafların temelde var olan tek dinden türemiş olduklarından ötürü tolere edilebileceğini düşünmekteydi.

Bu doğrultuda Âzâd, Gandhi ile birlikte mücadelesine devam ederek Britanya sömürge yönetimine karşı bağımsız Hindistan'ı kurmayı amaçladılar. Aynı şekilde Gandhi ise ortaya koymuş olduğu Satyagraha ile birlikte farklı dini ve etnik gruplar arasındaki birliği teşvik ederek Hindu-Müslüman birlikteliğini vurguladı (Gandhi, s. 91). Öte yandan Gandhi, Müslümanlar ile Hindular arasında ortaya çıkan çatışmaların bitmesi ve Müslümanlara yönelik baskı ve zulümlerin son bulması için de bir ölüm orucu

başlatarak, Müslüman ve Hindu kardeşliğinin yeniden tesis edilmesi için mücadele etti (Âzâd, s. 229). Ayrıca Gandhi, bağımsızlık mücadelesi doğrultusunda açlık grevleri, İngiliz ürünlerini boykot ve yürüyüşler düzenleyerek İngiliz sömürmesine karşı Hindistan halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Gandhi'nin bu çabaları, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde geniş bir toplumsal tabanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Gandhi, dini ve etnik çatışmaları azaltmayı, toplumsal eşitliği ve barışı sağlamaya yönelik de bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim Gandhi, "Vedaların Tanrı'nın ilham edilmiş Sözü olduğunu söylemenin anlamı neydi? İlham aldılarsa, neden İncil ve Kuran da olmasın? (Gandhi, s. 71)" sözüyle aynı Âzâd gibi diğer dinlerin de bir hakikati barındırdığını düşünmekteydi. Öte yandan Gandhi, ekonomik bağımsızlığı yerel üretimi teşvik etmiş, bu minvalde Tolstoy çiftliği inşa ederek köy ekonomisine dayalı bir toplum modelini oluşturmaya çalışmıştır (Lelyveld, s. 30).

İkili, asıl bağımsızlığın halkın eğitilmesi ve bilinçlendirilmesiyle mümkün olacağını düşünmekteydiler. Bu doğrultuda ortak çalışmalarda bulunan Gandhi ve Âzâd, halka yönelik eğitimin herkesin hakkı olduğuna inanarak Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde halkın eğitim seviyesini yükseltmek ve toplumsal bir bilinç oluşturmak için çeşitli faaliyetler yürüttü. Bu gayeyle Âzâd, el-Hilâl ve el- Belâğ isimli dergiler çıkartarak halkı bilinçlendirmeye çalışmaktaydı. Kısa sürede toplumsal zeminde geniş yankı ve tesire sebebiyet veren bu dergiler aracılığıyla Hindistan'daki Müslümanlar bağımsızlık mücadelesine destek vermeye başlamıştı (Alvi, s. 9).

Bu dergilerde Müslüman halkların haklarını savunmuş, ayrıca Milliyetçi söylemlerle Müslüman halkı Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine aktif katılmaya teşvik etmiştir. Öte yandan Âzâd, Müslümanların entelektüel ve siyasi açıdan güçlenmesini, toplumsal adaleti ve Müslümanların kimliklerini korumayı hedeflemiştir. Aynı zamanda Hindistan'ın Müslümanları ile Hindu çoğunluk arasında birlik ve hoşgörüyü teşvik etmiştir. Bunu yaparken de Âzâd, İslam'ın temel prensiplerini merkeze alarak farklı dinlerin de kendi içlerinde hakikati barındırdığını vurgulamış, dinlerin asıl amacının yeryüzünde barışı ve adaleti tesis etmek olduğundan hareketle Hindu-Müslüman birliğini inşa etmeye çalışmıştır (Gandhi, s. 71).

Gandhi ise toplumun alt kesimlerini ve köylüleri eğitmek için kurmuş olduğu aşramda farklı bölgelerden getirmiş olduğu öğretmenler ile dersler vermekte; öte yandan Batılı giyim tarzlarını terk etmek gibi çeşitli kampanyalar düzenleyerek Hindistan halkının onların bağımsızlık mücadelesine aktif katılımını teşvik etmekteydi (Aygün, s. 63). Öte yandan Âzâd ve Gandhi, 1930-32 yılları arasında Hindistan'daki mevcut siyasi durumu tartışmak ve bölgede istikrarın sağlanması amacıyla Londra'da gerçekleşen Round Table (Yuvarlak Masa) toplantılarına katıldılar. Bu toplantılarda Hindistan'ı temsil eden Âzâd ve Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlık taleplerini İngiliz yöneticilerine ileterek Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde gerçekleşen diplomatik müzakerelerde aktif rol oynadılar (Âzâd, s. 56).

5.8.2. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin Eylemlerinin Günümüzdeki Hareketlere ve Eylemlere Etkileri

Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi tarafından ortaya konulan eylem modellerinin günümüzde de etkileri oldukça fazladır. Amerika Birleşik Devletleri'nde var olan ırk ayrımcılığına karşı mücadele eden Amerikan Medeni Haklar Hareketi, Âzâd ve Gandhi tarafından benimsenen şiddetsizlik prensibiyle hareket etmiş, bu doğrultuda oturma eylemleri, yürüyüşler gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır (Tokgöz, s. 75). Diğer taraftan Güney Afrika'da bulunan Anti-Apartheid Hareketi ülkede var olan ırk ayrımına dayalı politikalara karşı çıkarak ikilinin benimsemiş olduğu yöntemlerden ilham almışlardır. Bu doğrultuda da sivil itaatsizlik, oturma eylemleri ve yürüyüşler düzenleyerek adaletsizliğe ve ayrımcılığa karşı çıkmaya çalışmışlardır (Alvi, s. 80). İki liderin öncelemiş olduğu insan hakları ve toplumsal adaleti tesis etme gayreti, günümüzde bu alanlarda çalışan ve adaletsizliğe karşı mücadele eden birçok aktivist için öncü rol oynamışlardır. Örneğin Amerikan Medeni Haklar Hareketi'nin öncü ismi Martin Luther King Jr ve Nelson Mandela gibi isimler, iki liderin hareket tarzını benimseyerek ülkelerindeki adaletsizlik ve ayrımcılığa şiddet içermeyen eylemlerle karşı çıkmaya çalışmışlardır.

Diğer taraftan Alvi, Mahatma Gandhi'nin Hindistan'da başlatmış olduğu sivil itaatsizlik ve şiddet içermeyen eylemlerin günümüzdeki etkileri hakkında şunları söylemektedir:

Mahatma Gandhi'nin taşıdığı ruh, Arap ve Farslı Müslümanlara ve gayrimüslim dünyasındaki yirmi birinci yüzyıl gençliğine maruz kaldıkları ölüm, maruz kaldıkları taciz, işkence, tehdit ve yıkım karşısında korkusuz bir kararlılık ve şiddet içermeyecek dirayetli bir şekilde benimsenmesini aşlamıştır. İster baskıcı rejimler isterse şiddet yanlısı aşırılık yanlısı örgütler olsun, adalet arayışı kisvesi altında baskıcı şiddet, vahşet ve adaletsizliği savunan ve uygulayan herkese topluca uyarı niteliğinde parmaklarını salladılar ve bizlere özellikle Müslümanların şiddete başvurmadan değişim yaratabilecek güce sahip olduklarını hatırlattılar. Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda cemaatle namaz kılan Müslümanların ibadet halindeyken bile üzerlerine tazyikli su sıkıldığı sırada videoya çekilen ve internette yayınlanan görüntüyü kim unutabilir? (Alvi, s. İx)

Tüm bunlardan da anlaşılacağı gibi, Gandhi ve Âzâd tarafından gerçekleştirilen eylemler, dünya genelindeki şiddet içermeyen barışçıl eylemlere ilham kaynağı olmuştur. İnsan hakları savunucuları, eşitlik ve adalet mücadelesinde bulunan birçok hareket, iki liderin prensiplerinden hareketle yol almaktadırlar. Söz konusu bu prensipler, bugün bile dünyanın çeşitli bölgelerindeki hareketler tarafından kullanılmaktadır ve gerçekleştirilen halk hareketlerinde de temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Bu çalışmada Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin sivil itaatsizlik eylemlerine etkileri ve söz konusu etkinin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasındaki katkıları incelenmiştir. Bu minvalde, her iki düşünürün fikirleri ve yazıları analiz edilmiş olup kendilerinin dini temelli düşüncelerinin bağımsızlık mücadelelerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. En nihayetinde Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin bağımsızlık hareketinin başarısına önemli katkılarda bulunduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim Âzâd düşüncesinde sivil itaatsizlik dini zeminini İslam'ın hoşgörü tavrından buluyorken Gandhi'de ise Hindu doktrini olan Satyagraha 'da bulmaktaydı. Her iki düşünür de dini değerleri temel alarak adaleti ve özgürlüğü savunmuş, insanların bağımsızlığı ve eşitliği için mücadele etmiştir. Nitekim sivil itaatsizlik eylemleri, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslümanlar ve Hindular tarafından etkin bir eylem modeli olarak kullanılmıştır. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin sivil itaatsizliği dini motivasyondan hareketle ortaya koyması, iki farklı dine mensup kitlenin ortak bir şekilde bu bağımsızlık sürecine dahil olmalarına sebebiyet vermiştir. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın dinler arası uzlaşma düşüncesi ve Mahatma Gandhi'nin adalet, eşitlik, şiddetsizlik gibi evrenselleştirdiği değerler, bu birlikteliğin artarak devam etmesine ve Hindistan'da sömürgeciliğin sona erdirilmesine sebebiyet vermiştir.

Gerçekleştirdiğimiz incelemeler neticesinde Ebu'l Kelâm Âzâd ile Mahatma Gandhi'nin ortaya koymuş oldukları eylem modelleri ve başlatmış oldukları toplumsal hareketler, hem klasik hem de yeni toplumsal hareketler literatürüne uygun olduğu tespit edilmiştir. Nitekim gerçekleştirmiş oldukları eylemler, geniş halk tabanına yayılarak toplumsal adalet, siyasi özgürlük, ekonomik eşitlik ve sömürü karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Bunun neticesinde gerçekleşen eylemler kitlesel gösterilere dönüşerek iktidar değişimini talep etmiş ve Tilly'in toplumsal hareketler tabiriyle daha kalıcı ve organize hareket ve eylemlere doğru bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

Her ne kadar Âzâd ile Gandhi'nin başlatmış olduğu mücadele dönemlerinde toplumsal hareketler literatüründeki klasik ve yeni ayrımı yoksa da ortaya koymuş oldukları eylem modelleri, yeni toplumsal hareketlere de ilham kaynağı olduğu görülmekte ve bugün yeni olarak belirtilen toplumsal hareketlerin özelliklerini de içerisinde barındırmaktadır. Nitekim Touraine'nun materyal değerlerden ziyade daha çok ahlaki olanı, bireysel değişimi ve özgürlük savunusu olarak tanımladığı yeni toplumsal hareket yaklaşımını, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Âzâd ile Gandhi'nin en temel talepleri olarak görmekteyiz.

Öte yandan günümüzdeki feminist hareketler, çevreci hareketlerin de kullanmış oldukları eylem modelleri, Âzâd ile Gandhi'nin şiddet içermeyen eylemleriyle paralellik göstermektedir. Ayrıca Melucci'nin yeni toplumsal hareketlere dair maddi kaygılara ve ekonomik ihtiyaçlara odaklanmayan ve sembolik, kültürel değerleri önceleyen hareketler tanımlaması, bağımsızlık mücadelesi sürecinde ikilinin talep ettiği ve uğruna mücadele ettiği değerlerdendir. Nitekim Âzâd ile Gandhi ortak bir Hint milliyetçiliği benimsemiş ve İngiliz sömürmesine karşı kültürel değerlerini koruyan İngiliz ürünlerini boykot, yerel kıyafetler kullanımı gibi eylemlerde bulunmuşlardır.

Aynı şekilde Âzâd ile Gandhi'nin başlatmış oldukları toplumsal hareketler detaylı bir şekilde incelendiğinde bu hareketlerin bağımsızlık mücadelesindeki eylem modelleri ve toplumu mücadelede aktif tutma çabası, kaynak mobilizasyonu bağlamında açıklanmaya müsaittir. Nitekim kaynak mobilizasyonu kuramı, toplumsal hareketlerin ve toplumsal değişimin nasıl gerçekleştirildiğini açıklamaya yarayan bir teoridir. Söz konusu kuramın inceleme konusu olan bir toplumsal hareketin gücünü nereden elde ettiği, kaynaklara nasıl bir erişim sağladığı ve bu kaynakları nasıl etkili bir şekilde kullandığı, çalışmamızın odağı olan Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesiyle de oldukça ilişkilidir. Bağımsızlık mücadelesi sırasında Âzâd ile Gandhi'nin geniş halk kitlelerini bir araya getirmesi ve bu kitleler neticesinde de eylemlerde bulunması, ilgili insan gücünün etkin bir şekilde mobilize edilmesiyle ilişkilidir.

Bunu yaparken ikilinin önemsemiş olduğu yerel ürünleri kullanma, yabancı malları boykot, Hindistan'ın ekonomik kaynaklarını kullanmak ve güçlendirmek adına oldukça önemlidir. Öte yandan gerçekleştirilen eylemler neticesinde yerlerinden ve

yurtlarından tahliye edilen büyük halk kitlelerine yönelik Gandhi öncülüğünde girişilen bir aşram kurma girişimi, insan gücünü tutmayı ve yeniden organize etmeyi amaçlamaktadır. Bu da kaynakların etkili bir şekilde mobilize etmesi için oldukça önemlidir. Son olarak ikilinin medyayı aktif bir şekilde kullanmaları da kaynak mobilizasyonu ile ilişkilendirilebilecek faktörlerdendir. Özellikle Âzâd'ın Hindistanlı Müslümanları harekete geçirmek adına çağrıda bulunduğu el-Hilâl ve el-Belâğ dergileri oldukça önemlidir. İlgili iki dergi aracılığıyla Hintli Müslümanlar, ülkedeki Hindularla birlikte bağımsızlık mücadelesinde ortak mücadelede bulunmuşlardır. Bu ise insan gücünün etkili ve doğru bir şekilde mobilize edilmesinin en büyük örneklerindendir.

Âzâd ile Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde inşa etmeye gayret ettiği Müslüman-Hindu birlikteliği için uygulamış olduğu yöntemler, çalışmamızın teorik incelemesinin gerçekleştirildiği bölümünde de yer alan çerçeveleme teorisiyle birlikte açıklanmaya müsaittir. Nitekim insanların toplumsal olayları, problemleri, siyasi meseleleri nasıl algıladığını ve bu meseleleri nasıl bir zaviyeden anlamlandırdığını inceleyen çerçeveleme teorisi, oluşacak toplumsal hareketin başarıya ulaşması hususunda etkilidir. Bu bağlamda çerçeveleme teorisi, Hindistan'da gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelesinin oluşturduğu ortak kimlik ve aidiyet duygusunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Gamson tarafından üç çeşitli çerçeveleme olarak belirtilen toplu çerçeve, uzlaşma çerçeveleri ve toplu eylem çerçeveleri modeli ile Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesi arasında bir ilişki kurulması mümkündür. Bu bağlamda bağımsızlık hareketinin öncü isimleri İngiliz sömürgesinin aslında toplumsal bir problem olduğunu ve bundan kurtulmak gerektiğine dair toplu çerçeve modeline paralel yoğun bir kamuoyu çalışması yapmışlardır. Bunun neticesinde de halk, İngiliz sömürgesine karşı konulması ve Hindistan'ın bağımsızlık elde etmesine dair kendilerine de bir sorumluluk yükleyerek sürece aktif olarak katılım sağlamışlardır. Ardından ise uzlaşma çerçeveleri neticesinde toplumsal harekete dahil olanlar ortak bir Hint kimliği inşa ederek sürece dair aidiyetlerini arttırmayı başarmışlardır. Son olarak da ortak eylem çerçevesiyle ortak aidiyet duygusuna ulaşan toplumsal hareketler, İngilizleri bir öteki olarak görmeye başlayarak bağımsızlığı getirecek olan mücadeleye başlamışlardır.

Öte yandan Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde etkin bir şekilde kullanılan çerçeveleme modeli olarak dini değerleri görmekteyiz. Bağımsızlık mücadelesinin iki önemli ismi olan Âzâd ile Gandhi'nin eylemlerine baktığımızda da bunu net bir şekilde görebilmekteyiz. Âzâd'ın milliyetçilik düşüncesini dini birtakım argümanlar ile desteklemesi, bağımsızlık mücadelesine Müslümanların da aktif bir şekilde katılım göstermelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca Gandhi'nin benimsemiş olduğu sivil itaatsizlik ve şiddet dışı eylem modelinin mensubu olduğu Hindu dininin Ahimsa ve Satyagraha felsefesine dayanıyor olması, eylemlerine dini bir meşruiyet kazandırmıştır. İkisinin dini bir hüviyet kazandırmış oldukları eylem modelleri ve düşünceleri, mücadelelerinin toplumsal zeminde daha geniş kitleler tarafından benimsenmesine sebebiyet vererek bağımsızlık mücadelesine doğrudan etki ettiği görülmektedir.

İncelememiz neticesinde Âzâd ve Gandhi'nin, Hindistan'ın bağımsızlık hareketinde aktif olarak kullanılan sivil itaatsizlik eylem modeline olumlu tesirleri olduğu ve bu tesirle birlikte farklı dinlere mensup olan iki grubun ortak bir şekilde mücadele etmesine olanak sağladığı tespit edilmiştir. Ebu'l Kelâm Âzâd'ın etkilenmiş olduğu İbnü'l Arabî'nin "Vahdetü'l-Vucud düşüncesinden hareketle ortaya koymuş olduğu evrensel din algısı ve diğer dinlerin kendi içlerinde bir hakikati barındırmasına yönelik müspet söylemleri, Müslümanların da bağımsızlık mücadelesine aktif olarak katılımını sağlamıştır. Öte yandan Âzâd'ın milliyetçilik düşüncesini dini motivasyon ile birleştirmesi, bağımsızlık mücadelesine Müslümanların aktif olarak katılmalarının bir diğer nedeni olmuştur. Âzâd'ın, İslam'ın özgürlük, adalet ve eşitlik gibi evrensel değerleri önceliğine dair düşünceleri, İslam'ın cihad anlayışına dair getirmiş olduğu yorumlar, Hindistan'daki Müslüman topluluğun bağımsızlık mücadelesinde bir birlik ve dayanışma hissi oluşturmaya sebebiyet vererek kendi haklarını savunmaları noktasında teşvik etmiştir. Ayrıca Âzâd'ın fikirlerinin, Hindistan'ın dini ve kültürel çeşitliliğini kucaklayan bir birlik ruhunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Nitekim Âzâd'ın dini düşünceleri, sivil itaatsizlik eylemlerine etki eden bazı temel prensipler içermektedir. Bunları, adaletin tesis edilmesi, zulme karşı kolektif bir şekilde karşı durmak, insan hak ve hürriyetine saygı göstermek, şiddet içermeyen mücadele ve toplumsal değişimi teşvik etmek olarak sıralayabilmemiz mümkündür. Âzâd'ın düşüncesine göre İslam dini özünde şiddeti reddederek toplumsal adaleti tesis etmek için barışçıl yöntemlerin kullanılması gerektiğini vurgular. Böylece Âzâd, kendisinin

din düşüncesinden hareketle sivil itaatsizlik eylemlerini meşrulaştırdığı görülmektedir. Âzâd'ın takınmış olduğu bu tavrın Hindistan'da uygulamış olduğu siyasi yaklaşımlarla da uyduğu görülmektedir.

Ebû'l Kelâm Âzâd hakkında dikkat edilmesi gereken husus, kendisinin milliyetçilik söylemleridir. Âzâd her ne kadar Müslümanların ve Hinduların bağımsızlık mücadelesinde Hindistan adına mücadele etmesi gerektiğini savunmuş olsa da takınmış olduğu tavrın salt bir Hint milliyetçiliği olduğu söylenemez. Söz konusu dönemde bağımsızlığın ancak ortak bir dil inşa ederek mümkün olabileceğini düşünen Âzâd, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olan Hint toplumunun bölünmemesi gerektiğini düşünmekteydi. Anti-kolonyal bir tavır takınarak bu birlikteliği inşa etmeye çalışan Âzâd, bu doğrultuda "Hindistan" vurgusunu ön planda tutarak oluşacak bölünmelerin önüne geçmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Âzâd, aynı tavrı Pakistan'ın kurulmasına karşı da göstererek, kurulacak olan yeni bir Müslüman devletin aslında Müslümanların Hindistan'dan vazgeçtiği manasına geleceğinden hareketle bağımsız bir Hindistan'da müşterek bir Hint kimliği altında birleşmesi gerektiğini savunuyordu. Âzâd'ın bu tavrının bir Hint milliyetçiliğinden ziyade anti-kolonyal bir tavır olarak okunmasının kendi düşüncelerinin daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Öte yandan Ebu'l Kelâm Âzâd'ın milliyetçilik yaklaşımına İslam dünyasının önde gelen isimlerinden de tepkilerin geldiği tespit edilmiş olup Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslümanlar arasında da kesin bir birliktelikten bahsedilemeyeceği görülmüştür. Dönemin önemli Hintli Müslüman alim ve düşünce adamlarından birisi olan Mevdudi, Âzâd'ın milliyetçilik söylemlerine kesin bir dille karşı çıkmıştır. Ona göre Müslümanlar gerek siyasi gerekse de ekonomik olarak bir bağımsızlık elde etmediği sürece milliyetçi söylemlerle bağımsızlık mücadelesine katılmaları büyük bir hataydı. Mevdudi'nin, bu şekilde girişilecek bir mücadele neticesinde Müslümanların maslahatlarının göz ardı edilebileceği ve Hinduların bu sürecin sonunda Müslümanlara nazaran daha güçlü olacağı endişesinin bulunduğu söylenebilir.

Benzer şekilde Mahatma Gandhi'nin dini düşüncelerinin ve sahip olduğu değerlerin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde uygulamış olduğu sivil itaatsizlik eylemlerine etkisi vardır. Gandhi'ye göre sivil itaatsizlik, adaleti sağlamak, zulme karşı çıkmak ve

toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için kullanılabilir. Gandhi'nin dini düşünceleri, Hinduizm'in temel ilkeleri olan Ahimsa (şiddetsizlik) ve Satyagraha (ruh gücü) prensiplerine dayanmaktadır. Ona göre şiddetsizlik, insanların kendilerine ve başkalarına zarar vermeden mücadele etmelerini gerektiren güçlü bir prensiptir. Satyagraha ise ruh gücü anlamına gelerek adaleti elde etmek için doğru ve ahlaki bir şekilde mücadele etmeyi vurgular. Gandhi'nin söz konusu düşünceleri, sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruiyetini ve etkinliğini destekleyen önemli argümanlar da sunmaktadır. Kendisinin fikirlerine göre sivil itaatsizlik, haksızlıkla mücadelede şiddetsiz bir araçtır ve toplumsal değişimi teşvik etmek için etkin bir şekilde kullanılabilir.

Gandhi'nin öncülük ettiği tarihi olaylar, özellikle Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi, sivil itaatsizlik ve barışçıl direnişin etkinliğini kanıtlamıştır. Ayrıca, Gandhi'nin dini düşüncelerinin toplum üzerindeki etkisinden de söz etmemiz mümkündür. Onun ifade etmiş olduğu değerler ve prensipler, Hindistan'da ve dünya çapında geniş bir etki yaratarak, insanlara barışçıl bir şekilde mücadele etmek, hoşgörü, eşitlik ve adalet için harekete geçmeleri konusunda ilham vermiştir. Her iki düşünürün din hakkındaki düşünceleri, insanların onurunu ve eşitliğini vurgulayarak bağımsızlık mücadelelerinde birliği güçlendirmiştir. Ayrıca, şiddetsizlik ve hoşgörü ilkeleri, Müslüman-Hindu halkının birbirleriyle barış içinde yaşama iradesine de olumlu katkı sağlamıştır. Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin bu düşünceleri, bağımsızlık hareketinin başarısında önemli rol oynamış; hem İslam'ın evrensel değerleri hem de Hinduizm'in prensipleri, insanları adalet, özgürlük ve eşitlik için mücadeleye teşvik etmiştir. Bu düşünceler, bağımsızlık hareketinin temelinde birlik ve dayanışma ruhunu güçlendirmiştir. Sonuç olarak, Ebu'l Kelâm Âzâd ve Mahatma Gandhi'nin dini düşünceleri, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin başarısında önemli bir rol oynamıştır. İslami değerler ve Hinduizm'in prensipleri, insanların hakları için mücadelede birlikte hareket etmelerini ve şiddet dışı direnişi benimsemelerini teşvik etmiştir.

REFERANSLAR

- Ahmad, Irfan. (2015). *Hindistan'da İslamcılık ve Demokrasi Cemaat-i İslami'nin Dönüşümü*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Ahmed, Talat. (2019). *Mohandas Gandhi: Experiments in Civil Disobedience*. London: Pluto Press.
- Alvi, Hayat. (2021). *Nonviolent Activism in Islam: the Message of Abul Kalam Âzâd*. Lanham: Lexington Books.
- Avcil, Ceren. (2022). "Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik Taleplerinin Dönüşümü". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1089-1112. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1071744>.
- Aygün, Tarık. (2006). *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Âzâd, Ebul Kelâm Âzâd. (2020) *Ölümsüz Müdafaa*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Âzâd, Maulana Abul Kalam, Abu-'l-Kalâm. (2004). *India Wins Freedom: The Complete Version*. Repr. New Delhi: Orient Longman.
- Coşar, Y., Ateşman, E. ve Arendt, H. (2013) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Üçüncü basım 2013. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çayır, Kenan. (1999). *Yeni Sosyal Hareketler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çubukçuoğlu, Hasan Fürkan. (2016). "Kaynak Mobilizasyonu Kuramında Sosyal Medya ile Kolektif Kimliğin Oluşturulması: Teröre Hayır Kardeşliğe Evet Hareketi". *Yeni Medya*, 1, 25-39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1177394>.
- Dağdeviren, Tuğçe. (2020). "Gramsci'nin Sivil Toplum Kavramına Bakışı". *İş ve Hayat Dergisi*, 6 (11), 156. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1388448>.
- Dalton, Dennis. (2012). *Mahatma Gandhi: Nonviolent Power in Action*. New York: Columbia University Press.
- Demiroğlu, Elif TOPAL. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 2 (1), 133-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1169>.
- Dobratz, B. A., Lisa K. W. ve Buzzell, B. (2012). *Power, Politics, and Society: an Introduction to Political Sociology*. 1st ed. Boston: Pearson Allyn & Bacon.

- Dunchan, Ronald. (t.y.). "Selected Writings of Mahatma Gandhi". *Faber and Faber Limited*. <https://www.mkgandhi.org/ebks/SWMGandhi.pdf>.
- Erkilet, Alev. (2015). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları Sorokin - Parsons - Dahrendorf - Merton*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları .
- Gandhi. (2007). *Peace: the Words and Inspiration of Mahatma Gandhi*. Boulder, Colo: Blue Mountain Press.
- Gandhi, ve Louis Fischer. (2002). *The Essential Gandhi: an Anthology of His Writings on His Life, Work, and Ideas*. 2nd ed. Vintage spiritual classics. New York: Vintage Books.
- Gençoğlu, Aylin Yonca. (2014). "Social Movements Regarding the New and the Old Paradigms". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3 (2), 305-23. <https://doi.org/10.15869/itobiad.05937>.
- Gümrükçüoğlu, Esra. (2018). "Mahatma Gandhi ve Sessiz Direnişi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (16), 378-93. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/545040>.
- Güngör, Celalettin. (1999). "Hint Milliyetçiliğinin Temelleri (Ram Mohan Roy'dan Mahatma Gandhi'ye Kadar)". (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güran, Mehmet, ve Özarslan, Hüseyin. (2015). "Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler". *Erciyes İletişim Dergisi* 4 (1), 0. <https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211>.
- İnaç, Hüsamettin, ve Altuntaş, Uğur. (2015). "Demokratik Bir Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik: John Rawls ve Jürgen Habermas Tartışması Ekseninde Meşruluk Analizi". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 402-421. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383129>.
- Irbo, Mohammed H. (2018). "A Review Organizational Culture and its Impacts on Employee Job Performance". *Journal of Equity in Science and Sustainable Development* 2(2), 35-44. https://www.researchgate.net/publication/356193298_A_Review_Organizational_Culture_and_its_Impacts_on_Employee_Job_Performance
- Jamshed, Qazi Mohd. (2010). "Ideological Influences on Abul Kalam Âzâd". *Proceedings of the Indian History Congress*, 71, 662-76. <https://www.jstor.org/stable/44147535>
- Kardaş, Zekai. (2011). "Ebû'l Kelâm Âzâd Ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye Ve Türkler". (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kirli, Özlem. (2015). “Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 445-59. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382992>
- Korkmaz, Abdullah. (2017). “The Effect Of The Threat Perception On Social Movements”. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 55, 479-93. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/328975>.
- Lelyveld, Joseph. (2011). *Great Soul: Mahatma Gandhi and His Struggle with India*. 1st ed. New York: Alfred A. Knopf.
- Marshall, Gordon. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meyer, D. S., Whittier, N. ve Robnett, B. ed. (2002). *Social movements: Identity, Culture, and the State*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Nasr, S. Veli Rıza. (2020). *Mevdudi ve İslami İhyanın Teşekkülü*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Nurcholis, Nanang. (2018). “Abul Kalam Âzâd’s Thought of Inclusive Theology and Education for Religious Pluralism”. *Attarbiyah: Journal of Islamic Culture and Education*, 3 (1), 1-24. <http://attarbiyah.iainsalatiga.ac.id/index.php/attarbiyah/article/download/1818/pdf>.
- Özcan, Azmi. “Ebü’l-Kelâm Âzâd”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 01 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-Kelâm-Âzâd>.
- . “Hindistan Hicret Hareketi”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 01 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hindistan-hicret-hareketi>.
- Özenç, Nuray. (2006). “Gandhi’nin İfadesiyle Ahimsâ”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15,167-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151687>.
- Porta, Della D., ve Mario Diani. (2020). *Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rahman, Tariq. (2018). “Jihad as Anti-Colonial Resistance in India: 1831-1920s”. *Pakistan Journal of Historical Studies*, 3 (2), 1-43. <https://muse.jhu.edu/article/811901>.
- Sekmenli, Begüm. (2019). “Peter Singer’in, Jürgen Habermas’ın ve John Rawls’un Kuramlarında Sivil İtaatsizlik Tartışması”. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3, 34-45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1673356>.
- Singer, Peter. (2015). *Pratik Etik*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Smith, Anthony D., ve Ülgen Oskay. *Toplumsal Değişme Anlayışı: İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- Solak, Yeter. (2017). “David Henry Thoreau ve Mahatma Gandhi’nin Görüşleri Çerçevesinde Sivil İtaatsizlik”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Sunar, Lütfi, ed. 2020). *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce Hint Alt Kıtası Düşüncesi*. C.4. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Thoreau, Henry David. (2013). *Sivil İtaatsizlik*. Çeviren Melis Olçum. İstanbul: Kafekültür.
- Tilly, Charles. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Tilly, C., Ernesto, C. ve Lesley W. W. (2022). *Toplumsal Hareketler (1768-2018)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tokgöz, Veysel. (2019). “Sivil İtaatsizlik”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sivas.
- Tolstoy, Leo. (2005). *Tanrı’nın Egemenliği İçinizedir: Mistik Bir Din Değil Yeni Bir Yaşam Anlayışı Olarak Hristiyanlık*. İstanbul: Kaos Yayınları.
- Tolstoy, Leo., Çelenk. A. T., Erkmen, B., Tanyeli, S., Aksakal, H., Erkara, G. ve Akgün, A. (2018). *Tolstoy & Gandhi Mektuplaşmaları*. İstanbul: VakıfBank Kültür.
- Touraine, Alain. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uyanık, Mevlüt. (2003)“Demokratik Bir Hukuk Devletinde Sivil İtaatsizlik ve Bir Eylem Aracı Olarak Dinin İşlevi”. *bilimname*, 3, 19-33. https://isamveri.org/pdfdrq/D02237/2003_3/2003_3_UYANIKM.pdf.
- . (2017). *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik: Hasan el-Basri Örneği*. Ankara: Kaknüs Yayınları.
- Uysal, Ahmet. (2009). “Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 217-238. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1132492>.
- Wallerstein, Immanuel. (2002). “New Revolts Against the System”. *New Left Review*, 18, 29-39. <https://newleftreview.org/issues/ii18/articles/immanuel-wallerstein-new-revolts-against-the-system.pdf>.
- Immanuel, W., Hopkins T. K., ve Arrighi. G., (2020). *Sistem Karşıtı Hareketler*. Çeviren Celal Kanat ve Bülent Somay. Metis Yayınları.
- Yanık, Celalettin, ve Öztürk, Musa. “Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mukaddime*, 5 (1), 45-63. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.03703>.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Recep Yiğit

Eğitim:

2011 – 2015 İstanbul Anadolu İmam Hatip Lisesi, Türkiye

2015 – 2020 İslami İlimler (Arapça), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
Türkiye

2020 – 2023 İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

2023- Askeri Sosyoloji, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye

Yayınlar:

1. “Kadıızade Mehmet İlmî, Mesmû’atü’n-Nekâyih Mecmuatü’n-Nesâyih (Çeviri)”,
Klasik Yayınları
2. “Reşid Rıza’nın Tecdid ve Islah Düşüncesine Mukayeseli Bir Bakış”, Genç
Akademisyenlerin Kaleminden Sosyal Bilimler, 2023
3. “Kadıızâde Mehmed İlmî Efendi’nin Mesmû’atü’n-Nekâyih Mecmuatü’n-Nesâyih
Adlı Eseri”, Geçmişten Günümüze Balıkesir’in Kültürel Mirası-2, 2022
4. “Seyyid Muhammed Nakib el-Attas’ın Fikir Dünyası”, Müslüman Dünyadan Fikri
Birlikler, 2022